

HOLMI

X. évfolyam 8. szám

1998. augusztus

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György*: Bajtársam, az emlékezet • 1043
Életkép • 1043
Planétás céduláim • 1044
- Rákos Sándor*: Kendőt lenget • 1044
- Bartos Tibor*: Szervusztok, gyerekek! • 1047
- Eörsi István*: Még valami
(A „Jóbok könyve” utószava) • 1059
- Válaszok a *Holmi* körkérdésére
Gergely Ágnes • 1063
Vekerdy Tamás • 1064
- Lázár René Sándor*: Felföldi fantáziák • 1068
Caius Licinius Calvus négy
epigrammája • 1069
- Dobó Judit*: Start • 1070
- Szabó T. Anna*: A sötétről • 1075
Hazafelé megy, este • 1075
- Nancy Partner*: Mit volt módjuk akarni a nőknek?
(*Léderer Pál fordítása*) • 1076
- Csató Endréné*: Sorolnám az életem • 1086
- Petőcz András*: Orlando emlékezik • 1098
- Richard Brautigan*: Novellák (*Füzéki Eszter fordításai*) • 1099
- Ludassy Mária*: Mandeville modern meséi, avagy az erény
butít és nyomorba dönt • 1106
- Papp András*: Nyelvkommandó • 1119
- Butella János*: Mennyország • 1130
- Szuly Gyula*: Halovány holdnál • 1137
- G. István László*: Merülő szonettek • 1138

- Péter László*: „Egressy Gábor teljhatalmú kormánybiztos” • 1140
Földényi F. László: Heinrich von Kleist levelei a *Berliner Abendblätter* ügyében • 1148
Heinrich von Kleist levelezéséből (*Földényi F. László fordítása*) • 1149

FIGYELŐ

- Márton László*: Lesz még egyszer Sohamár (Varietas Delectat 1. Vörösmarty Mihály: A vén cigány, Edgar Allan Poe: A holló – hanglemezen) • 1167
Lászlóffy Aladár: Találtam egy könyvet (A felleg egyik fele. Ötven éve hunyt el Markovits Rodion) • 1174
Károlyi Csaba: A belterjességről (Térey János: Termann hagyományai) • 1176
Szalai Júlia: Női mondandók egykor és most (Fábri Anna: „A szép tiltott táj felé”) • 1179
Rainer M. János: A történeti értelmezés kezdete (Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája) • 1185
Butykó Tünde: Parádés illúzió (Sztankov Iván új CD-je) • 1188
Mészöly Dezső: Gábor Miklós (1919–1998) • 1193

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rába György

BAJTÁRSAM, AZ EMLÉKEZET

Derék bajtársam hú emlékezet
te konokul képeket vetítő
ahol én életfogytig én vagyok
akin nem fog többé már az idő
mert ez az a múlt mely mindig jövő
örökségem ami testi határomon túl
határtalan világbirodalom
az egyszer volt s mégis utópia
annak a szempárnak megadatott
busa vadonokon átlátnia
vagy legalább nézni pániktalan
mint kinek még ezer játszója van
folyvást sugárzik rá napkelte csőstül
ezért ifjú sörénye nem is őszül
bujócskázásban kijelölt hunyó
nyertes vadász szerepét nem unó
s tanú e páros arcma nekik tetsző
hölgyről nem véli lesz madárijesztő
és ez a virágzó nő rút banya
már nem is lehetne többé soha
nem úgy mint e gazdaságát csodáló
ki azt hiszi gesztusa magvaváló

ÉLETKÉP

A facsonkon szobor
egy öreg hímrígó
a torzón silbakol
a száraz tönk sötét
a madár fekete
s magasra szegve sárga
csőre a képre írja
életnek élet lesz az ára

PLANÉTÁS CÉDULÁIM

Nyakszirtemen megül
fehér egeremet
inggallérom mögül
előhúzom mi várja
van hozzá iskolája
a jós érzékeny orr
planétát szimatol
tucatnyi cédulából
egyét fogára vesz
vajon jövőt keres
izgatott kérdezőnek
akihez planétám szól
mi a jövőndölés
takart orcáju vész
vagy bearanyozása
mit is sugall a mondat
oltárhoz tűzre kongat
holt nyelvű az a múlt
amiből nem tanult
s most függönyt leplet véli
rág ki neki egérfi
sorsot mindenkinek
pedig kikeresett
de nem a láthatatlan
illata csalogatta
bűbáj minden falatja
jelen idős alakban

Rákos Sándor

KENDŐT LENGET

végső szerepét el- s lejátssza
búcsút mond az öreg pojáca
rizsporos képű vén bohóc
kinék belseje csupa kóc
míg a fűrészport porolja
válláról ülepérről sorra
s a csörgősipkát elveti

a manézst ilyen szókkal illeti
„hölgyek urak majmok tigrisek
én most szépecskén elmegyek
árnyékom volt csak ami itt
kereste a közönség kegyeit
mostantól egy árnyékkal kevesebb
ilyen hiány nem mozdít hegyeket
kívánjatok nekem jó utat
sorakozzon föl a társulat”
kendőt lenget úgy köszön el ő
a hamarosan nagy útra kelő
s hogy valamit emlékül lásson
végigtekint a társaságon
veti szemét erre meg arra
ezüstsujtásos díszmagyarra
kócsagtollas fővege ódon
nem adná alább semmi módon
sumertól magát származtatja
ős-Gilgames a keresztapja
vérvonala garantált szkita
extra Hungariam non est vita
van olyan is ki borjúszájú
ingben keresi a vályút
nem hogy jószágot itatni
a néphez akar hú maradni
van azután néhány tökös
ügyeletes „trónörökös”
(tigrisünk róluk vehet példát
hogy’ ragadják torkon a prédát)
van ki ezeket lenézi
elefántcsont tornyát őrzi
(óh! cirkusz és óh! elefántjaink
csontotok tornya áhítatra int)
van kit a magasztalás éltet
van akit megront a dicséret
van Dummer Auguszt és Fekete Péter
van ki körül pezseg az éter
van trombitás de fűvése sóhaj
induló helyett altatódal
van ki lusta van ki serény
van ki éldel más kenyeren
és más fészken mint a kakukk
(vagy nézd a díszes kakadut
műsorainknak ő az éke
világ csodája világ szépe)
van kiben sziporkáz a szellem
van kiben felgyúl a kellem

van taszító undok alak
aki kaparja a falat
mérgében ha szobrot nem állhat
központjaként a társaságnak
(hiúsága eszménnyé szépül
mert pávaszámunk reá épül)
van szerény és van álszerény is
kire áll az osvátí tézis
a kérdés hogy „mire szerény ön?”
paradoxonul mindig jól jön
van oly okos komédiás
akinek árt a tanulás
mivelhog született zseni
és a publikum hisz neki
van bátor gyáva s gyáva hős
van ki a ráccsal ismerős
(mert oroszlánok ketrece
mindennapi munkahelye)
van ki bezárt van kit bezártak
van ki szégyene a családnak
van kinek dicsőség jutott
büszkék reá barátok rokonok
(nagy majmaink frakkját bugyogóját
kis majmaink körülrajongják)
van ki az Isten segedelmét hívja
nyaktörő mutatványaira
van ki ördöggel cimborál
kinek lelkén nyűg a morál
van ilyen olyan s amolyan
van ki látatlanul suhan
fejünk fölött mivel halott már
a mi manézsünk olyan mint a
perzsavásár sok csalafinta
látvány a semmi partján ködbe vész
(szemfényvesztőink tudnak egy s más
porondon felülmúlják egymást)
ha odanéz
a figyelmes szem belekápráz
de mire pillantana egyet
kiderül hogy csak csalfa képzet
és már el is tűnt az egész
kendőt lenget a vén bohóc
és a tűnő látvánnyal végül
ő maga is kilép a képből

*spárgával játszik a százados
egy rézgomb fityeg
kopottan fityeg egy rézgomb
forrók az arcok forrók a kezek*

*megpróbálok fölnevelni egy lepkét
kimostam egy konzervdobozt abban lakik
gyereklepkének tekintem mert kicsi és fehér
de nem nagyon akar enni
aggódok emiatt*

Olyat sem láttam még, hogy színjátésként egy dráma több hónapos próbálásába siketűl-
ten, kukultan álljanak a főpróba előtt – és akkor a rendező gitárt kap, szagatni kezdi,
és a játék pereg rögtön. Én is mehetek a gitárjának utána bátran. Akár egy ujjal. Jó
vérű a zenész mögöttem, nem kell tömnöm. A dallam minden hangjának sem kell
szólni. A sejtelem elég, hogy elhangzik.

Persze ki-kiszédül ilyen lüktetésből a karórágó kálomista! Aki csak szuszog a hang-
zatok és látszatok sűrűjében, mint a nagyítóra szerelt porszívó. Hát ennek végképp
vége. Ezentúl ugróiskolának tekintem a világot, így utazok benne én is, én is

*mindöröktől valamely szélben
és évek óta nem láttam telet
ám különös madarat a siboney indiánok földjén guamában
és haiti sziklapartján valami húszas égőt
és megjedtem a holdtól a sargasso-tengeren akkora volt
és percek alatt meg lehet utálni a papáját
vak néger kislány a vedado hotel halljában
óriás rák vagy mi egy másikban a liftben
és az usába szökött rabbi a havannai zsinagógából
madeire szigetén el lehetne élni
az algériai himnusz van vagy félórás
gibraltártól a boszporuszig csak algériai himnusz
hadihajók szicília partjainál
és csupa tükkör odesszában a krasznij hotel
a kijevi pályaudvar előtt kétszáznegyvenhét volga áll
montenegro felől rossz szelek követnek
kapodisztriától triesztig
a via panispermáig ahol ró mában élek
athénnál is melegebb
talán csak mert légkondicionálnak a sínai sivatagban
és kishajóval visznek nagy hajóig szuezen
és hiába lakom bécsben nincs tél tavasz van
aztán meg nyár van
rolexek csillognak a grábenen
mint prágában a tornyok
és várom a telet valamely szélben mindöröktől várom
kész vagyok megfigyelni bármely madarat*

*bármely kutyaszemet
talán ha északabbra mennék*

*magának görögös a lába
leginkább a lábfeje az
és meleg zokniú kap tőlem
ha egyszer mégis tél lenne*

*talán ha északabbra mennék
stockholmban zöldek a galambok*

A globalizált világnál a történelem sem érdemel nagyobb betűket, ha fél lábon ug-rálunk benne. Minek ahhoz a súlyos léptek, amit Pest zengett, alig bújt föl az óvóhely-ről. *Mi vagyunk hát a csikkzedők, Új szabad szakszervezetet szervezünk, A mi jelszavunk csak egy, Sok csikk az sokra megy!* Meg amit a kapuk alján duruzsoltak: *Tessék, tszkő, ezerédes! Tszkő, állami pecsétés!* – S ha rendőr jött: *Kszködünk, biztos úr, kszködünk!* – Hát a *Te vagy a fény a lépcsőházban!* És ha van bűn – ami az utcai vetkőztetések évadán kétségesnek látszott – *te vagy benne a jó!* A *Jaj, a Helén!* az alijázás indulója! De mire megtértek, a legbosszulóbb makkabeusok is zengték a gyerekekkel, akik rosszindulatú majmok markába kerültünk mind, burzsuj és proli, levitézlettek és kiemelték egy emberként: *Keretlegény, jöjj vissza hozzám, Szeretném lázasan csókolni újra a szád (Marquis de Sade)!*

Csak a mai gyerekek honnan tudják? És miért fűjják ennyire? Hogy a *Baracknyílás idején* az első padlássöpréskor, amikor bandát tartott a kalocsai érsek is, mint a Rajk meg a félszemű Lulák, mert akkora volt a *igény* – akkor az úgy szólt, hogy *Parasztnyírás idején*. Honnan tudjátok? Hogy amikor Rajkra rábizonyult, hogy szintén zenész, és a sírjára fölvésték, hogy *Pardon, pardon, szenyóra!*, akkor az lett a nagy szám, hogy *A végén mindent másképp lát az ember!?*

A Lulák ki volt? Na végre nem tudtok valamit. A Lulákról történelmileg annyit, hogy a Lulák a Pipában kezdett be. A Csarnok oldalában jutott helybe először az életben. Nem, mert nem a Tüdős Klára tervezte a lila télikabátjába, és nem ő álmodta a hóna alá a meztelen hegedűt, a Lulák *draga lagutaját*. Nem is azért nem, mert csekély bizalma lévén az emberi értelemben, minden második szava után megkérdezte a Lulák: *irtetti?* Hanem mert szalont, csárdást, hallgatót, amit *basavázott*, nagy bécsi nótákat, hiába *discírte* maga, nem volt egy igazságos hang se akközt. Régen ő a híres pesti *mut-rázókban* nem húzhatta meg a vonóját, ez a tényvalóság.

De közbeszólt a történelem. Illetve a *igény*. Sokat a történelem se szólhatott már akkoriban, mikor szinte minden piacát bezárták, gazdakört, iparoskört, tűzoltóegyletet, Mária-kongregációt. Hanem a kétkamarás esti parlamentjében, eszpresszóban és nagyobb sorszámú vendéglátóipari egységekben, ott fújta a történelem, hogy dült ki az oldala. Azért a Lulák is, hogy kikapott magának egy biztos alsóházi mandátumot, fülesedni kezdett. A *Rácsos kapu, rácsos ablak*, azt nagyon fölkapták, de az ment is mindig neki. Viszont a *Tanulj meg, fiacskám, komédiázni*, az már olyan régi volt, hogy csak az öregebbek tudták, és helyre kellett köszörülni. Most meg a csarnoki hórukkok bevasalták rajta estéről estére, hogy *Vácról jöttem én most kérem, Négy mázsát pihent a vérem, Azt se tudják, hogy ki vagyok én!* A legvégén tőlem tanulta meg, hogy *Csak átutazó vagyok út a földön*, és már-már együtt volt a történelem. A Lulák virágzott.

A *Pacsirtája* üveghangokon repesett, mint akinek a muzsikájára a zálogban is adnak. De ő arra nem szorult. Hajnalonta, amikor zárt a Pipa, a Csarnok meg nyitott, pár csirkéket vett az asszonyoknak.

Aztán egyik reggel ez a mennyiség átcsapott minőségbe, ahogy a szokása volt akkor. Ahogy én átcaptam muzsikálás után a Lukácsba. Ott romáskodtunk egyet Jékelyvel, úsztunk – megint megúsztuk! –, aztán a Fényben bevettem vele a rumos tejemet, és úgy kezdtem be a szerkesztőségben. Luláktalan napokon a Rózsafában Szentkuthyval. Ők vezettek át nappalomba, Pestre megint, a tornyos New York-palotába. Azért az átcsapást Budára nem is hagytam volna el, tekintettel szegény apámra, aki a natúr-magyar szűkített futamoktól egyre távolodó zongoraszavam hallatán kimondta végső leheletével: – *Du hast ein Drang nach unten!* – vagyis hogy törekszem lefelé erősen. Elkocsisodol. A temetőkapuba fogol méceszt árulni, ígérték biztosra a vidéki rokonok. Az árokban végzed, szolt gyermekgyógyász feleségem kórjósolata tulajdon gyermekágyában, mikor a kórterembe csüledt be a romaság, hogy újszülött fiunk megmarcolhassa a vonót jókor.

Szóval, mondom a Luláknak a Csarnok előtt ezen a minőségi reggelen: – Te Lulák, én megyek át Budára.

– *Máker má, Vaker Zongoristá!* – nyíja a Lulák, mintha a haját tépném. – Nem talász haza, írtetti? – Mindennapos intés volt, eltettem a rokonokéhoz. Kanyarodtam a hídnak. Hanem valami azt súgta, hogy a Lulák vívódik, s épp arra fordulok vissza, hogy oldja el a pár tyúk lábán a rongymadzagot, s a lelkükre köti: – Eriggyetek haza Újpestre a Tóth kontrás lakására! – Azzal lódult utánam. Hiszen felmuzsikálta magát a péréből, szorosan mellém, ahova én a keresztény középosztályból leküzdöttem magamat Vaker Zongoristának. Mi az osztályharcunkat megharcoltuk.

A New York-palotában az vált el éppen, lesz-e majd nálunk a nagy költészetnek is zengő közönsége. Mert az nagy közönség nélkül nem támadhatott Walt Whitman szerint. Márpedig őrajta sarkallott a kérdés. Szerencsénkre azon évben, '55-ben lett száz esztendeje, hogy *Fűszálak* című szabadvers-kötete napvilágot látott Amerikában, és a Békevilágtanács lefoglalta a béketáborának költőjével együtt, illetve a haladó világnak, tudván, hogy a háborús uszítással elfoglalt Egyesült Államok meglepedezik a fontos évfordulóról. S mivel a szocializmusban, amit szabad volt, azt muszaj is volt, Whitman-kötetet szerkesztettem. Rögtön, amint ünneplésre kitűzték. Mégpedig határidőre, azaz tegnapi. Sürgős fordításához szinte mindenki az íróasztalom köré csődült, akit a halál nem avatott még klasszikussá, vagy tehetségének előlegéből élélhetett. Whitman egyetlen rokona, Kassák, az élve eltemetettek közül jött – *Itt nyugszik Kassák, Már nem baszogassák!* –, Szabó Lőrinc, Áprily és Jékely, Weöres és Károlyi Amy, aztán Faludy, szinte egyenest Recskről, a kukoricán térdeplők vagy csak hallgatagok közül Füst Milán, aki indulatosan tagadta rokonságát Whitmannel, igaz, mással is – *keveseket szerettem, azokat is utáltam!* –, és jöttek, akikről még senki nem hallott, Whitmanhez illő mellénnyel a fiatalok, Orbán Ottó friss érettségivel, Görgey a kitelepítésből, Lator a körmendi gimnáziumból, Bakucz Jóska húszfilléres darabbérért gyártott patkányfogói közül. És még sokan mások.

Mások meg nem. Aminek oka a szerkesztők válogatósága volt, Szenczi Miklós professzor úré meg az enyém. Szenczit, a nemzetközi Shakespeare Társaság elnökét, a pesti egyetem angol intézetének professzorát a kémperek idején fúrta ki a tanszékéről tanárom, Lutter Tibor. Angol kémet fedezett fel benne, mivel Szenczi a háborút angol internálótáborban töltötte, ő pedig a pesti Birodalmi Német Gimnázium igazgatójával. Szenczi tehát szovjet ismeretterjesztő művek néger fordítójaként, végelbánásból érkezett a New York-palotába, katedráját Lutter foglalta még, igaz, csak címzetesen. S Szenczi előbb adta volna áldását a Lulák fölléptére Whitman-kötetünkben, mint

Zelknek, a hűség és hála énekesének, akit a Gyerekek temettek el – *Itt nyugszik Zelk Zoltán, Pártjelvény akadt a torkán* –, vagy Devecserinek, a Néphadsereg legszebb tankász őrnagyának, az önkéntes határőrnek. Vagy fiatalabbaknak, akik még csak helyezkedtek. Vagy huzakodtak neki az első kiábrándulásnak. Kérlelhetetlen volt a szösös beszédű, szelíd Szenczi professzor. Kutyából nem lesz szalonna, s nem lehet a Demokrácia Dalnokának tolmácsolója.

Egyetlenegyszer szorongattam egy Garai Gábor nevű, még ismeretlen fiatal költő bevételéért. Voltaképpen Wirtschologi-Rupprechtnek hívták, mint nagybátyját, a *Magyarság* tulajdonosát, ezért csapták ki a Közgázról, mikor rájöttek, ezért könyvelt az Utasellátónál. Szenczi belepillantott mélyen tűző szemébe, és nemet mondott. Hogy ettől minden kitelik. És milyen igaza lett. Amikor Garai jött föl a pincéből '56 után, nem a *Csikkszedőkkel* kezdte, se ahogy az akkori Gyerekek – *Egy forint a forró lángos, Le van szarva Kádár János! Egy forint az Kalocsán is, Le van szarva Marosán is!* –, hanem a *Tűztánc*cal, a Rend-Értelem-Törvény új bizonyosságával. És milyen igazam lett. A fiatal költők avatásából kirekesztettük, hát keresett magának helyet. *Valaki kell nekem is*. Sztálinváros után Hruscsovaljaújhely. De a KB-tagságig összekaszált tisztségeivel csak jót tett mindenkinek. Rosszat csak magának. S a gőzösek, a megszállottak, akik a hódoltságot ünnepelték eddig? Annyira, hogy belesüketültek? Azok későn hallották, mit zengenek körülöttük a gyerekek, s mire egy húron pendültek volna velük végre, lecsukták őket.

Még javában zengtek a presszók, mikor teára voltam hivatalos egy végtelenül finom ólipótvárosi lakásba. Ide nem hatolt föl forradalom, osztályharc, háború. Milyen háború? Itt vigyázni kellett. Gyermekgyógyász professzor volt az egyik vendég, emlékszem, a másik a barátja, Ránki, a Pomádé király. Óvele itt találkoztam először. Hanem akit bátyjának ismertem, Reismannhoz, a Vadölöhöz, a *Béke és Szabaddal* fotósához országos barátság fűzött, tagja lévén ő is a rum, a rumos tea, a rumos tej, a rumos minden baráti körének. A Rajk-ügyben ült, majd az újratemetés borongós délutánján fölszaladt hozzám, mert egymagam őriztem dacosan a New York-házat, és újságolta, hogy beugrott örök bőrkabátjában a frissen ásott sírba, és alulról fényképezte a nem olyan friss özvegyet. Vele nagyokat lehetett beszélgetni. A Pomádé király azonban hallgatag volt. Méregette, akárcsak a gyermekgyógyász, a harmadik vendéget: Eörsi Gyulát, a jogi kar rektorát, a Rend-Értelem-Törvény akkori pillérét kékes bádögöltőjében. Eörsi rektor tartotta szapora szóval az asztalt. Egyszer csak lendületesen kezdi ráolvasni Ránkira, hogy olyanok nem történhetnek ma már, mint a Vadölövel, hogy kérem, egy fotóművészt bebörtönözni! Nézze meg az ember! Elvégre '58-at frunk! E szónál akasztottam meg, hogy mi is szóljunk már.

– Hát a Pista?

Hát a Pista volt Eörsi István, jogaink bádögpillérének öccse. Szenczi a kezét, a fejét rázva nem engedte az Isteni Átlag fordítói közé. Egy év múltán már állt volna a megvert gyerekek élére. *Élünk*. Hajjaj, nem is egyszor. Azért ült most. A rektor azt nem olvasta a fejünkre, hogy rokonságon a Törvény nem csorbulhat. Felelni sem felelt, csak a szeme bádögött.

– A múltkor cukorral itta! – mutatott hűlő teámra háziasszonyunk, egy idős gyermeklélek-idomár szemrehányóan. Hogy miért nem tudok úrifíú lenni most, szabad így szétfingani a ritka légkört?

– A múltkor *talán-talán-talán* – daloltam eszelősen. – Azóta okultam egy Heydrich nevű hegedűművész példáján. Ha nem egy úton jár, és hol cukorral issza, hol nem, akkor máig velünk teázik. – Magamban meg ezt sírtam: *Elmehetsz már, csoró árva!* Te

Pista, költő és filozófus. Akit sose szerettem. S ha most megváltja magát? Talán minket is? Azám. S ha azután se fogom szeretni, akkor?

Kihez fordultam volna kérdéseimmal? Füst Milán mesterem a Múzeum körüti bölcsészeknek eljátszott szombat esti Shakespeare-színjátékai során a kopasz tanítómesztert hívta tanújául a falról. Annak idején. Hogy a barátom így meg úgy. A Lulák el-süllyedt volna. Majd egyetlen szabad hetünkön, talán a *Fűszálakon* megindulva, talán a barátja felejtéséül először életében kurjantott egy hazafiasat. Majd meghökkent a tulajdon bátorságán, és alája írt az írók követelésének, hogy az Egyesült Nemzetek szálljon le már a magyar ügyről. Kassák a Váci utca közepén rám rivallt, épp ott, ahol az új Efek a képeiből kiállítás rendeztek két hónappal a sajnálatos események után, hogy kibázták velünk mágyárokkal, urám. Abban hiba nem is volt. Csakhogy ő régebben nem kelt föl ültéből a Himnuszra. Hát magyarrá a kibaszás tesz? Szentkutya szerint a *Fűszálak* kozmikus telefonkönyvre sikeredett, a következő kiadás méltóbb címe lesz a *Fű alatt*. A Lulákra adtam a legtöbbet, mivel az ő vonóját szorította meg vadonatúj csecsemőnk, hát kérdeztem, hogy szerinte melyik a jobb. Amelyik eddig sínylődött, és élne egy kicsit, vagy aki eddig dalolta győzelmi mámorát, és most ül? Kinek jár itt megváltás? És bennem mi ez az eszelős dalolás?

A Lulák rátenyerelt a kockás abroszra, úgy nézte a keze fejét. – Nézheted, és nevetel, Vaker Zongorista – biztatott. Majd a tenyerét terítette ki. – Nézheted megint innét, és sírhatol. Nevetni szereted vagy sírni? Hol sírni, hol nevetni? Akkor forgassad! Megváltás? Nem vagy te *rasaj*, írtattí?

Szentelt pillanat volt mégis. Elnéztem a kezét, és a mai eszemmel azt kellett volna kívánnom, hogy abban a pillanatban sok magyar gyerek szülessen. De bizonyos, hogy ez a nevelt fiú mögöttem, ez ilyen pillanatban született a gitárral.

A tíz perc szakszeti szünetből még telt, a Lulák pönögette tünődően a lagutát. – Forog az eszemben sokszor, amiket kírdeztí – nyugtatott meg. – Annyira forog, hogy szerzek egy nagy nótát belőle, ki ne szédüljek már a világból. A címe is megvan, írtattí? *Vargácijók a halott menyasszonyon*.

A szünet után azzal a divatos számmal kezdte, hogy a *Dávid és a Góliát Vítak egykor nagy csatát*. Ami a *Látta-e már Budapestet széjjel?* drámáját helyezte történelmi távlatba. A Lulák meg is toldotta némi oknyomozással: *Dávid úr már verve volt, De a töke telve volt...*

A zengő osztálynéküliséget végül a *Tollasodjunk, elvtársak!* jelszava söpörte el. Soha ilyen foganatos szót. Az elvtársaknak nem kellett szégyelleni, ha a bokorugrók polgári módjába ültek bele. Azt se, hogy kispolgárok voltak a szívükben mindig. A zárórák húzódtak közelebb az éjfélhez. Nemhogy az éjszaka lett uncsi, a nappali dumcsi is. Este a tévé előtt zörögtek koponyájuk üres csajkájával, a hét végén meg irány a Balcsi, építeni az Imád-lakot. A vendéglátóipari egységeket tatarozni kezdték, a legtöbbjét ki se nyitották már. *Kicsit szomorkás a hangulatom máma*, ezzel köszöntek el. Picit. Pücut. Valahol.

– Te Lulák – mondom a Luláknak –, mindjárt kifázol te is a Pipából, mit fújod a vendégnek, hogy *Tele van a város füstölt szalonnával?* A múltkor az úgy szólt, hogy *Tele van a tököm akácfavirággal!*

– A múltkor! – visszhangzott. – *Száz év messze jár!* Azóta a hócipóm meg a Varija-bútorom van tele. Halladással, Vaker Zongorista. – Igaza lett. Meg nekem is. Mert a Pipát, azt bezárták, de a Lulákot elvitték exportcigánynak Svájcba, és több pénzt láttak belőle, mint a Május 1. Ruhagyárból, amelyik felöltöztette az útra. Olyan is volt, *mint egy*

szerelmi gennyes vallomás. Hanem a svájci csendességet nem bírta a Lulák. Szél ütötte, hozták haza *draga repülön*. Nem is lett belőle ember a megszólalásig hú nyugati üveg-szemével. Csak makogott, és a fél keze fejét forgatta.

Akár a gyerekek idehaza. Meg a gyerekeik. A tollasodás meghozta a csend-rend-fegyelmet, Svájcban is megirigyelték volna. A melegkilincsváltó népnevelők emlékét nevében őrizte a gumibot. Apostoli lelkű népművelő az új művelődési házakban, a kultúrának tisztelt szépirodalom – mind-mind a csöndhöz illő felejtésről gondoskodott. Az elnémult vendéglátóipari egységekben is egyre jobban a kulturált viselkedést követelték, ahogy az étlapjuk hosszabbodott, és romlott a konyhájuk. Kulturált akart lenni itt a klotyó is. A Lulák még megérte, hogy kuka lett az ország.

A magánélet magánzárkáiban telt el majd' egy emberöltő. Majd itt-ott irodalmi színjátszó csoportokba, ártatlan népi táncházakba, játszóházakba gyűlt értegetni a leg-újabb eresztés, hogy Bartók kifordítva-befordítva igaz lehet: ha népdal az, amit sokfelé és sokáig énekel a nép, akkor nép az, amelyik sokfelé, sokáig zeng együtt. Népművelők első őszülő nemzedéke pesti pincékben, presszók rég megürült emeletén csevegésre serkentő teaházakat nyitott az ifjúságnak, mert észbe kaptak, hogy évtizedes kultúrmunkájukkal az élő szót csapolták le. Egyszer arra keveredek fel forró nyár-időben egy ilyen teaházba, hogy egy télikabát kántál végtelen verset sétálva, orvosi köpenyes lányok lengedeztek körülötte, és fekete népnevelővel rekesztik az útját.

A hömpölygő versbeszédből, a bölcselő sétájú télikabátból, a fehér köpenyes, gumibotos útelzárásból derengeni kezdett, hogy itt Ezra Poundot hallom. A *Cantóit*, először a világon! Hogy a *Cantók* sűrűek vagy kuszák, azt meg nem mondja filosz se. Elmondani még úgy se nem mondja, mert egy ötvenéves költői életmű kötetnyi foglatát betéve tudni lehetetlen. S még kántálni, játszani, sodródni vele! Sükebóka közönségnek minek? Senki az itt tátogó legújabb gyerekek közül nem sejtette azt se, mekkora költő bújócskázik velük. Egyáltalán – a télikabát hogy bukkant rá? Pedig akkora, hogy Amerika megértésén kinőtte Amerikát, s hogy Yeats vagy T. S. Eliot vagy James Joyce az ő mesteriskolájából került ki. Megértette azt is, miből lett a nagy háború, azért a nagy gazdasági válságnak már a forgatókönyvét megírhatta jó előre. Várni is inkább olyasmit várhattak ezek a hülyére kulturált gyerekek, hogy a haladás szege kibújik a végtelen versből előbb-utóbb, és a költő fölemeli szavát a megnevezetlen háború és a névtelen tőke ellen. Nem, hogy a nép ellenségét hallják, mert a második nagy háború ellen beszélt, az ügy fontosságára való tekintettel a római rádióban, megelőzően és nem utóbb, sőt az általános rémet, a fináncotkét is nevesítette. Utoljára a bevonuló amerikaiak fogták el, és Pisa főterén tartották vasketrecben hetekig a vén gazembert, majd hazavitték, hogy hazaárulásért bíróság elé álltsák. *Aid and comfort to the enemy* – az bizony villamosszék –, de Pound peréből nem lett semmi. Amerika még nem állt hadban Olaszországgal, amikor Pound a háború ellen tiltakozott. Ejnye. No jó, hát tébolydába zárták, és ki nem eresztették tizennégy évig, hiába kapta meg *odabent* az amerikai költőt legszebben díszítő Bollingen-díjat, hiába példálózott Hemingway a költői szabadsággal, amikor a Nobel-díjat kapta a Svéd Akadémián.

Ringtam a teaházi kántálással, és elgondoltam: gyerekek, mit sajnálkozunk. Mi is már elég rég vagyunk pszichiátriai kényszerkezelésen, ahova ugyancsak Amerika utalt be minket. *Egy kis műper a háznál szerencsét hoz!* Magyar költő a XX. században! Amerikai költő a XX. században! Magyar kovács! Amerikai kőműves! Magyar kalapos! Amerikai kárpos! *Szervusztok, gyerekek!* Nem bánom, amerikaiul: *Coax me a little bit!* Rosszindulatú majmok fogságában töltjük ezt a századot.

Csak megint: honnan tudják, akik koruk szerint az én gyerekeim? Mikor már réges-rég nem zeng együtt a város? Hányat is írunk? Tudja a bádoglektor. A télikapátos, aki Poundot fejből fújja, többnek akar látszani a harmincnál. A leánykák pedig, akik a gumibotot suhogtatják, vagy elmeosztályi köpenyük elejét ki-kigombolják, épp csak törvényes korukba jutottak. Már életben tarthatnak és büntethetnek, hogy élünk. De honnan tudják a dolgukat? Talán épp a tojásból bújtak ki ezek a pipik, amikor modern amerikai költészetéről rendelt tőlem esszét a sportújságíró, majd katonapolitikus, majd börtöntöltelék, majd vendéglátóipari igazgató korából luksúgorom, Kardos György, a Magvető igazgatója. Aztán nem közölte az irományt. Mert a legnagyobb amerikai modernről, Poundról is volt szavam. Holott Kardos György egy sorát nem olvasta bizony isten soha. Hogy honnan tudta mégis? Ja, *akire a Párt vigyáz!* De a pipik! S aki rendezte őket, a télikapátos!

Szégyenszemre nem jutott eszembe ott helyben, hogy így és ennyit csak költő tanulhat költőtől.

Pár hónap múltán az ifjú írók József Attila-körének titkára telefonált rám, hogy Ezra Pound az idén lenne százéves, nem mondanék-e estjéhez bevezetőt az Írószövetségben? Miért én? Mert én értek hozzá. Csak nem Kardos Györggyel tisztázták? – tudakoltam volna, ha azzal nem folytatja rögtön, hogy az est nem bensőséges megemlékezésnek készül. Egy Forgács Rezső nevű fiatal költőkollégát héthavi letöltendő börtönre ítélték közszemérem sértésért, de voltaképpen Pound szavalása miatt, és ha mi most ugye Poundot ekkora nyilvánosság előtt megiszteljük, régi és fiatal írószövetségek, s miért ne, hiszen tiszteljük szívünkben mindnyájan, ugye, akkor a Művelődési Minisztérium el tudja talán intézni a perújrafelvételt vagy mit. Mi ugyan nem hallottuk ezt a szavalást, egyikünk se, és a vádiratban botrányos körülményekről volt szó, de... – Topp – mondok –, én láttam, hallottam. Csak a Pound-est idejét. Állok elébe. – Ne haragudj, még valami – fűzi hozzá sietősen a titkár. – Felejtsd el a szomorú apropót. Ne lógjon ki a lóláb. Ezra Pound nagy amerikai költő, ennyi.

Azért nemhiába voltam a titkárnál is idősebb egy húszassal. Ha már annyit írunk, hogy a mondókám közepén nem hurcolnak el, akkor miért ne derülhetne ki, hogy Ezra Pound vagy más is, aki igazán élt, a mi időnkben mindannyiunk életét élte. S hogy a túlsó térfélen? Talán elhangozhat maholnap, hogy egy volt végig a két térfél. Pound hirdette már a húszas években, hogy a szovjetet kanadai búzán éltetik. Napjainkban meg imperialista kölcsönökön él. Ha a makszista-lejmista papírforma volna igaz, én előbb kérnék kölcsönt Kardos Györgytől vagy Eörsi Gyulától, s ők előbb adnának.

Így lett a bevezető címe *A százesztendősi Ezra Pound bűnpere Magyarországon*. Nem hurcoltak el, de az idős és ifjú költők rá következő vitájában minden lettem, csak nagysosasszony nem. Hogy a perújrafelvétel célja teljesülhet-e ilyen kollegiális légkörben, az kétséges maradt. De a télikapátos költő ott volt, és a vita után rátenyerelt két forrásművemre, az előttem fekvő Btk.- és Pound-kötetre, majd fölém hajolt, úgy köszönte meg a fáradozást. Most nézhettem az arcába. A mellettem ülő kolléga, Göncz Árpád is belenézett jól, és tetszett neki, amit látott, mint aztán pár trolimegállót sétálva megbeszéltük.

Vitatkozni valónk nem volt. Megegyeztünk, hogy a közszemérem csúnyább sérelmet szenved az ilyen jogerős ítélettel, mint megismert fiatal költőnk és a megismert modern klasszikus közös szereplésével. Azon se akadtunk fönn, hogy éppen egy

csicsói csárdában fülelik le őket. *Megállj, lesz még Csicsón búcsú!* Büntetőparancs követ-hette Forgács Rezsőt egy ideje. S arról tudtuk jól mind a ketten, mi fán terem. Csak még léteznek? Mikor már '85-öt írunk? Hajjaj. Művelődési miniszterünk, Köpeczi Béla sipáskolt a vádirat láttán, hogy ő nem akar Magyarországon Pound-pert. Hát nem is illik egy Rákóczi-kutató francia filológushoz, hogy épp az ő minisztériuma küldözzön segédkönyveket a csicsói csárda Tolna megyei joghatóságára a vádirat olyan téveszméinek elosztatására, hogy Ezra Pound portugál költő, vagy hogy nárcizmus a nárcizmussal egy töről sarjad. Hogy Pound vádiratának bizonyítékaiban a római rádióbeszéd Amerikában készült gyorsírói jegyzeteiben is Konfuciusz konfúzus és Monet money, Louis Ferdinand Céline következetesen *Sztalin*, sőt *Ferdinand Sztalin* volt? A bizonyíték az bizonyíték. A büntetőparancs pedig parancs. *Költő, hazudj, csak rajt ne fogjanak?* De rajtafotuk! Még örüljön a hazug disznó, hogy második nekifutásra a *meztelen kocsonyát nem szabad árulni* ősi tilalmának megszegéséért ítéljük csak el, nem ha-zaárulásért! Hogy a kecskeméti Katona József Színházban színészek csórén játszanak Jancsó rendezésében? Hát van pofája ezzel a kis gimbelem-gombolommal Katona Józsefhez hasonlítani magát? Meg van maga örülve?

De ez sem járható út. Ez már egyszer tizennégy éves kényszerkezeléshez vezetett. Amikor végül – kormánydöntésre! – Poundot szélnek eresztették, Thomas Szász, az amerikai pszichiátria magyar csillaga ízekre szedte beutalójának légből kapott megállapításait. Nem lenne-e jobb az amerikai példán okulva se perújrafelvételt, se elme-kórtani vizsgálatot kockáztatni, hanem térdre borulni Losonczy Pál előtt, és kegyele-mért könyörögni? Ebben maradtunk. És külön-külön írtunk kegyelmi kérvényt, Göncz is, Jancsó Miklós is, magam is, hogy nárcista összeesküvés gyanújának még az árnyéka se eshessen miránk.

Mindhiába. A parancs az parancs. A fiatal költő és szavalóművész, hogy mégis le-gyen miért ülnie, összeállított egy Pound-kötetet szamizdatnak, rátaposván a Vas és Aczél Országának jobbik lábára. Mert amíg ő él, mondta ki, addig itt Pound-kötet nem lesz. Azzal, mint aki dolgát jól végezte, bevonult Baracsára. Az Írószövetség ifjúsága rendesen látogatta, titkár, kollégák. Minden beszélőre jutott egy. Kellemes, konzolidált nyár volt ez is. Idegen műfordítókat tartottam magyar szóval a rábaközi Mihályi kul-turális célokra kipofozott gyönyörű Döry-kastélyában. Mondókám végére befutott a titkár a minisztérium irodalmi előadójával. Leültem őket a szobámban, s bort töltöt-tem nekik, míg zuhanyozok egyet a hőség után. És mire jövök elő? Hogy a JAK ügyei szépen haladnak, a botrányoknak végük, így is kell, senkinek itt semmi baja ma már.

– Hát a Forgács Rezső? – fújom már, mint akinek van gyakorlata.

Igaz is, mondja a minisztériumi, és fordul a titkárhoz. Meg kell beszélnem veled. Amikor szabadul a Forgács, kizárjuk a JAK-ból.

Ilyen nyájasan és konzolidáltan. Mint a jog bádoggpillére a maga idején. Ez a rend. A békesség nincs ingyen. Mint manapság a demokrácia. Bennem azonban a Lulák vargácionai szóltak, és ennyi év múltán hihetem, hogy általuk vagyok, ha nem is szabad, legalább szabadon.

– Mié? – daloltam.

Azért, szólt a válasz, mert börtönviselt tagja az Írószövetségnek nem lehet. Milyen természetes. Mint a tehéntrágya. Csak az nem trágár. Inkább, mint a Dunaszaurusz második nekifutásra. Hát léteznek itt jobb megoldás? Nemiga?

Jól van, mondom. Ti kizárjátok. Én meg antológiát szerkesztek az Írószövetség ro-vott múltú tagjainak műveiből.

Egy hét nem telik bele, csöng a telefonom. A minisztériumi ember késő este, rég túl a hivatali órákon. Kérdi, hogy halad az antológia. Ahogy a kizárás, mondom. Te nyugis ember vagy, azt mondja, de ugye nem gondolod, hogy akár a börtön, akár a kizárás az én ötletem volt? Nekem csak végre kell hajtanom. Helyeslek. Füles csávó vagyok én is. Bemondja a Lulák, hogy Esz-dúr, nagy négy, kenyíri-kolbászi, írtetti, aztán indíts, Kossuth. Mutat is a vendégnek büszkén a zongorámra, hogy ebbe a tek-nőbe minden benne. Akkor mitévők legyünk, kérdi a minisztériumi tanácstalanul. Majd én megmondom. Ha az Írószövetség egyszer óvodát nyitott a fiatal íróknak, akkor ne csapjátok ki a hugyosokat onnan, hanem azon legyetek, hogy nőjenek. Jelöl-jetek nekik nevelőapát a meglettek közül.

Ez jó, azt mondja. Nevelőapa. Ez elfogadható lesz. És mégis kit ajánljak? Engem, mondom. Meg a Göncz Árpádot, ha magam nem bírnék a kölökkel.

Jó, azt mondja. És ha apák lesztek, akkor nem lesz antológia. Nem, nem, duruzsol-tam az úri becsületszó mellhangján.

Így csináltam telefonon gyereket. Nevelni se nagyon kellett. Vagy kitalálta, amit gondoltam, vagy olyan jóra sikerült egy-egy húzása, hogy csak én gondolhattam ki. Apa és fiú közt nincs helye szerzői jogvitának. Különbén is mire nevelni fiat? Hűségre mondjuk? Énhozzám? Ne már. Inkább hallanám, hogy vigye, fater a sárga körmeit az abroszról. Talán a feleségéhez legyen nekem hú? De például, hogy már bútorra van, zongorája van, törölgeti. Mintha magamat látnám.

Vagy nézzük azt a fiamat, amelyik eredetileg megmarkolta a Lulák vonóját. Az el is eresztette. Aztán az iparát hagyta el, amit én adtam a kezébe. Végül itt hagyott házat, műhelyt, gyereket, feleséget, jövő hetet, és ment ugrabugrán neki a hazátlan életnek. Többet nem láttam. Jobb is, mert az micsoda pofára esés egy apa részéről, ha a fia ekkora baromnak idehaza bizonyul, és itt mosolyog!

Emez is elment. Kocsiút közepén ölelt meg, úgy. Na, gondoltam, téged se látlak az életben. Hanem megnézte a sargasso-tengeren a holdat és stockholmban is a zöld ga-lambokat, utoljára

*amikor már értenénk a fákat
a köveket a folyók moccanásait
most amikor csontjainkban a repülés emléke
most mikor már elhisszük a szakadékok mélyét
mikor már érezzük a vízesség magányát
amikor agyunkban már a delfinek tánca
mikor már bőrünkben lakik a síkátorok piszka
és tagjainkban évezredek oszlopok*

megtér és

*most hogy lépdeljünk tovább a duna partján
és csak legbelül sírdogál egy cérvanékony féreg
most ha nem is mondjuk
ha hallgatunk is
de tudjuk ami még kimondhatatlan*

ittthon vagyunk

ebben a húszas égős világban

önmagunk őseiként találunk a reggelek
valami vénségek mocorgunk takarónk alatt
ahogy ébredünk

és hajszálaink is itt a párnán
magunkra valló nyomaink

tündérvíszonyok közt persze más a helyzet
ezüstpapírral bevont konyhakredencek edények
aprócska piros székek mindenütt
és ezüstös a villanykörte is
lányhajból szőke lányhajból a seprű
és illatos szoknyából a törlőruhák
fényes szalagok az evőeszközök
szikrázó celofán-ablaküvegek
porcelántükrök varázslanak
és üveg a parkett és a mennyezet csupa üvegből
és barnácska árnyak kerülnek ha este jön
és szürkécskék ha reggel
halkan járnak-kelnek az illatok
forró vízcepp áll a levegőben
és tükörlik benne egy rózsaszírom

a léptek mint finom órakettyenések
áthallanak a szobákon
és nincsenek ajtók csak leheletnyi függönyök
és küszöbök kilincsek sincsenek
és falak sincsenek csak ablakok
és nincsenek arcok és nincsenek szavak
csak kezek vannak meg mosolyok
leányszírom kezek
leányszírom mosolyok amerre nézel

meglátogatlak a konyhában
sószemcse csillag ujjad hegyén

és látom az öregasszonyt
orrán megsárgult a szemüveg
pongolyája végigvágódik a konyhán
sír a nagymama sír
újságpapírt hozok a krumplihéjnak
valami szürke lé szivárog
vigyorognak rajtam a dunsztosüvegek
elseprem a gangról a kormot
megbicsaklik gyerekezemben a seprű

lassan elfeketülnek lábosaink
nyakadon tanyát ver a nap

majd veszünk új edényeket
nem tudom kávészem ez vagy almamag

*valaki sírok
mindig sírok*

ebben lehattunk egyik bátran. A magyar nemes Lavotta – ámbár engem a Lulák drága lagutájára emlékeztet, amit másutt lavutának mond a zenésznép – kesergőihez a cigány Bihari János – Liszt és Berzsenyi csodálta – lassú és friss magyarjaihoz, verbunkjaihoz hozzátette a zsidó Rózsavölgyi Márk – *hegedű és koldusbot*, siratta Petőfi – a palotásait meg az első csárdásokot, hozzá megint a fiacskám egyik üke, a Patikárius Ferkó – hogyan lett volna a honfibú patikáriusa Vörösmarty kedves zenésze, amikor hegedülni is Ferkó apjától, *A vén cigánytól* tanult! – s fonó-csárda-templom múltával az eszpresszó cigány-zsidó Horváth Jenője tett annyit megint, hogy fújni nem győztük, amikor csak háromfélék voltunk: aki ült, meg aki ül, meg aki ülni fog.

Veled is megtörténhet egyszer. Figyeljétek meg, hogy a zengéstől, gyerekek – ennyit mondok még, aztán szervusztok –, irtóznak ezek, a hátukon áll föl a szőr a majmainak, de mi szólni

nem szólunk erről senkinek

Eörsi István

MÉG VALAMI

A JÓBOK KÖNYVE utószava

Egy túlélő – ma már ő sem él – részletesen beszámolt nekem arról, hogyan teltek a napok a halálos zárkában. Hárman voltak egyberekesztve, egyazon bűnügy elítéltejei, még innen a harmincon: nevetgéltek, játszottak, szövicceket és verseket faragtak. Naponta egy órán keresztül kis udvarban, zárkánként sétáltak a halálraítéltek egy őrtony alatt – amióta az ítélet jogerőre emelkedett, sétálniuk sem kellett, a falnak támaszkodhattak, vagy akár lefekhettek a meleg betonra a napsütésben. Az örök a megszokottnál kevesebbet üvöltöztek, sőt egyik-másik szinte barátságosan bánt velük, és csak úgy suhantak a napok. Hónapok múltak így, nagy békében, derűs szeretetben. Aztán kettőt közülük megölt az állam. A harmadik, akinek ítéletét életfogytiglani börtönre változtatták kegyelemből, öt évvel később, 1963-ban szabadult amnesztiával.

Jól ismertem a meggyilkoltakat, egyikük a barátom volt. „Minden nap hosszú a halál, és minden nap rövid, amit élünk” – írta nekem titkos levélben, ceruzaheggyel vécepapírra. Én éppen egy másik börtönben időztem, nevetségesen kurta ítélettel (nyolc év), ezért türelmetlenül. Szabadulni szerettem volna, ellentétben ama hárommal, akik nem tápláltak efféle reményt, és ezért megengedhették maguknak a luxust, hogy kiélvezzék perceiket. Vajon mindvégig megőrizték harmóniájukat? Amikor egy halálos zárkába belép az őr kíséretében a hóhér, az elítéltek tudják, hogy akinek a nevét mindjárt kimondja, annak nyakán másnap hajnalban megfeszül egy kurta kötél. Va-

jon akkor is megállták, hogy ne kívánják szívük minden hevével egy pillanatra: bár csak a másikat szólítaná?

Bármilyen hihetetlen: lehetségesnek tartom ezt. Nem azért, mert ismertem azt a három embert, hanem mert a halottas zárka: senki földje. Törvényeit kívülről nem láthatom át, de úgy sejtem, hogy aki bekerül oda, annak megváltozik a viszonya élethez és halálhoz. Minden nap hosszú a halálig, tehát jó volna siettetni az időt. Minden nap rövid, amit élünk, tehát bárcsak lassabban peregne a homok. Ezt Jób is így élhette át a hamurakásban, és így érezhetett a matracok béna lovasa is.

Tegnap fejeztem be és azonnal újraolvastam könyvemet. Nem mondanám, hogy nem okultam belőle – néhány ötlete, gondolata újdonságként hatott rám. Mégis rossz érzésem támadt, amiért írása közben nem kuporodtam le Jób mellé a hamuba, és Heinet is csak sírjában látogattam meg, matracán nem feküdtem. Ezért rémlett fel képzeletemben a halottas zárka: ha nem kímél meg tőle szerencsés sorsom, és ha élve szabadultam volna belőle, akkor most másmilyen lenne ez a könyv.

Mondhatjuk persze, hogy halálos zárka a köznapi élet is. Kijárata teszi azzá. Elheshenthetjük e hasonlóság szorongató tudatát, nevetgélhetünk, heverészhetünk gondtalanul a napon. Úgy próbálok élni, hogy mindvégig egyformán fontosnak tekinthessem pillanataimat, függetlenül attól, hogy a születést a halállal összekötő út mely pontján kristályosodnak ki. Kevésnél is kevesebbet árulnék el egy viharos éjszakában hánynódó hópehelyről, ha úgy jellemezném, hogy végül földre ér. Ez az általános hópehelysors. A dolgok – a hópelyhek is – lefelé esnek. Csakhogy amíg leérnek, felfelé is szökkenhetnek a szél szárnyán, vagy kivágódhatnak bármelyik irányba. Csak az az út érdemli ki figyelmünket, amelyet egy adott hópehely és csakis ez az egy ír le. És ami egy hópehely esetében igaz, az százszor igaz, ha emberekről beszélünk, akik módosíthatják időnként pályájukat akaratuk erejével. Vagyis szeretnék hinni abban, hogy az élet nem focimeccs, ahol a lejátszott kilencven perc minden pillanata mellékes a végeredményhez képest. Az átélt örömeket a későbbi csapások nem semmisíthetik meg, ahogy a szenvedést sem törli ki a rá következő öröm. Így hát a végső pillanat csak egy a sok között, és életünkben a halált nem illeti meg kitüntető hely. Már csak azért sem kell – így okoskodom olykor – különösebben készülnöm rá, mert előreláthatóan nem az én akaratom folyományaképpen következik be, hanem csak történik velem.

Máskor viszont úgy gondolom, hogy az efféle eszmefuttatásba öncsalás szivárog. Ivan Iljics – Tolsztoj elbeszélésében – haldokolva ébred rá arra, hogy hazugul és haszontalanul élt. Ez a tudása persze nem semmisítheti meg korábbi, önelégültségéből fakadóan elégedett pillanatait, csak éppen súlytalanoknak mutatja őket. És hogyan értékeljük hithű kommunisták utolsó éveit, amikor már semmiképp sem térhettek ki a felismerés elől, hogy egy pusztító gépezet működtetésére használták legjobb energiákat évtizedeken át? Az élmények nemcsak tartalmukat, hanem fajsúlyukat tekintve is különböznek egymástól. Hiába nem focimeccs az élet, a boldogtalan – vagy esetleg éppen ellenkezőleg: a boldogító – összegezés különleges jelentőséget kölcsönözhet a végső pillanatnak.

Számolnom kell továbbá azzal is, hogy a halál tudata nemcsak visszafelé hatva módosítja élményeink értékét, hanem előrehatolva is, azáltal, hogy beszivárog időérzékelésünkbe. A múlásnak az elmúlás ad értelmet. Faust tudja ezt, és ezért tekintené kárhozatos bűnnek, ha meg akarná állítani az időt. Ha időnk végtelen volna, egyetlen pillanatunkról sem érezhetnénk, hogy nem megismételhetetlen. Márpedig fontos él-

ményeinknek, akárcsak nagy művészek festményeinek értékét megsokszorozza, hogy csak egy van belőlük. Így hát ha az élet élvezete közben nem gondolunk is a halálra, ez – ha tetszik nekünk, ha nem – felfokozza és különös ízekkel dúsítja az élvezetet.

Arra hajlok tehát, hogy az élet és a halálos zárka nagyvonalú azonosítása tartalmaz ugyan némi tetszetős igazságot, alapjában véve mégis költői frázis. Az élet: közös haza, a halálos zárka: senki földje. Falai között az úgynevezett egyszerű igazságok elvesztik feltétlen érvényüket. DOSZTOJEVSZKIJ FILOZÓFIÁJA című tanulmányában Leo Sesztov¹ a természeti törvények uralmáról feltételezi, hogy ezek csak varázslatok, önszuggesztiók vagy kívülről jövő hatások, „*amilyeneket akkor tapasztalunk, ha krétával kört húzunk egy kakas köré. A kakas nem lépi át a vonalat, mintha ez nem is vonal, hanem kőfal lenne. És ha a kakas »gondolkodni« tudna, és gondolatait szavakba önthetné, akkor ismeretelméletet teremtene, magától értetődő evidenciákról beszélné, és a krétakörben látná a lehetséges tapasztalatok határát*”.² Sesztov, aki a „credo quia absurdum” vártájáról monomániás makacssággal utóvédharcot folytatott a vallásos hit nevében a természettudományos világnézetek és racionalista filozófiák minden fajtája ellen, idézett tanulmányában olyan területre alkalmazta elméletellenes elméletét, ahol ez nézetem szerint racionálisan is vállalható.

Dosztojevszkij elbeszélésének, a FELJEGYZÉSEK AZ EGÉRLYUKBÓL-nak³ a hőse egész életét egy önmaga által kialakított senki földjén élte le. Egy nyomorúságos városzéli odúban, ahol nyomorúságos hivatali munkájából hazatérve rongyos házikabátot öltött, és gyűlölködött. Gyűlölete azonban nem eredendő gonoszszágból, hanem abból a képességéből fakadt, hogy felismerte és köntörfalazás nélkül meg is fogalmazta, amit magunknak sem szeretünk megvallani: hogy végletes önzés mozgat bennünket. Szinte dicsekedve vallotta be például, hogy habozás nélkül a világ pusztulása mellett döntene, ha ennek fejében ő bármikor ihatna teát. Efféle felismerésekre érzékenysége vezette: joggal mondta el magáról, az öngyilkosságra készülő Kleisthez nagyon hasonlóan, „*hogy ha lenyúznák a bőrömet, nekem a puszta levegő is fájna*”.⁴ Ez az ember fellázadt a természeti törvények, kiváltképpen a matematika és ezen belül is a kétszer kettő négy bizonyossága ellen. Ezzel persze nem tagadta meg érvényességét. A kőfal akkor is kőfal, ha nem tetszik neki. „*Én természetesen nem töröm át a falat a homlokommal, ha valóban nincs erőm ahhoz, hogy áttörjem, de nem is békülök ki vele csak azért, mert kőfal áll előttem, és mert nekem nincs elég erőm.*”⁵

Hohó! Ezt a mondatot aláírom én is! A vacak államszocializmus vacak összeomlása után egy tágasabb rend falai közé gyömöszölnék. Választhatok emez egyetlen lehetőség között, és még azt is el kell ismernem, hogy ezek kényelmesebb falak. Nem veszi őket körül (belülről is) árammal töltött szögesdrót, kívülről aknamező. Hihetem (némi joggal, némi öncsalással), hogy engem védenek. Mégis olyan rend falai, melynek alapjaiba programozódott be az igazságtalanság. Nem békülök meg vele, még akkor sem, ha tudom, hogy nem verhetem át a homlokommal.

Dosztojevszkij hőse idegvégződéseiben érzi a falat, melyet az okság törvényei emeltek. Tisztában van például azzal, hogy esőben megázunk. Ez olyan abszolút törvény, hogy ha zuhogni kezd, palota híján a tyúkólba is bebújna, de csak akkor tekintené palotának a tyúkólat, ha az élet egyetlen célja az volna, hogy ne ázzunk meg. Minthogy egész életét tyúkólaban éli le, ahol a „kétszer kettő négy” törvénye éppúgy érvényes, mint a palotában, fellázad e törvény ellen. Azért is fellázad ellene, mert érvényesüléséhez nincs szükség az ő közreműködésére. Kimondja ezért, hogy a célok, amelyek felé törekszünk, érdektelenek magához ehhez a törekvéshez, vagyis az élet folyamatahoz képest, a cél ugyanis „*nem lehet más, mint a kétszer kettő négy, vagyis egy képlet, csak*

hogy a kétszer kettő négy már nem az élet, uraim, hanem a halál kezdete”.⁶ Ez a megállapítás bizonyára nagyon tetszett Witold Gombrowicznak, aki az érettségben, a beteljesülésben, a megvalósulásban látta a halál kezdetét. De még ő sem ment el odáig, mint Dosztojevszkij, aki pimaszságnak nevezte a kétszer kettő négyet, és köpködő, nyegle ficsúr-hoz hasonlította. Amit pedig ezután mondott, ő vagy a hőse (ami szerintem ebben az esetben egyre megy), az enyhén szólva pimaszabb a kétszer kettő négyenél: „*Elismerem, hogy a kétszer kettő négy nagyszerű valami; de ha már mindent dicsérünk – hát néha a kétszer kettő öt is nagyon kedves kis dolog.*”⁷ Válaszképpen ezért a fricskáért az értelem, mint Sesztov írja, törvényen kívül helyezi és szabad prédának nyilvánítja az egérlyuk lakosát. Mivel azonban az értelem ellen csak észérvekkel – vagyis értelmesen – lehet fellépni, az irracionális gondolatmenet a maga mondandóját saját módszerével cáfolja meg. „*Lehetetlen például a józan eszünket megőrizve esztelenséget akarnunk*” – mondja Dosztojevszkij.⁸ Tehát sutba kell dobnunk eszünket, hogy követhessük akár a legostobább vágyainkat is. Ugyanis csak így őrizhetjük meg legdrágább és legfontosabb javunkat: személyiségünket és egyéniségünket.

Ezzel a tételével az elbeszélés hőse – szerzőjének jóváhagyásával vagy talán anélkül – mégis elhagyta egy pillanatra hadállását, vagyis a legracionálisabb érveléssel védte a maga kétszer kettő ötét. Legfőbb kincsünk: a személyiségünk, és ettől fosztana meg tabelláival, grafikonjaival, számításaival, egyszeregyével a világ. A kétszer kettő négy diktatúrája az átlag uralmához vezet, olyan erkölcsi rendhez, ahol nem illik semmit elvenni az eleve elfogadottból, és aki hozzátenne ehhez valamit, azt örültnek tekintik. Baudelaire valami nagyon hasonló szörnyűségre gondolt, amikor III. Napóleon korának közjegyzői szellemiségét, az amerikanizálódást és a középszerűség bosszúját ostorozta. Érdekes egybeesés, hogy a kalmárok és vásárlók aritmetikájától megundorodva ő is megkérdi: létezhet-e olyan matematikai téboly, mely szerint kettő meg kettő hárommal egyenlő?⁹ Baudelaire persze a nyárspolgári józan ész garázdálkodása ellen nem az isteni rendfenntartáshoz fellebbezett. „*Ami a vallást illeti, úgy hiszem, fölösleges beszélni róla és maradványait keresni, hiszen ezen a téren az egyetlen botrány az, ha valaki még mindig vesz magának annyi fáradságot, hogy Istent tagadja.*”¹⁰ Abban azonban egyetértett Dosztojevszkijjal, hogy a polgári világ eszménytelen eszményei elsősorban személyiségünket, egyéniségünket sorvasztják el. A kétszer kettő öt és a kettő meg kettő három matematikai tételének megfogalmazói az egyetemleges kvantifikáció ellen lázadtak. Undorodva utasították el azt a kapitalista szellemiségből fakadó mély meggyőződést, miszerint minden érték – az erkölcsi és intellektuális teljesítményeké is – pontosan kifejezhető a mennyiség mutatóival, vagyis egzakt műveletek útján pénzre váltható. Dosztojevszkij nem dandyjelmezbe, hanem egérlyukba rejtőzött e sivár bölcsesség elől, és nem pusztán visolygott „a Polgárság hülyéitől”, hanem nyomorúságos hősének bőre mögé bújva pimaszkodni kezdett a józan ésszel. Sesztov filozófiatörténeti fordulatot látott abban, hogy Dosztojevszkij szakított a kétszer kettő négy dogmájával. Szerinte a lehetséges tapasztalat határait, melyek Kant és Comte kutatásai nyomán a tizenkilencedik század, sőt a huszadik számára is megszabták a tudományos gondolkodás területét, Dosztojevszkij frissen emelt börtönfalaknak tekintette. „*A katorga-börtön oszlopherítése félelmetesebbek. De az égnek legalább egy kis csücske látható volt mögötte. A lehetséges tapasztalat határai mögött azonban semmi sem látszott. Itt volt a vég legvége, a beteljesülés – innen nem vezetett út tovább. A falon dantei felírat: »Lasciate ogni speranza.«*”¹¹

Szerintem Dosztojevszkij hősének az a pimasz aranykópése, miszerint a kétszer kettő öt, is tetszetős formula lehet olykor, nem a lehetséges tapasztalat határait szemléltető

falakon ütött rést, hanem olyan teret tételezett fel, függetlenül ezektől a falaktól, ahol az élet normális törvényszerűségeinek nincs jelentőségük. A vakaródzva üvöltöző Jób a hamurakáson, a sivatagi nap sugarai alatt. Heine a matrac-sírban, bénán és szerelmesen, Jóska derékig egy auschwitzi latrinában. Dosztojevszkij bekötött szemmel a kivégzőosztag előtt. Az egérlyuk bérlője, akinek számára kényszerűség a magány, mert „én a végső határig vittem életemben azt, amit önök a feleútig se mernek vinni”.¹² A három fiatal halálraítélt, amint a négyszögletes kis udvaron kutyakölyökként játszadoznak az őrtorony alatt. Nem állítom, hogy a senki földjén nem érvényes a kétszerkettő, de életstratégiát nem lehet itt építeni rá. Halálstratégiát még kevésbé. Működik, de az itt lakók nemigen méltatják figyelmükre. Olyan folyamatok játszódnak le körülöttük és bennük, melyek ismeretlen törvényszerűségek nélkül egyáltalán nem volnának értelmezhetők. Ezért jön kapóra a kétszer kettő öt metaforája példának okáért. De ez a trükk is csak jobb híján használható. Még Dosztojevszkij is így használta. Ha tökéletesen át lehetne élni, ami túlélhetetlen, akkor nem volna szükség metaforákra. A senki földje éppen azért vonz, amiért kudarca íté: mert kívülről nem térképezhető fel.

Jegyzetek

1. Leo Schestow: AUF HIOBS WAGE. Berlin, 1929. 40–143.	7. Uo. 699.
2. Uo. 82.	8. Uo. 693.
3. Dosztojevszkij: ELBESZÉLÉSEK ÉS KISREGÉNYEK I. Budapest, 1973. 667–786.	9. A RÖPPENTYÚK című aforizmagyűjteményben. Magyarul: Charles Baudelaire: VÁLOGOTT MŰVEI. Budapest, 1964. 336.
4. Uo. 778.	10. Uo. 345.
5. Uo. 680.	11. Schestow: i. m. 61.
6. Uo. 698.	12. Uo. 785.

VÁLASZOK A HOLMI KÖRKÉRDÉSÉRE

Kedves Barátaim,
megtisztelő körkérdésük nem ért váratlanul. Évek óta figyelem, ahogyan irodalmi életünk – Babits Mihály szavával – „mindjobban elejti” épp hogy múlttá lett értékeit. De talán nem is ejti el. Inkább eltaszítja.

A mozdulatban ugyanaz az öncsonkító dac kel életre, ami ott munkál a házfalak összefirkálóiban (a festék lemoshatatlan), a nyegle művészetkritikák íróiban (a sértés, mivel nincs mögötte valódi szakértelem, kiheverhetetlen). Csonkold tovább az amúgy is csonka ország képességét, üzenj a pusztulásnak Európa közepén: „hadd lám: mire megyünk ketten!”

Tárgul a szakadék az olvasónemzedékek maradványai közt. Kortárs klasszikusaink egy része már ott van, a mélyében. Csatározásokkal vagyunk elfoglalva, nincs időnk mentőakciókra. Írói és tanári tapasztalataim sugallják, hogy a magyar modernnek Önök által megadott névsorából Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő és Kassák Lajos jóformán nincs jelen az olvasottak között, Tamási Áront és Füst Milánt csak a híveik tartják a polcaikon, Déry Tibor és Németh László, bár tanítványaik mindent elkövetnek érdeklükben, nem foglal el méltó helyet a köztudatban, műveik mellékszólamát a nagy többség éppoly kevéssé hallja tisztán, mint az Adyét, egyik-másik *Nyugat*-osét, a József Attiláét, a Szabó Dezsőét, az Erdélyi Józsefét, a Sinka Istvánét. Pedig enélkül nem teljes a magyarok szimfóniája.

Szerencsére az EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL még olyan erővel szól, hogy itt marasztja köztünk Illyés Gyulát, de nem minden művét. Jékely Zoltán ritkán kap visszajelzést, Mátyás Iván még igen, de mintha ritkulóbban, és nem tudni, meddig őrizük Ottlik Géza, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Vas István, Pilinszky János mostanában ki-kihagyó visszhangjait. Nagy László harminc évvel ezelőtti varázsa a fiatalabbak számára többnyire érthetetlen. Egy néhány évvel régebbi beszélgetés tapasztalata, hogy Dylan Thomas FERN HILL (PÁFRÁNYDOMB) című versének fordítása Fodor András szövegéhívebb változatában több fiatalemberhez talál utat, mint a Nagy László-féle metaforikusabb megoldások. „Miért ír *smaragd*ot, ha egyszer az eredetiben az van, hogy *zöld*?” Ha az emblemikus kérdés a pontosságunkra szól, jó. Ha a képi „elemelés” iránya ellen berzenkedik, akárhogy nézem is, veszteség.

Fájdalmasan sok név hiányzik az Önök névsorából; a szándék persze jóindulatúan provokatív. Én itt csak egyetlen nevet említek, a Hajnal Annáét, a szakadék mélyéről. S azért az övét, mert ha volnának tanítványai (nincsenek), ugyanúgy a mellékszólamokat kellene tisztáznunk Anna körül, ahogy a korábban említett, még fölviszhangzó írók tanítványai, hívei értelmezik egy-egy életmű (mondjuk) polifonikus részletét. Mert bármit írt vagy élt át Anna, sorsa lejártá felé megírta a TISZTA TISZTA TISZTA fehér fényű siratóját, amely Zelk Zoltán SIRÁLY-ával és Márai Sándor HALOTTI BESZÉD-ével – meggyőződéseim – kortárs magyar klasszikusaink gyászének-mesterhármasa.

És ha már szakadék, miért ne szóljon a szélén rekviem?! Zenére könnyebb menekülni.

Gergely Ágnes

Miért Ottlik?

1959, megjelenik az ISKOLA A HATÁRON, és máris híre fut. Tájékozatlan vagyok, nem tudok semmit Ottlikről, és lehangolt, irigykedéssel elegyes gyanú ébred bennem (mint például '56-ban Nagy Imrével szemben is): nem lehet egészen kóser, ha egyáltalán megjelenhetett.

1961: Keserű Ilona kezembe nyomja a könyvet, hogy olvassam el; belekezek, nem megy, idegen, nincs kedvem belehatolni; na persze, így könnyű, zavaros, mache.

1962: találkozom Ottlikkel Keserű Belgrád rakparti lakásán, rokonszenves úr, valamelyik ifjú Horthyra – és a nagybátyámra – emlékeztet, csak amazoknál szikárabb, ennél fiatalabb; elhatározom, hogy mégis megpróbálom elolvasni a könyvet.

De ez egyelőre elmarad.

Sokkal később – nem is tudom, mikor – egyszer mégis elolvasom. (Talán már elég „megbízható” adatot hallottam a szerzőről? Mennyire nem írt, hogy tiltotta le rádióbeli szerepeltetését...? Vagy ez később volt? Egyszerűen csak: ismét egyszer depresszív unalmam sötét szakadékának szélére jutottam: mert vagy csinállok valami újat, amit eddig nem, vagy végképp lehullok, s a rendszer unalomból s a málló vakolatú házfalak és új épületek rondaságából szőtt tébolya eltemet.)

Közben: megtudom a szerzőről, hogy ő Cipi, Granasztóiék barátja, akivel nemrégiben összevesztek; Dickenst, Shaw-t, angolokat fordított az ötvenes években.

Makulátlan írás; megsemmisülve úszhatsz közegében, és mindent megtudsz. Azt is, hogy Mohács négy századik évfordulóját nekünk kell megünnepelnünk, mert a hódító, az akkor győztes már nincs sehol.

Később – sokkal később? nehezen kezdek neki, bár Molnár barátom ajánlgatja – felfalom a MINDEN MEGVAN-t és a HAJNALI HÁZTETŐK-et. Mi ez a furcsaság? Az írás itt-ott „gyenge”, mégis vonz, valami – valaki – átsüt rajta; valaki, aki fair playben készül valamire, és én drukkolok neki. Hogy sikerüljön.

Igénytelenül lép eléd, de számodra felemelő, erőt adó, a fojtogató években* nem forghatod elégszer: a PRÓZA. Benne A NYUGATRÓL és a KÖRKÉRDÉS JÉZUSRÓL.

Az ember mítosszá hagyja nőni a valóság egyes elemeit; így lesznek ezek vigasztalóvá, erőt adó forrássá. Bennünk elevenek. Semmi sem érvényes a mai – akkori – magyar irodalomban, hiszen az egész: engedélyezett, s ez eleve: herél, nem is beszélve a félmondat kihagyásokról s egyéb hamisításokról – semmi, csak ami a *Nyugathoz* kapcsolódik. (Ma is így gondolom.) – Groteszk, meztelen királyok állnak az új panteonban, s a hivatallal nekünk ruhájukat kell (kellene) ünnepelnünk. Magyarországon! Ahol az írás – a szó, a nyelv, a beszéd –, a költészet (a próza is ritmusával és dallamával excellál) a legerősebb művészet volt – s ahol most egyébként éppen nyelvtől (és névelőtől) fosztják meg (is megfosztják) az individuumot és a nemzetet.**

Csak ami ezen *kívül* van!

És 1956 (a bukott) új politikát parancsol, melyben – torzítva, legyengítve, rontottan, de – érvényre juttatja szabadságelveit (legalábbis ezek egy részét, frizsidertől hároméves útlevelén át a Pilinszky-Weöres-Ottlík-megjelentetésig).

* Ezek azok, amelyekre ma sokan nosztalgijával emlékeznek vissza, olyanok is, akik akkor fuldokoltak, s ma észre sem veszik, hogy lélegeznek, oly bőven kapják a levegőt. (Amilyet, olyat.)

** *Giuseppe Mezzofanti*, olasz bábos, 1774–1849; ötvennyolc nyelven beszélt és írt (s még néhány tucatot megértett, a nyelvjárásokat is számolva). Magyarul is verselt. Ő mondta volna – így mesélik –, hogy a világon két nyelv a legalkalmasabb arra, hogy belőle nagy *költészet* szülessen: az ógörög és a *magyar*.

A Kádár-rendszerben csökkent zuhanásszerűen a nyelvi teljesítmény az iskolákban, párhuzamosan a természettudományok megerősödésével. Minden diktatúra felpártolja a technikát s a természettudományok technikai részét a humaniorákkal s a nyelvi kultúrával szemben. A Bach-rendszer az Akadémiát németül beszélő természettudományos fórummá kívánta átalakítani, ez ellen tiltakozott Széchenyi Döblingből. A szuverén gondolkodáshoz jelentős nyelvi – anyanyelvi – készségek kellene; az alattvalónak nincs szüksége ilyesmire. (Persze: idővel a „humán-deficit” visszahat a reáliákra is.) Míg másfelől: milyen jó, hogy Ottlik *matematikus* volt! (Persze: ne feledkezzünk meg a matematika és a zene – először a püthagoreusoknál kifejtett – összefüggéseiről.)

1956 után – és 1956 által lehetővé téve – Ottlik – és barátai – a *Nyugat*. Hozzá lehet kapcsolódni. És mert a *Nyugatban minden* benne van – spiritualizmus és pszichoanalízis, zsidóság és magyarság, nyugat és kelet, múlt és jövő, szabad individualitás és természettudományosan determinált kollektívum – nincsenek tartalmi és formai korlátok, csak egy követelmény: *belső szükségszerűség* indítson és vezessen; kívülről semmiféle parancsot, kívánalmat és korlátozást ne fogadj el. (Játszd ki minden módon.) A lét egyik paradoxonja, hogy egybeesnek: szabadság és a *belső szükségszerűség* megalkuvás nélküli követése, kifejezése, megvalósítása. (Lásd: Medve; és hogy hogyan teszi fel a sapkáját.)

A belső szükségszerűségben mi jelenik meg? Túllépés a külső – látszólag kényszerítő – körülményeken. („*Én túllépek e mai kocsmán / az értelemig és tovább!*” – József Attila.) Túl lépek = trans cedo. Ez a túllépés az immanenssé lett transzcendencia.

Vajon mi a jele ennek a gesztusnak, kifelé?

A tévedhetetlen ízlés.

Az ízlés – mint erkölcsi kategória.

Ottlik megtalálja, hogy ma a... a... – hogy is mondjam? hívó? – (Kierkegaard szellemében: aki minden földiről lemond, és mégis mindent totálisan megragad, az abszurditás erejével) hogyan nyilatkozhatik meg egyedül elviselhetően (és hitelesen). KÖRKÉRDÉS JÉZUSRÓL. („*A legfontosabb dolgokról nem tudunk beszélni, vagyis gondolkodni sem. Létezésünk alapjai – a hallgatás mélyén – sértetlenül őriznek ép, teljes tartalmakat.*” És: „*A nyelv fel tudja bontani roppant összetettségüket részjelentésekre, érzelmi, indulati, etikai, esztétikai, gondolati, akarati jelentésekre. Ezek az értelmezések mind csonkák, hamisak. Az író a nyelvet nem ebben az értelmező, felbontó funkcióban használja, hanem éppen ellenkezőleg, mondhatnánk, visszaélve a nyelvtan szerkezetével és a szavak jelentésrendszerével, versében, regényében a világ eredeti épségét és teljességét igyekszik visszaállítani. És ha ez egyáltalán sikerül neki, csak a szövegébe beáramló hallgatásokkal sikerülhet. Ha pedig nincs benne a művemben mindez, anyám, az égbolt, Jézus, akkor semmi nincs benne. Nem néven nevezve kell jelen lenniük – a vers nem a csillagokról szól, nem Jézusról, nem a költő anyjáról – hanem valóságosan. Ha Ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentésmozzanatokból összerakott művembe – ha másként nem, hát mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczósága a szép hűvös patakra –, akkor nem is hoztunk létre semmit.*”)

Hogy is mondta Eötvös? Elvei ellenében még csak élhet az ember, de ízlésével szembeszélve nem.

A totális szellemi terrorból (mert a legkisebb, legengedékenyebb, legfinomabban három T-s, differenciáló szellemi irányítás is *totális* terror a szellem világában) a szellem megtalálja a maga menekülését: bolondul, értelmetlenül ragaszkodik látszólag fölösleges dolgokhoz (pontosvesszőkhöz, szavakhoz, semmit nem enged javítani).

És itt a magatartás, az attitűd átsüt mindenben – a „gyengébb” műveken, szösszentekeken, „jelentéktelen” kritikákon is. A BUDÁ-t is felfaljuk; mint a kései nagy művek – mint a IX. SZIMFÓNIA – egy-egy részlete: csak levert karók mutatják az utat, de oly biztosan, hogy ha átadod, elengeded magad, repítenek az őket körülvevő energiatekerekben.

Súlyos elfogultság?

Lehet.

De mégiscsak: mindez nemcsak a fejben – és a szívben – történik meg, hanem a zsigerekben is.

1987, *Újhold*-kötet. Megjelenik a HAJÓNAPLÓ, benne Kirketerp kapitány (aki „*hazafiattlan s egyszersmind sovíniszta ember volt*”; szembeszállás és mindkétfelé, a szellemi függetlenség jegyében). A végtagokban keletkező érzet: testi és lelki vigasztalás a szellemi felismerés következtében (súlyos betegségekben hasonló hatékonyságú: P. Howard és Mikszáth). Megint megmenekült – mert szabadságot vett *mindenre* magának, korlátozatlan szabadságot (tautológia; a szabadság csak korlátozatlan lehet) –, megint megmenekült a szellem, az individualitás, és magával vitte, emelte, a tudat fényével elárasztotta Magyarországot is (ezt a *másik* Magyarországot – a HAJÓNAPLÓ-ban Dániát –, az igazit).

Ez a szikár középtávfutó, kitartó – és zseniális – bridzsbajnok kivédhetetlen pontosságú csapásokat helyezett el, és mindegyik újra és újra megsemmisítette a Molochot. Az újra és újra megsemmisítésnek beláthatatlan jelentősége, fontossága van – nem számít, hogy a Moloch újra meg újra itt van –, mert bizonyítja a valóság és az igazság létezését, és újra meg újra leleplezi a bitorlót.

Miért Ottlik?

Ha azt hallanám, hogy a levélben, a körkérdésben felsoroltak közül valakinek új műve került elő a hagyatékból, s megjelent itt meg ott, érdekelne a dolog, ha kezembe kerülne, megnézném – de rohanni, hogy beszerezem és felfáljam (legyen bármilyen „gyenge” is), csak Ottlik esetében rohannék (holott Weörest, Nemes Nagyt, Mándyt, Jékelyt is szeretem, sőt: éppígy abszolút hitelek és soha nem árulók, és persze még folytathatnám a felsorolást az adott nevekből).

És ez se igaz.

A bridzskönyvet például nem vettem meg (nagyon drága), és nem olvastam el.

Holott lelkesít, hogy Ottlik bridzskönyvet írt, és igazságához tartozik, hogy bizonyos években oly sokat bridzsel, ahelyett, hogy írt volna.

(De, azt hiszem, most mégis megveszem. Minden legyen meg. A legtöbb két példányban is.)

Miért Ottlik?

A gesztus átütő ereje. A magatartás. (Az attitűd.) A harc a nyelvi megjelenítésért, s az ebben nehezen elért, de teljes siker.

A szükszavúság.

(Ami a szavak mögé – és fölé – utalja az átértett és éreztetett, megidézett kimondhatatlant.)

Vekerdy Tamás

Lázáry René Sándor

FELFÖLDI FANTÁZIÁK

„*My heart's in the Highlands*”
(*Robert Burns*)

1

Hej, Bobby Burns sosem silány!
Megsejti, hogy ki kan, s ki lány,
Szoknyákhoz kapdos, vétkezik,
S elveszti rögvest ép eszit,
Ha rákacsint egy trampli lány!

2

Hej, Kilmarnockban szép a lány!
Nem is kopottas rézkalány!...
Fogd meg! Szívedre tedd kezit,
Hol érzemény keletkezik,
Hisz lénye, hétszentség, talány!

3

Hej, Invernessben szép a lány,
Ha fodrot, szoknyát földre hány!
Ha meztelenre vetkezik,
Pipámra! mégsem vétkezik!
S a Mennybe jut, ha nem trehány!

4

Kilmarnocktól Invernessig,
Ha szép a lány, férjhez veszik.
Felöltözik s levetkezik.
Bár ezt másutt is megteszik.
Minek mennénk Invernessig?

Kolozsvárott, 1879. decz. 27-én

CAIUS LICINIUS CALVUS NÉGY EPIGRAMMÁJA

I

Balbus is azt hiszi, hogy csuda taktikus ő! Noha téved:
Intrikus alkat amúgy... Szarkeverő fifikus,
Pletykapeczér proletár, parazítusi nyú, aki folyvást
Szét- s tovahordja a rút hírt a nagyoknak, akár
Kósza, kivert kutya bundájában a sok buta bolhát,
Míg idenyal s odanyal – s holnapután belemar.

II

Archia oly csodaszép vagy, mint deres éji sötétség,
S őszi fagyokban a sár ránkza rideg latyakon.
Lelked is oly csodajó, mint megdühödött gonosz ebnek
Piszka a más küszöbén, s fény a büdös pocsolján.

III

Crispus, az ócska ripacs, tovaharsog a színpadi deczkán!
Egyre recseg, reczital, szerterepeszi a szót,
Égre rikolt, hadonász, beletüsszent bús Plautusba –
Tőle ma Thália is tán betapasztja fülét!

IV

Hallom, Chinus, hogy jó vagy, és nagy lelked van:
Föl-föl ha pöffed, szinte tán nyomasztó súly,
S majdnem magasztos, mint a lány szemétdombok
Hős Róma-szerte, szét a Hét Halom hátán...
Holott csak úgy nőtt híred, ős neved fásult
Fejünkre, mint a köznyomor, te széplélek!
Mert lelked – az van! Bár sekély. Silány művész
Vagy, jó vagy, ó, nagy is! De nem magasló hegy,
Chinus!... De síkos, kínos ebszARBól kupacz.

Calvus Catullus cimborája volt: költő és réthor a köztársasági Rómában, Krisztus előtt még, Caesar és Cicero korában. Epigrammáit talán éppen én másolhattam ki valami-

kor, valahonnan, valamelyik párisi vagy londoni kéziratárban, bár meglehet, hogy még Kolozsvárott. Már nem emlékszem pontosan. Ám az is lehetséges, hogy valahonnan csak megküldték nekem őket, és idehaza másolgattam le mindet. Nem tudom. De az is régecskén lehetett. Meglepő azonban, hogy eddig én is csak annyit ismertem Calvusból, amennyit Bährens in Fragmenta poetarum Romanorum (Lipcse, 1886). Érthetetlen számomra: hogyan és honnan kerülhettek hozzám ezek az antik versek? Mi több: a saját kézírásommal, latinul! Fölösleges papírjaim közé keveredve találtam rájuk, még az óesztendei nagy tépegetések, tépelődő rendcsinálások idején. Nosza, rögvest lefordítottam őket, *Maros-Vásárhelyt, 1898. január elsején, illetve másodikán.*

NOVELLAPÁLYÁZAT

Dobó Judit

START

*Véres Vasárnap a Városmajorban
KUTYÁKAT GYILKOLT AZ ÁMOKFUTÓ
Minden lövés talált*

Március 16-án, vasárnap reggel a Városmajorban D. A., 36 éves nő futás közben pisztollyal lelőtt öt kutyát: egy pincsi, egy uszkárt, egy korcsot, egy tacs-kót és egy német juhászt. Négy kutya azonnal meghalt, a tacsó életveszélyes állapotban van, a Lehel úti állatkórházban ápolják.

A felháborodott kutyatulajdonosok és még számos állatbarát követeli D. A. lehető leghigorúbb felelősségre vonását. A pisztoly beszerzési módját illetően a vizsgálat folyik.

(Budai Hírmondó, 1997. március 27.)

Kimerült vagyok, elég sokat dolgoztam a héten, pihennem kell, de előbb még végigjáratom az agyam mindenén, ami fontos. Ha Ádám mégiscsak felhív, bár egy ezrelék sincs rá, hogy felhív, akkor megmondom neki, hogy a hétfő helyett legyen inkább a kedd, elvégre nekem nem olyan sürgős.

Az történt ugyanis, hogy péntek, azaz ma délután felhívtam Ádámot, miután két hete nem hívott, és regisztráltam, hogy úgyis reménytelen ez a kapcsolat, merthogy az utóbbi időkben már kizárólag én hívtam őt, legalább kétszer csak én hívtam őt, és most, miután már egyértelmű volt, hogy hiába várok, reménytelen, felhívtam, úgy gondoltam, nem beszélem meg a dokival, felhívjam-e, nem kérem a jóváhagyását, sen-

kinek a jóváhagyását, felhívtam. Szia, azért hívlak, mert jó lenne egyet beszélgetni. Persze, válaszolta meglepően készségesen. Ma este ott vagyok tőled egy köpésre, de talán egyszerűbb holnap, mondtam, holnap a nap bármely szakában jó, kivéve hajnalban. Holnap itt lesznek a gyerekek, mondta, vasárnap, mondta. Vasárnap egész nap programom van, hétfő?, kérdeztem. Jó, jó, ha nem kell elutaznom, így ő. Tehát csak a vasárnap jó neked?, kérdeztem. Nem, jaj, tényleg, vasárnap dolgoznom kell, tulajdonképpen jó a ma este, csak telefonálj, mondta, minél később, tizenegy után, mert jönnek hozzám. Jó, mondtam, szia.

Örültem egy kicsit, fel voltam dobva, és miközben öltözködtem, arra gondoltam, hogyha úgy adódik, hagyom a fenébe a lelkizést, és majd minden úgy megy, mint régen. Lelkizés Ádámmal csak akkor, ha már végképp nincs remény, mondtam magamnak.

Amikor megérkeztem, már sok ember volt mindenfelé, szinte mindenkit ismertem, ketten fel is álltak az asztaloktól, és odajöttek hozzám. Pompásan nézel ki. Köszönöm, mondtam, igyekszem. Odamentem az egyik asztalhoz, köszöntem, két percig beszélgettem állva, aztán mondtam, hogy majd visszajövök, és leültem egy másikhoz. Tényleg remekül éreztem magam, mintha nem is én telefonáltam volna délután Ádámnak, hanem ő nekem. Majd fél tizenkettőkor telefonálok neki, gondoltam, bár lehet, hogy jobb lenne fél egykor. Negyed tizenkettőkor mégiscsak felálltam, még mindig mondhatom neki, hogy egy óra múlva tudok menni, gondoltam.

Tárcsáztam, kicsöngött, vártam, hogy felvegye végre. Az üzenetrögzítő volt. Nem értettem hirtelen, és letettem a kagylót. Visszamentem az asztalomhoz, a fenébe, most minden látszik az arcomon, gondoltam. Megfogtam Pisti kezét, és táncolni mentem vele, fejemet a mellkasához simítottam, jólesett, te vagy az én örök barátom, mondtam.

Várj egy kicsit, mondtam egy kicsit később, telefonálok egyet gyorsan, megvársz?, kérdeztem. Meg, persze. Nem mész el addig más lánnyal táncolni? Kivel is mehetnék, mondta. Mentem telefonálni, és amikor a rögzítő felvette a kagylót, azt mondtam, hogy én vagyok, és hogy úgy látszik, nem jön össze ez az éjszaka, háromnegyed tizenkettő van, pedig még csak negyvenkettő volt, hát nem tudom, mondtam. Mentem vissza, Pisti leült közben az egyik asztalhoz, nagyon rosszkedvem van, mondtam neki, lehet, hogy hazamegyek, mondtam. Jó, üljünk le egy kicsit ahhoz az üres asztalhoz beszélgetni, mondta. Nagyon fáradt vagyok, mondtam. Nem jössz el velem a körútig?, kérdeztem, amilyen hülye vagyok, gyalog jöttem, hogy ihassak, mondtam. De, persze, vágta rá rögtön.

Nem baj, ha most rögtön hazamegyek?, kérdeztem, nagyon fáradt vagyok. Nem, nem, dehogy, így ő. Mi bajod van?, kérdezte. Most nem mondom el, nem akarom sajnáltatni magam, mondtam. Inkább mégis megyek egyedül, mondtam.

Valószínű, gondoltam, ahogy mentem hazafelé, hogy otthon volt, és rögzítőre tette a telefonját. Undorító, gondoltam. Nem volt képes nemet mondani nekem a telefonba, vagy legalábbis nem tudta hirtelen végiggondolni, hogy nemet akar nekem mondani, és most így akar lerázni, gondoltam. Végül is én jogosan várhattam el tőle, mégis, X számú kúrás után, hogy beszélgessen velem egyet, hogy lezárhassam magamban végre ezt a kapcsolatot, ez a részemről végül is nem volt tapadás, két hét után hívtam fel, gondoltam. És mondtam neki a telefonba, hogy csak azért hívom, mert beszélgetni akarok vele, ehhez végül is jogom lenne, és az ő ocsmánysága, hogy a visszautasítását nem tudta nyíltan közölni velem.

Nyilván nem tudta elképzelni, hogy mifajta beszélgetést akarok lefolytatni vele, nyilván azt képzelte, hogy szerelmet akarok vallani, vagy valami más ilyen kínos dolgot, pedig egyszerűen csak meg akartam kérni, és ehhez jogom volna, azt hiszem, hogy mesélje el nekem, mennyire múlt rajtam ez az egész kudarc, hogy csapódott le benne az én viselkedésem. Mert kinézem belőle, hogy ezt el tudja mondani nekem. Bár ezek úgyis mind azt mondják, hogy rajtuk múlik, hogy ők azok, akik olyan visszavonhatatlanul zártak, visszavonhatatlanul magányosak, burok van körülöttük, hiába is itt bármit tenni, mondanák, százszor, ezerszer is mondják, a pokolba velük, egyik sem tud tisztességesen beszélni.

Ádámban pont az a lenyűgöző, hogy nem hülye, hogy biztos vagyok benne, nem hülyébb nálam, akármit mond is, ezt érzem, a hallgatásából, a mozdulataiból, egy-két odavetett mondatából. Időnként baromságokat és következtelenségeket mond, most jó lenne mindezt előbányászni az emlékezetemből, gondoltam, és bebizonyítani vele valamit, de nem, akármit mond is, én halálbiztosan tudom, hogy ez az ember tud valamit. Valamit tud, amit a hétköznapi ember nem tud, amit nem tudok én sem.

Beléptem a lakásba, persze nem hagyott üzenetet a rögzítőmön, kis genya gyáva, gondoltam. Fel kéne hívni, gondoltam, és leültem a telefon mellé, és csak annyit mondani neki vagy a rögzítőjének, hogy utálok azt, hogy nem korrekt, hogy meg lehet nekem mondani, mi van, meg lehet nekem mondani, ha nem akar velem beszélni. De aztán leállítottam magam, hogyan is lehetne egy nem korrekt embernek megmondani, hogy nem korrekt, ez örülség volna, mintha egy süket fülébe kiabálnék.

Különb is, ha beszélne velem, akkor az már egy másfajta kapcsolatot jelezne, egy másfajta kapcsolat igényét jelezné, és nincs meg benne ez az igény, és ha meg tudná nekem mondani, hogy nem akar velem beszélni, akkor az már igazi beszélgetés volna, és pont azt nem akarja.

Jó lenne ezt nem lejátszani többet soha senkivel, gondoltam, megmondom hétfőn a dokinak, hogy csináljon már valamit, csináljunk valamit, legyen egyszer a bűdös életben hatékony. Az ember benne van a választásaiban, fogja mondani, de abban a választásban is benne vagyok, hogy ilyen impotens pszichiátert szűrtam ki magamnak, gondoltam, de hát ez már a huszadik impotens pszichiáter. Az agyamra megy ez a pasi, meg fogom mondani neki, hogy az agyamra megy, a múltkor nem küldtem el a francba, amikor Ádám miatti kétségbeesésemre úgy reagált, hogy azt mondta, a kielégületlen vágyakozásom az évek során csak egyre mohóbb lesz, és így mindig egyre rosszabb lesz, és kevesebb lesz az esélyem, igen, ha jól emlékszem, valami ilyesmit mondott, és én nem küldtem el a fenébe. Egyrészt nem is igaz, mert hát húsz éve az iskolapadban tavaszi napfényes napokon sem vágyakoztam kevésbé, lehet, hogy másképp, de nem kevésbé, azt a vágyakozást már nem lehet fokozni, meg hát különben is az ember szublimálja a vágyait, vagy egyszerűen csak együtt él a kielégületlen vágyaival. Másrészt még ha így volna is, egy orvosnak nem az a feladata, egy pszichiáternek nem az a feladata, hogy a kétségbeesésbe taszítsa a betegét, pont az ellenkezője volna a feladata. Felelőtlenül járt el, felelőtlen egy krapek, felelőtlen orvos, meg fogom mondani neki, ez olyan, mintha a kontaktlencsém elvinném az optikushoz, hogy javítsa meg vagy csak vizsgálja át, és az optikus jól megkarcolná. Többet árt, mint amennyit használ az ilyen pszichiáter, meg fogom mondani neki.

Végig jártam hozzá az egész kapcsolat alatt az Ádámmal, végig mondtam neki, hogy mennyire nem jó nekem ez a kapcsolat az Ádámmal, hogy másmilyet szeretnék,

végre, egyszer, és, lám, mennyire nem tudott segíteni nekem, ide jutottam, ahová jutottam, a kapcsolat nemhogy megváltozott volna, hanem csúfosan vége is szakadt, így hát repüljön ő is, repüljön, de jó messzire, lehetőleg. Ígértem én magának valaha is valamit?, kérdezné. Én soha nem ígértem semmit, és nem gyógyítottam meg még soha senkit. Igen, ez az, mondanám, ezért is jöttem magához, ezért szúrtam ki magát, különben hogy jöttem volna ide magához. De maga egy ócska pszichiáter, mondanám, maga nem bírja el ennek a terápiának a súlyát. Maga dühös rám, magát én végtelenül irritálok, de maga nem képes az indulatait bevinni építően a terápiába, mint ahogy az enyémekeket sem, mondanám.

A múltkor is, amikor félórát váratott, és én teljes hangerővel ordítottam vele, hogy hogy képzeli, én nem bírok várni, és ettől a lelki képességihiánytól eltekintve is, ráadásul, kilencvennel hajtottam a körúton, hajtottam volna, ha nem lett volna dugó, hogy ideérjek, hogy ebéd nélkül, éhesen, dögfáradtan beessem, hogy aztán rohanjak tovább dolgozni, pénzt keresni, és akkor engem itt várat, köp rám, szarik rám. Hát mit képzelsz maga, mondta, a fogorvosnál is vár, a nőgyógyásznál is vár, akkor a pszichiáternél hogyhogy nem várhatna, mondta, mégsem merészel kiabálni a fogorvosával meg a nőgyógyászával, ugye?, kérdezte, nem, mondtam, ugyanis, meg fogom lepni, mást várok el a fogorvosomtól és nőgyógyászomtól is, például egyiknek sem az a dolga, hogy azzal foglalkozzon, hogy én mért nem tudok várni. Köszönöm szépen, mondta, az egyik kollégámat felképelte a betege, most akkor kezelje a betege indulatáttételét, indulatáttétellel főbe lőnek, és akkor én gyógyítsak, talán én is ember vagyok, mondta. Ha észrevenné, egy osztályon dolgozom, és eláraszt a munka, és vannak itt súlyos betegek, mondta.

Észrevettem, mondtam, elég undorító osztály, mondtam, ráadásul kosz van, mocskos van és sötét, le se lehet ülni, mondtam. Mit akar, takarítsak ki?, így ő. Nem, nem, mondtam én hülye, pedig azt kellett volna mondanom, hogy igen, takarítsa fel ezt az ocsmányságot, nem véletlen, hogy a betegek is ilyen szánalmas testi, igen, testi állapotban vannak egy ilyen helyen, hát hogyhogy nem hányja el magát, nyalja fel ezt a mocskot, a vécét is.

Az indulataimat tehát nem képes pozitívan a terápiába fordítani, ez most már napnál világosabb, fogom mondani neki, ahogy a saját indulatait sem, hiszen miféle szöveg az, hogy a vágyam csak egyre mohóbb lesz, és így egyre kevesebb az esély, hogy kielégül. Meg hogy tanuljak meg szeretni, ez mindennek a teteje. A Mari katolikusabb a katolikusoknál, de még ő is csak azt mondaná, hogy ez baromság, mindjárt felhívom, azt fogja mondani, hogy ez baromság. Hajnali három van, biztosan nem haragudna, ha felébreszteném, de nem hívom fel, harmincnyolc fokos lázzal fekszik, és azt mondaná, hogy ez baromság, ez megnyugtató, gondoltam.

Tehát maga, kedves doktor úr, leszerepelt, fogom mondani neki, és egy életre elegendem van a pszichiátereiből, fogom mondani, itt a pénze, fogja. Minek dobjam ki ezt a tömérdek pénzt magára, igaz, maga nem tudja, hogy kevesebbet fizetek, kétszáz forinttal kevesebbet fizetek, mint amennyit én keresek egy óra alatt. Ez elégtétellel tölt el, persze nem is kérhetne annyit, mint egy jól menő orvos a csillogó magánrendelőjében. Nyolc hónapja ajánlottam fel neki, hogy fizetem ezt a pénzt, előtte fél évig nem fizettem, mert amikor panaszkodtam neki, hogy kevés munkám van, és nincs elég pénzem, azt mondta, hogy jó, akkor legyen ingyen. Ez rendes volt tőle, pedig volt pénzem, csak munkám nem volt elég, és meg voltam ijedve, hogy nem lesz elég pén-

zem, és nyolc hónappal ezelőtt, amikor már szégyelltem magam, mert már régóta annyi munkám és pénzem volt, amennyire nem is számítottam, akkor azt mondtam neki, hogy fizetek, ha akarja, de inkább nem óránként fizetek, hanem adok neki egyben egy nagyobb összeget, amiből vehet egy új autót magának, és akkor hozzon rendbe, ha két hónapig tart, akkor két hónapig, ha tíz évig, akkor tíz évig. Nem, nem, mondta, úgyhogy óránként fizetek.

Ne sírjon, doktor úr; pályát tévesztettem, mondja, nőgyógyásznak vagy orr-fül-gégésznek kellett volna mennem, élném a rendes kis életemet, mi bajom volna, és eltarthatnának a betegeim.

Pont azért választottam magát, mondtam az agyamban, mert olyan gyenge, mert semmit sem szeretek annyira ezen a világon, mint az emberi gyengeséget, mint a bevallott emberi gyengeséget, mert ezen a lepra osztályon dolgozik, és mert nem akar meggyógyítani. Meg a csipetnyi humorérzékeért választottam, bár abból sincs magának túl sok, mert semmiből sincs magának túl sok. De most már elegendem van magából, ezt mindenesetre meg fogom neki mondani, és jól is jár velem így, mi lenne magából, ha a páciense maradnék, tönkretenném, roncs lenne magából záros határidőn belül, ne higgye, hogy meg tudja védeni magát. Már a múltkor eszembe jutott, amikor a szokásos reggeli futásom közben a parkban rám ugráltak az örült kutyák, beszerzek egy pisztolyt, és legközelebb csőre töltött pisztollyal a zsebemben fogok futni a parkban, és lelövöm mindet. Engem kutyagyilkosság miatt bezárnak erre a jó kis elmeosztályra, és magát etikai bíróság elé állítják, mint a felelős pszichiáteremet, haha, és esetleg még börtönbe is kerül. A praktikus problémákat megoldom jól-rosszul előbb-utóbb, szóval mibe kerül nekem, hogy beszerezzek egy pisztolyt, semmibe, ugye. Maga csak jól jár, ha minél előbb otthagynom.

Majd megpróbálja védeni magát, a hülye, szegénykém. Addig is, ha Ádám telefonál, bár nem fog telefonálni, majd kedd estére teszem a randevút, elvégre nem olyan sürgős, nyilván nem telefonál, nyilván sarokba szorítva érezte magát, attól tartott, hogy én még a vasárnap esti programomat is lemondom azért, hogy vele találkozzam, nem is viselkedhetett másképpen, elképzelni se lehet, hogy Ádám másképpen viselkedjen.

Az összes pasasban, aki valaha is fontos volt nekem, annyi volt a közös, hogy mind egyiknek a nevében volt á betű, úgyhogy maga, dokikám, kiütéssel győzött, mert csak a vezetéknevében is két á betű van.

Nem tudok leállni.

Szabó T. Anna

A SÖTÉTRŐL

A szív helyén egy szó dobog: felejts.
De ott feküdtél a fűvön hanyatt,
és érezted az izzó lüktetést,
a nap helyét a szemhéjad alatt,
a káprázat úgy ég a retinán,
mint a bőrön az érintés nyoma,
a fű, a nap, a fázás, száradás,
a hűlő víz felett a szél szaga –
dobog a szó, dadog, felejtsd el, ejtsd el,
ahogy az érdes és meleg tenyér,
olyan gyöngéden, szinte súlya sincs,
váratlanul a csupasz vállhoz ér,
sötétedő strand, szél borzolta víz,
a didergő test átforrósodik –
mozdulni sem mersz.

Volt. Volt. Változik

az évszak, lassan fordul fenn az ég,
hó hull a vízre, hó, felejts, felejts,
a szem mögött hiánytalan sötét,
és súlya sincs, hogy érte könnyet ejts,
de ha elejted, vele hullsz te is
a fekete és jeges víz alá,
és nincs nap többé, ami hidegét
egy érintéssel felolvasztaná.

HAZAFELÉ MEGY, ESTE

Hazafelé megy, este, és a parkban
almát esznek a hajléktalanok.
A bankház fényes, üres csarnokában
a műanyag fán égősor ragyog.
Egy sötét ablak tükrözi a képét,
aztán kilép a szögletes keretből.
Ki megy tovább? Megáll. Mindig megáll itt,
tudni akarja. Talán minden eldőlt.
Visszalép – nézi a tükörben az arcot.

De nem igazít szétzilált haján:
a szembe néz. Ki néz? Kit néz a szem?
Lehajtott fejjel végignéz magán.
A járda. Autók. Por. Kutypiszok.
Itt áll. Cipője, lába. Kézfeje.
Ott áll a sima, folyékony tükörben,
sötét hínár közt. Üres a szeme.
Az ott én. Van. Vagyok. Üres, sötét.
Nem tud kilépni. Üveg. Erre gondol.
Felnéz, megszédül. Kinek a szeme?
Sötét folyóvíz. Síküveg és foncsor.

Nancy Partner

MIT VOLT MÓDJUK AKARNI A NŐKNEK?

Női akaratnyilvánítás, szex és megalkuvás
a középkori társadalomban

Léderer Pál fordítása

A cím, amelyet tanulmányomnak adtam, ez egyszer meglehetősen pontosan jelzi, miről is lesz szó: az életnek ama területéről, amelyben a nők módot találtak személyes ambícióik érvényesítésére a közkeletűen középkorként számon tartott korszak folyamán. Szándékosan használok a címben olyan szavakat, mint „akaratnyilvánítás”, „szex” és „megalkuvás”, hogy a személyesség és a vágyak motívumrendszerét állítsam a középpontba, szembeszegülve azzal az erősen átpolitizált és ideológiaterhelt nyomással, amelyről olyasféle szavak kizárólagos használata árulkodik, mint „hatalmi viszonyok”, „tetterő” – ez utóbbi kifejezések ugyanis túlon túl könnyen redukálják az egyént a közösség egyszerű metaforájává. Hangsúlyoznám azonban, hogy érdemét tekintve persze a feminizmus kérdéséről beszélek, hiszen ami személyes, az politikai – noha azért időnként mégiscsak személyes is egyben.

A feminizmus és a középkori társadalom összefüggéseinek vizsgálata (de mondhatnánk, a feminizmus és bármely, a szüfrassettmozgalmat megelőző időszaké) ügyesen megkerül néhány kérdést: *kiknek* a feminizmusáról – és vajon *miféle* feminizmusról van szó (ez szubjektivitás és szabadság kérdése); arról már nem is szólva, hogy vajon hogyan ismerhető fel s írható le bármely prefeminista feminizmus, s miféle viszonyban áll e leírással a magunk variánsa. Ha kiérlelt és érzékeny megoldásra akarunk jutni, múlhatatlanul szükséges, hogy – kellő önreflexivitás mozgósításával – pontosan körülhatároljuk és kibontsuk a tudományos megközelítésünk alapvetéséül szolgáló „fe-

minizmus” legfontosabb jellegzetességeit. A nőkérdést a történelem, az irodalom, a művészet vagy a régészet kontextusában tanulmányozó munkák háttérében ott munkál egyfajta olyan felhajtóerő, amely arra sarkall, hogy a kutató radarként mutasson ki mindent, ami feminizmuskezdeménynek tekinthető azokon a patriarchális terepeken is, ahol ilyenek felbukkanása meglehetősen valószínűtlen. S ennek így kell lennie. Ha a történeti bizonyítékok mind arról tanúskodnának, hogy a nőmozgalom színre lépése előtti világok csak a kétségbe vonni sosem mert patriarchális uralomnak s tört gerincű nők megalázkodó behódolásának vigasztalan társadalmi-jogi tájképét vetítik elénk, mely mind távolabbi s távolabbi horizontokig nyúlik vissza, előbb-utóbb mindenki talált volna valami szépen hangzó intellektuális ürügyet, hogy búcsút vegyen a téma kutatásától. Azonban nem ez történik. Még a nemek közötti viszony legmeszszebbre – távoli, homályba vésző határvidékekre – kitekintő elemzései (amelyek előszeretettel térképezik fel a morbid férfi-képzletvilágnak a nők irracionalitására, instabilitására, lázas és állatias hajlamaira való kivetítéseit), még ezek is lehetőséget adnak valami bosszúvágy kiélésére. E bosszúvágy abban elégülhet ki, hogy a pszichoanalízis bizonyos fogalmainak (tagadás, projekció) egyetemleges használata révén – s azal, hogy az ellenségességet a mély és fékezhetetlen félelmek szublimálásának tekintik – az elemzők felmutatják a kollektív himparanoiát. A gyáva férfpipánik az őrjöngő nőgyűlölet révén vall magáról. Azonban a feminizmus e radarja ennél kézzelfoghatóbb objektumokat igyekszik találni magának, s nem éri be kevesebbel, mint hogy olyan nőket mutathasson fel, akik szemlátomást elégedetlenek sorsukkal, öntudatosak, s kihívó engedetlenséggel döntögetik a heteroszexista társadalmi rend emelte korlátokat. Ilyen nőket viszont – hosszú-hosszú évszázadokon végigpásztázva – csak igen ritkán találni. A klasszikus ókortól a hellenizmuson s a késő antikvitáson át egészen a közép-korig egy-egy Kleopátrának vagy Aquitániai Eleonóranak igen kevés társa akad.

Mindazt, ami ahhoz kellett, hogy az antik és középkori világ megteljen a társadalmi renddel szembeforduló nőalakokkal, a nyolcvanas években Peter Brown munkássága szolgáltatta, amelynek rendkívül nagy hatása volt a középkorral foglalkozó stúdiomokra. Egy sor tanulmányban – legkivált a ragyogóan és érzékletesen megírt 1988-as munkájában, a *THE BODY AND SOCIETY: MEN, WOMEN AND SEXUAL RENUNCIATION IN EARLY CHRISTIANITY*-ben – tudtunkra adta, hogy a nők szexuális élettől való tartózkodása nem a szexualitás pszichés kihívásaitól való erőtlenség és félelmekkel terhelt húzódozás volt, sem pedig az élet örömeiről való beteges lemondás, sokkal inkább független mivoltuk radikális kinyilvánítása; testüket, a testiség hús-vér szimbólumát állítva szembe a „régii falak” fojtogató, léleknyomorító követeléseivel. A „régii falak” – Brown ezt az erőteljesen túldeterminált metaforát használja a társadalmi rend, a vérségi család, a házasság, a gyermekszülés, a tulajdonviszonyok és a társadalmi kontrollt áthálózó függelmi-fegyelmezési szabályok összefonódó együttesének jelölésére. „A szexualitásról való lemondás arra vezetheti a hívő keresztényt, hogy megváltoztassa a testiséget, s e révén szakítson a »régii falak« mögöttes, leplezett fegyelmezőrendszerével.” S bőkezűen és ügyesen sorolva a példákat, elmeséli nekünk, hogyan emlékszik vissza Szent Ambrus arra az esetre, amikor egy római leány, magát az oltár elé vetve kért menedéket, „*óhajtván, szenteltesék az Egyház szűz leányává*”. Egyik rokona kiabálni kezd vele a templomban: „*Mit gondolsz, atyád ha még élne, beleegyeznék abba, hogy hajadon maradj?*” „*Lehet, hogy éppen azért halt meg – csattan vissza a lány –, hogy senki se állhasson utamba!*” Mire Ambrus így fordul a leányhoz: „*Vívd meg a magad harcát először a családi kötelekeken belül, leányom, s ha győzedelmeskedtél otthon, győzni fogsz a külvilágban is!*” (343–344.)

Az a kulturális érzékenység és pszichoanalitikus kifinomultság, ahogyan Peter Brown képes volt feltérképezni azt az ágas-bogas kapcsolatrendszer, amelyen keresztül a kora kereszténység időszakában a szexualitás az egyén személyes entitásán túllépve kapcsolódik a családhoz, a hétköznapi társadalmi rendhez és a születőfélben lévő egyházi intézményekhez – bizony lenyűgöző intellektuális teljesítmény. (Saját példányom tele van a könyv iránti csodálatról és olvasásának kifejezett örömről tanúszkodó széljegyzetekkel.) És ez a határozott kontúrú elemzés úgy látszik meglepően jól és eredményesen alkalmazható a későbbi évszázadokra is: működik a hajdan a Római Birodalomhoz tartozó VI. századi Galliára vonatkoztatva is – amiről Grégoire de Tours-tól van adatunk. Ő, aki igen öntudatosan képviseli a világi és az egyházi hatalmat, nagy művében, A FRANKOK TÖRTÉNETÉ-ben a következő mondatokat adja annak az előkelő nemescsaládból származó leánynak a szájába, aki esküvője éjszakáján arra igyekszik rábírní férjét, hogy egyezzek bele az el nem hált házasságba. „*E világ dolgai gyűlöletesek számomra. Csak megvetés van bennem birtokaitok és földjeitek iránt!*” – effélékkel hozakodik elő. Az ifjú férj a régi világ hangján tiltakozik: „*Szüleink Clermont városának legelőkelőbb nemzetségeiből valók. Egyszülött gyermeke vagyunk mindketten családjainknak, s e házasságot azért határozták el, hogy magja teremjen [mármint, legyen, aki öröklí a birtokokat].*” „*E földi létnek nincs értéke semmi* – válaszol amaz –, *a vagyon hiábavalóság...*” Végül is sikerül férjét meggyőznie: „*Édes szavaid az örök élettel ajándékoztak meg engem*” – válaszolja a férj, kimondatlanul is elfogadva a kapcsolatot az egyetlen pillanatig sem említett nemi aktus és osztályuk, világuk – a világ – társadalmi rendezőelvei között.

Egy XII. századi angol városkában egy egyáltalán nem képzelet és írói lelemény szülte gazdag leányka, bizonyos Christina közölte szüleivel, hogy nem fogadja el a gazdag férfit, akit szülei férjéül válaszottak. „*S mikoron megkérdezték ennek okát, így válaszolt: »Hajdon akarok maradni, mert szüzességi fogadalmat tettem.«*” A szülők hitetlenkedve fogadják az újságot, méregbe jönnek, gyanakodnak; ígéretések és fenyegetések válogatott özönével reagálnak lányuk döntésére; fogadalmát úgy veszik, mint a szülői tekintéllyel, a családi státussal és törekvésekkel való maradéktalan szembefordulást, a világi élet szokásos örömeinek (a városi ünnepegeknek, a vendégeskedésnek) elvetését – s bizony jól látták a dolgot. Amit nem tudtak megérteni, s amit mi, akik ezt a történetet olvassuk, megértünk: Christina a „*régi falakkal!*” dacol (azon a szinten, ahogyan ezek a középkori Huntingdon városkában léteztek), nem áldozza oda testét a rokonságteremtő ambícióknak, hanem saját maga választotta spirituális felajánkozás és önfegyelem révén jogot formál arra, hogy szabadon rendelkezessék önmagával. Erőtéljes és példaértékű történet ez, a későbbiekben még visszatérek rá.

A XV. században egy másik polgár-patrícius asszony, bizonyos Margery Kempe (az első angol nyelvű önéletírás szerzője) azzal kezdte a maga független életét, hogy az üdvözítő hit misztikus megtapasztalásakor a hitvesi ágyat e szavakkal utasította vissza: „*Ó, jaj, hogy valaha is vétekbe estem! Fenn a mennyben találhatik az igazi boldogság.*” S akkortól fogva elborzasztotta őt az a gondolat, hogy férjeurával házaseletet éljen. Mi ma könnyűszerrel megértjük e tartózkodás logikáját: a közösülés aktusa egy a társadalmi kapoccsal. Margery hitvesi ágyát annak látjuk, aminek ő is látta: a nyilvánvaló elszakadási pontnak az embert összemorzsoló „e világi dolgok együttesétől”, melyhez elválaszthatatlanul kötődik a házasságon belüli aktív női szexualitás. MARGERY KEMPE ÉLETÉNEK KÖNYVÉ-t sokáig úgy olvasták, mint a szexualitás naivan és neurotikusan őszinte – s ezért zavarba hozó – kitérülését. Az elmúlt évtizedben viszont szép számmal akadtak hozsannázó feminista kommentátorai. Manapság, Caroline Bynum je-

lentős hatást kiváltó műve nyomán, nincs olyan női misztikus vagy aszkéta, aki ne a patriarchális társadalmi renddel szembe forduló bátor forradalmárként tűnne fel, olyan emberként, aki a saját testének fegyverével fordul szembe a kicsinyes korlátozások univerzumával: a „régii falakkal”, a világi idővel, a hierarchikus egyházzal.

Hogyan is fogalmazhatnám meg fenntartásaimat ezzel az erőteljes és ösztönösen is átható erejű vélekedéssel szemben, mely oly ragyogóan világítja meg a személyes tett és a női önrendelkezés jelenlétét – anélkül, hogy ne érezném magam egy kicsit bűnösnek? Nincs vitám ezzel az erőteljes nézettel, amely a nemi élet megtagadását a korai társadalmakban a patriarchális házassági kötelességekkel való szembe fordulásaként értelmezi. De gyakran úgy tűnik nekem, hogy e profemista kutatási szeizmográf túlságosan is érzékenyen reagál a cölibátusra, amikor ebben véli felfedezni a középkori Európában a női eltökéltség legfontosabb mutatóját. Ez ugyanis egy kétségbevonhatatlanul hierarchizáló szelektációs elvet teremt. A szüzességre eltökélt aszkéta nő a legjobb (főleg, ha a rokonság ellenzi a döntést); az apácáknak is tisztelet jár ki (bár kevésbé harsány); előzvegység után nem újravezényesedni is még határozottan feminista tempó. De mindez azt jelenti, hogy az európai nők közül csaknem mindenki más meglehetősen viszolyogtató színben tűnik föl, a társadalmi szabályrendszerek áldozataként, akinek behódolása az uralkodó világkép lenyomata, akit korlátok közé szorítottak a hamis tudatot, a megvalósíthatatlan törekvéseket, az egyenlőtlen hatalomeloszlást megtestesítő nemek közötti viszonyok. A posztmodernnek az egységes énidentiás ellen indított támadása nem segített ezen a helyzeten. Amint egy Chaucer-szakértő megjegyezte: a posztmodern szubjektum egy sor tényező kiszolgáltatott foglya, és (bár ezt már nem ő jegyezte meg) a nők helyzete olyan, hogy ez leginkább az ő sorsukban érhető tetten. Hol is kezdjük, hogy „visszanyerjük” a többi nőt is; a nemi életbe önként beletanulni kívánókat, a kollaboránsokat – mert hiszen nagyon gyakran ilyen színben tüntetik fel őket.

Egyetlen mondatban fogok bemutatni egy asszonyt, aki sokukat példázhatja. Ez az asszony arról a meglehetősen népes világról ad számot, melyet a társadalmi renddel együttműködő és egymással összedolgozó asszonyi összeesküvés résztvevői népesítenek be. Bonyolult személyes tevékenységekből összeszövődő világ ez, amelyben a vágyak elnyomásának pszichikai struktúrái igencsak erősen működnek, s amelynek női szereplői megpróbálják megteremteni az élhető kiegyezés lehetőségét egy korlátozó-sokra és lemondásokra épülő világgal. A hölgyre, akit Matildának hívnak, Orderic Vitalis (a XII. századi Normandia egyik kolostorának szerzetes-történetírója) sokkötetes krónikáját tallózva bukkantam rá. Olyan nőről van szó, akit a leírás a nőnek a birtokos nemesség szokásosan férfiágon számon tartott kapcsolatain belül elfoglalt helyzete szerint tart számon: nemes atya (Hugues de Grantmesnil) leánya, nemes férj (Hugues de Montpicon) felesége, nemes fiak (Raoul, Guillaume és Arnolphe) szülőanyja. Apja meghal, majd férje is; fiai megházasodnak (van, aki ifjan elhal), birtokrészt örökölnek, vagy messze földre távoznak. *„Ami anyjukat, Matildát illeti, férje halála után ő beleszeretett egy bizonyos ifjú lovagba, Mathieu nevezetűbe, ki el akarja hagyni az országot; így búcsút vevén mind' Normandiában való barátaitól és rokonaitól, a lovag társaságában Jeruzsálembe indula.”* (III. 167.)

Sem ő, sem az ifjú lovag nem élhették meg, hogy visszatérhessenek Normandiába, de nem is ez az érdekes (bár Orderic számára ennek igen fontos „üzenete” van). Matilda szempontjából az a lényeg, hogy amikor hosszú idő után végre pszichésen és társadalmilag lehetséges nyílt rá, hogy szabadon cselekedhessék, törekedhessék vala-

mire s ezt meg is szerezhesse magának, „*egy bizonyos ifjú lovag, Mathieu nevezetű*” mellett döntött, s amellet, hogy otthonától és rokonaitól messze távozik vele. Nem lenne ebben semmi sem, amit javára írhatunk? A profoteminista optikából nézve ne lenne ebben semmi sem, ami Matildát legalábbis egy szintre emeli a konvenciókat látványosan „felrúgó” Christinával?

Hadd legyenek – itt és most – tudatosan anakronisztikus! Jane Austen hűvös és erőteljes szellemét szeretném felidézni; azét az íróét, aki a társadalmi realizmus módszereivel, cseppet sem gúnyolódva mutatja be a bizonytalan jövedelmű nők világát. Úgy hivatkozom rá, mint egyfajta „még nem igazán modern” feministára, aki sem politikai, sem társadalmi értelemben nem tekinthető radikálisnak. Inkább csak ítélkezéstől tartózkodó krónikása azoknak a női életstratégiáknak, amelyek fenyegettetésben, egyzersmind a lehetőségek figyelembevételével születhettek. Olyan hosszú távú folyamatossgot fedezhetünk fel ezekben, amely – nekem úgy tűnik – kaput nyit, vissza, egészen a középkori társadalomig (s itt most Bonnie Anderson és Judith Zinsser művére, az európai nők történetének terjedelmes időrendi áttekintésére, az *A HISTORY OF THEIR OWN*-ra gondolok, amely a nők életének meghatározó feltételeit sorra véve, a középkor, a reneszánsz, a reformáció s a későbbi korok szokásrendszerébe sajátos, női szempontú kronológiát próbál meg betáplálni). Austen illúziómentesen fogadja el a társadalmi világnak azt a valóságát, amelybe ő – és kortárs regényfigurái – beleszülettek; ezen alapul az a feltételezése, hogy célszerű, ha a nők mindazt kicsikarják maguknak, amit lehet (ha közben meg tudják őrizni a szerelem romantikusan egzaltált felfogását, annál jobb nekik, hiszen többről van szó, mint pusztán gazdasági jólétükről). A társadalomnak pontosan arra a szűk szeletére koncentrál (a felső osztályok legalsó rétegére), amelyben a nők leginkább függtek az idő múlásától, a szerencse forgandóságától és a nemtörődöm atyák viselkedésétől – s leginkább ki voltak téve mindezek viszontagságainak. Az a veszély, mely fő- és mellékszereplői sokaságát fenyegeti, nem a viszonylagos (vagy viszonyító) szegénység, hanem annak nyers formája, a szegénység – az, hogy olyan szűkös, adott jövedelemből kell megélni, amelyben nem telik megtakarításokra, amely nem véd a betegség vagy az infláció ellen. A bérmunkáslét pedig nem megoldás Austen hősnőinek problémájára, s mi sem tanácsolhatjuk nekik ezt. Bármily elszántak, energikusak, tehetségesek és ambíciózusak lettek légyen is, nem akadt volna olyan munka számukra, amely a pusztá létminimumnál többet nyújthatott volna nekik. (Jane Austen számos nőalakjának számára nem kínálkozik több annál a vigasztalan és lehangoló lehetőségnél, hogy nevelőnőként tagozódják be a társadalmi világnak abba a limbusába, mely sem a felső, sem az alsó rétegekhez nem tartozik.)

Mindvalahány könyvében Austen sorra a nők küszöbönálló társadalmi lecsúszását mutatja be. Ez vár a *BÜSZKESÉG ÉS BALÍTÉLET*-ben a Bennett nővérekre, akik egy elidegeníthetetlen birtok jövedelmeiből élnek (melyet apjuk halála után egy férfi rokon lesz megöröklendő); a józan és intelligens Charlotte Lucasra (ugyaneből a regényből), akinek túl sok testvére van, ostoba apja pedig idő előtt kiszállt az üzleti életből, amikor egy semmi hasznot nem hozó nemesi címhez jutott; a Dashwood lányokra az *ÉRTELEM ÉS ÉRZELEM*-ből, akikre a luxusból kiszakadva olyan élet vár, mely nem támaszkodhat egyébre, mint arra a hozományra, amit anyjuk húsz évvel azelőtt vitt a házasságába. (Vidéki kúriájuk elragadóan fest a nemrég készült filmváltozatban; ám valójában nem volt egyébre rozoga menedéknél egy olyan isten háta mögötti vidéken, ahol – hacsaknem a mesében – közel s távolban partnerül választható férfi nem akad.) Ugyanez a sorsa a *MEGGYŐZÉS*-ben Ann és Catherine Elliotnak, a hiú és önző baronet,

Sir Walter gyermekeinek. Apjuk az elidegeníthetetlen birtokra felvett túlterhelt hitelekéből és másodlagos jelzálogkölcsonőkből tartja el magát: amikor a szerencsés sorsú Ann a könyv vége felé férjhez megy, apja még annyi készpénzre sem tud szert tenni, hogy kifizesse a neki törvényesen járó móríngot. (A mai olvasó elsiklik e részletek felett. Én úgy gondolom, a korabeli olvasók pontosan dekódolták ezek jelentését.) És az EMMA is (amiből egy másik közelmúltbeli filmnek sikerült egészen idióta történetet faragnia) a társadalmi mobilitás kőkemény és késéles módon kifejezésre jutó „háttérén” épül föl. A férfiak mind „fölfelé” mobilak: kvalitásaik vagy kiszipolyozó tehetségük révén, illetve a kereskedelembe, a birtokfejlesztésbe, a jogi vagy egyházi pályába ölt ambícióik révén. A nők „lefelé” mobilak. Lecsúszik a házasságon kívül született Harriet Smith, aki az őt elismerni nem hajlandó apától kapott évjáradékból él; az árva Jane Fairfax, akit tisztos kényelemben neveltek fel örökbefogadói, de számára a szükséges hozományt már nem tudják állni (ez a típus megy nevelőnőnek). A megrendítő „díszhelyet” az EMMA Miss Bates foglalta el, egy sok éve elhunyt lelkész középkorú lánya, aki egy üzlethelyiség fölött meghúzódó túlzásúlt szobácskában lakik idős édesanyjával, s akit a jólelkű szomszédok úgy próbálnak támogatni száználmas élelmiszeradományokkal, hogy aggályosan igyekezzenek fenntartani személyes méltósága törékeny látszatát – annak ellenére, hogy nem csemegékkel ajándékozzák meg, hanem az alapvető ennivalókkal. Ifjabb korában, a lelkész lányaként, egyenrangú volt valamennyi nőismerősével; a lelkész elszegényedett özvegyének idősödő lányaként azonban kénytelen elfogadni a boltosok, a pék álcázott alamizsnáit. A nők számára Miss Bates oly torokszorító rettenet megelevenítője, hogy múlhatatlanul muszáj volt komikus figuraként megírni, különben jelenlétének gyilkos súlya az egész regényt magával rántotta volna. Az EMMA-ban a nevetséges, unalmas, mindig jelen lévő Miss Bates azoknak a nőknek a sorsát személyesíti meg, akiknek nem sikerül a társadalmi-gazdasági hierarchia megfelelő fokán álló megbízható férfihoz kötniük életüket.

És azt hiszem, hogy a képzeletünkben mindig a kandalló tüzétől legmesszebb ülő Miss Bates miatt kényszerül arra Austen, hogy a házassággal annyi nőt kimenekítsen helyzetéből, annyi partiképes férfit irányítson vidéki falvakba, hogy az már valószínűtlen. (Ez a mesészerű része a regényeinek.) A megerősített dologtalan osztály fikciója igazából nem is fikció. Hősnői – regényei főszereplői – kettős terhet cipelnek vállukon: ragaszkodnak a romantikus szerelem kifinomult ideáljához, ugyanakkor süllyedő vagyonukat is meg akarják menteni, ehhez aztán szükségük van minden könnyítésre, amivel a szerző segítségükre siethet. Elizabeth Bennet és Mr. Darcy, Ann Elliot és Wentworth kapitány története elringató fantáziavilágba vezet, merő vágykielégítés. A tipikus Austen-hősnőknek addig kell megkapaszkodniuk egy férfiak uralta gazdaság világában, amíg erre módjuk adatik, vagy alá kell merülniük a semmi jót nem ígérő elszegényedésbe. A női mellékfigurák azok, akik lehetővé teszik, hogy romantikus ékítmények nélkül vehessük szemügyre a társadalmi színpadot, és akik számomra legáltalábbis megvilágították egy a feminizmus előtti feminizmus jellegzetes vonásait.

Hosszú ideje már annak, hogy először ráéreztem: Jane Austen (s ebben egyedülálló irodalmi kortársai és a későbbiek között) mennyire szemet huny kétségbeesett női mellékalakjainak manipulációi fölött, mennyire hagyja, hogy átlátszó s gyakorta közönséges praktikáik egyszerűen *érvényesüljenek*. Ha – a komikai és erkölcsi hatás kedvéért – rávilágít is nyomorúságos cselszövényeikre és mesterkedéseikre, az eredménnyel futni hagyja őket. Az igazán elviselhetetlen Lucy Steele-re gondolok például (ÉRTELEM ÉS ÉRZELEM) a maga álságos előkelőségszövegével, gazdagok előtti hajbókolásával,

iskolázatlan beszédmódjával, hamis érzelmeivel és szégyentelen eltökéltségével, hogy elkerülhesse azt a jelentéktelen életet, ami egy szegény nagybácsi gondozójaként várna rá. Sikerül elcsábítania egy gazdag embert (pedig az a testvérének nem engedte meg, hogy elvegye őt, mert nem tartotta elég előkelő származásúnak); személyének megalkotója pedig lehetőséget ad neki arra, hogy utolsó képünk az legyen róla, amint a vele elhajtó hintó ablakából kezével kiint, s ujján felszikkázik a jegygyűrű. Thackeray, akit nem kevés szadista vonzalom fűz az agresszív nőkhöz, egy ilyen Lucy Steelet csak azért teremtett volna, hogy porba sújthassa (mint ez nem egy regényében megtörténik).

A túlélni akarás kemény társadalmi törvényét Charlotte Lucas fogalmazza meg a BÜSZKESÉG ÉS BALÍTÉLET alábbi figyelemre méltó passzusában: *„Sohasem volt nagy véleménye a férjfiakról vagy a házasságról, de azért mindig férjhez akart menni. Az ő szemében a házasság volt az egyedüli tisztességes megoldás egy jó nevelésű, de csekély vagyonú fiatal nő számára; ha nem nyújt is biztos boldogságot, de legalább kellemes menedék a nélkülözés ellen.”*

Valahányszor e mondatot olvasom, dühös ellenkezésre késztet, mintha Charlotte Lucasnak e helyett... Nos, igen, hát mi másra lett volna esélye? ment volna politikai pályára? Tanult volna jogot? Írt volna folyamodványokat? A Jane Austen regényeit tápláló töretlen társadalomszemléleti realizmusban csak realiztikus lehetőségeknek jut hely, amelyek megjátszhatók azokon az adott korban gyökerező emberi életpályákon belül, melyeknek egy (legalábbis belátható időn belül) semmit nem változó társadalmi és gazdasági rend szab keretet. A feminista szemlélet maga az a hűvös intelligencia, amely a valóságot annak érzékeli, ami, s kimondatlanul is bátorítja a nőknek azokat a törekvéseit, amelyekkel részt akarnak szerezni abból, amire igényt tartanak. Érdemes odafigyelnünk arra a pontos különbségtételre, amely Charlotte Lucas gondolatvilágában különválasztja a „boldogságot” a nélkülözés elkerülésétől.

Nem kevés gyötrődést jelent tisztában lenni azzal a kockázattal, hogy mi is olvasható ki a fenti mondatokból. Hadd szögezzem hát le: nem azt kívánom hirdetni, hogy a számító házasság jelentené a feminista eszményt. Csak annyit, hogy amikor szemügyre vesszük, hogyan éltek a nők elmúlt korokban, talán a lenézésnél és a sajnálatnál többel tartozunk nekik, ahogy a magunk igen előnyös nézőpontjából kitekintve megpróbáljuk kibontani társadalmi világuk struktúráinak nemi meghatározottságait. Még azt is hozzátenném, hogy Jane Austen szerintem pontosan olyan korban élt, amikor éppen hogy csak kezd vége szakadni a sok évszázados monolit tradícióknak és társadalmi gyakorlatoknak, amelyek a szerényebb helyzetű felsőbb rétegek asszonyainak életlehetőségeit behatárolták. Vagyis egészen másképp ítélném meg írásait és gondolatvilágát, ha bő hetven évvel később született volna, azaz olyan korban, amikor a társadalmi körülmények kezdtek megváltozni. A hangsúly számomra tehát a realiztikus lehetőségek felmérésén van.

A XII. századi nemes hölgy, Matilda, aki, miután eleget tett gyermeki, házastársi, előnyös rokoni kapcsolatokat építő és gyermekszülési kötelezettségeinek, azzal jutalmazta magát, hogy romantikus kalandot keresett (s – feltételezhetem-e? – talán még élvezetet is) egy Mathieu nevű ifjú lovag oldalán, jól beleillik a gyakorlatias női megalkuvás e világába. A szexualitásról való lemondásnak és az aszkézis fegyelme vállalásának belső izzást és hangsúlyozottan átpolitizált értéket kölcsönöz a „transzgresszivitás” elismerő címkéje – melynek az egyetemi tudósvilág az új keletű divat szerint hódol. De a libidinózus vágyak nem mindig ebben a fennkölt, szublimált formában jelentkeznek. A „testünk” – mind a maga levetkőzhetetlen testiségében, mind metafo-

rikus kiteljesedéseiben – azért a miénk, hogy örömet keressünk, hogy élvezzük a szépséget, a vonzerőt, a szexuális diadalt, a kívánt gyermekek világrajövetelét, az egészséget és életerőt, a divat és a baráti együttlét örömeit – azokat az e világi örömeiket, amelyekről korántsem kell irtózáttal elfordulni. A középkori nők személyiségét is a lelki életnek az a dinamikája alakította ki, amelyet a freudi és posztfreudista pszichoanalízis megtanított úgy szemlélni, mint örök feszültségek forrását, ahol szüntelen kiegyezést kell keresni a libidóban gyökerező kérérlhetetlen vágyak és a hasonlóan kérérlhetetlen külső valóság között. A házasság, a család(gazdaság) és a társadalom „világába” való belépésük nem egyszerűen a férfiköveteléseknek való behódolás és képlékeny konformizmus pusztá folyamata volt. Saját igényeikkel is gazdagították ezt a világot.

De térjünk vissza a Markyate házból való Christinához, ahogyan életének őt jól ismerő és csodáló krónikása, a Saint Albans-apátság egyik szerzetese nevezi a hajadont. Amikor anyja, Beatrix, akinek mint a leányka világi hívságokat képviselő gonosz gyöttrőjének nemcsak a szerzetes történetében van „rossz sajtója”, hanem – szinte szó szerinti átvétellel – a mai feministák példabeszédeiben is; nos, amikor az anya megpróbálja egzaltáltságban megátalkodottnak tűnő leányával megismertetni a „másik oldalt”, az élet nyújtotta lehetőségeket: ajándékokkal és szép ruhákkal halmozza el; ünnepekre viszi, ahol zeneszóra mulatnak; szórakoztató, kedves embereket hív vendégségbe; rákényszeríti, hogy a kereskedőcéh ünnepségén borral kínálja a vendégeket – s a leányt csodáló férfiak persze bókokkal halmozzák el, s kupáikból borral kínálják. A házasság, a felnőtt nőkre váró társadalmi szerep nem egyszerűen s csupán-csak a „*kellemes menedék a nélkülözés ellen*”. Lehetőséget teremt jó adag személyes szabadság kiélésére, örömszerzésre s annyi kegyes vallásosságra is, amennyire a legtöbb embernek igénye volt. Tegyük hozzá a történethez, hogy a férjnek kiszemelt férfi, akiről a történetben szó van, igen derék fickó volt, jó modorú és jó viseletű. Christina megvetette és visszautasította a férfit, a házasságot, mindent, így a család élete gyűlölködő és keserű lett. Ami ebben a morális drámában – amit oly könnyeden hajlamosak vagyunk az autonóm nőiség és a keménykezű maskulin világ konfliktusaként olvasni – észrevétlen marad, az éppenséggel az, hogy ez a „világ”, a középkor világa szemlátomást nagyot változott az antik világhoz képest. A tanácstalan szülők a lány legjobb barátnőjét, bizonyos Helisent veszik rá arra, hogy csillogtassa meg Christina előtt, milyen előnyökkel jár gazdagon férjhez ment asszonynak lenni. S e mozzanatban valami olyasmi rejlik – hamarjában nem is tudnám, hogyan nevezem –, ami számomra arról árulkodik, hogy a „régis falak” rejtett fegyvermezőereje, melyet a társadalmi szövedék megannyi eleme erősít (már akár a *domus* térbeli szerkezete is, az elkülönült női lakrészekkel és életterekkel) – az idők során észrevétlenül megváltozott. Nem tudom elképzelni, hogy egy antik családban – melyet Peter Brown próbál képzeletem számára megeleveníteni – a csökönyös gyermek észhez térítéséhez a gyerek jó barátjának közbenjárására kellene fanyalodni. A középkori élet – a főnemesi rétegtől a nincstelen szegényekig – hagyott teret a társadalmi rend keretein belül némi lazaságnak, játéktérnek, eleresztett kvalitásnak, ami a nők számára is ígérhetett valamit.

Christina természetesen kiszabadult e keretek közül, anachorétának állhatott, misztikus lett, érdemes arra, hogy egy VITA hősnőjévé váljék. Szívből gratulálok neki sorsválasztásához! De a középkori Huntingdon városka asszonyai közül nem hiszem, hogy sokan irigyelték ezért. Christina rokon lélek azzal a római hajadonnal, aki az oltár elé menekülve Ambrus püspökhöz fordult segítségért, s ők ketten bizonyára sok száz lá-

zadó nő megtestesítői. De Christina anyja, barátnője, Helisen, valamint nagynénje, Alveva (egy királyi tisztségviselő volt kedvese, aki a történetben immár gazdag, tiszteleltre méltó férjes asszonyként bukkan fel, kinek lakomáján jelen van az egész család – s hajdani szeretője is) – nos, ők személyükben nők százazreit képviselik, azokat a nőket, akik a maguk számára többet igényeltek az élet kívánatos javaiból – az anyagi természetűekből csakúgy, mint a nem anyagiakból.

Egy sajátos vonatkozásban Christina erősen hasonlít azokra a nőkre, akikről (mivel a XII. századtól kezdődően a kánonjog lényegesen nagyobb szerepet tulajdonít a házasságnak) a XIII., XIV. és XV. században az egyházi hatóságok előtt lefolytatott házassági perekben mind sűrűbben találunk említést. Ezeket a nőket többnyire azért citálják bíróság elé – a férfiak! –, hogy kikényszerítsék tőlük annak a házassági ígéretnek a valóra váltását, amelyet meggondoltak, visszamondtak vagy egyszerűen letagadtak. Sokkal kevésbé gyakori, hogy ugyanezért egy nő fogjon perbe férfit. Lehet, persze, hogy a férfiak számára könnyebb volt a jogrendszerhez fordulni. Ez nem változtat azon, hogy a bírósági jegyzőkönyvek tanúsága szerint a nők makacsul, ravaszul, elszántan harcoltak azért, amit saját legjobb érdeküknek tartottak. Egy tipikusnak tekinthető gunyoros írásocskában bizonyos John Fisher John Frost és Amy Brid házasságának templomi kihirdetésén így kiáltott fel: „*Mily határtalan a nők ingatagsága! Ha hűséges lenne, most az én asszonyom lenne!*” Nos, úgy látszik, Amy Brid úgy érezte, joga van ahhoz a férfihoz, aki kell neki, s így ő is „transzgresszíven” viselkedett – bár talán manapság ezzel nem sok elismerést aratna.

Azt hiszem, célszerű lenne kísérletet tenni a protofeminizmus, illetve a prefeminista női szerepvállalás taxonómiájának létrehozására, s ehhez azt kellene megítélni, milyen lehetőségeik voltak a korabeli társadalmi renddel való szembe fordulásra. Hét tényezőt sorolnék fel:

- 1) A személyes erőszakkal és fenyegetettséggel szembeni védettség.
- 2) Az életet meghatározó nagy döntések (például a házasság, a munka) személyes befolyásolásának lehetősége.
- 3) Az e világi „kívánatosságok” megszerzésére való esély – értvén ezeken mindazt, amit szokásosan értékesnek tartanak (beleértve olyasmit is, mint az írni-olvasni tudás és bizonyos iskolázottság megszerzését).
- 4) Társadalmi befolyás, presztízs és tisztelet kivívása a szomszédságban és az elérhető közösségi térben. (Vegyük figyelembe, hányan éltek akkoriban a kisvárosokban és falvakban.)
- 5) Gazdasági kontroll és biztonság: vagyon és vagyont biztosító tulajdon megszerzése, illetve a fölötte való rendelkezés.
- 6) Jogi és politikai önrendelkezés: saját jogon való érdekképviselő a jog előtt; intézményekben való tevékenység, illetve intézmények befolyásolásának lehetősége.
- 7) A pszichikus kielégülés elnyerésének biztosítékai: méltóság, vágyteljesülés vagy becsmélés és rendszeres sértegetés.

Jelentős átfedések találhatók itt, de ezek a tényezők különböző súllyal esnek latba, s mivel inkább a lehetőségek konfigurációit kívánják kirajzolni, mintsem egyetlen átfogó mércét alkotni a nemek közötti hatalmi egyenlőtlenség kimutatására, talán érzékenyebben képesek jelezni a nehéz körülmények ellenében való női önérvényesítés eseteit. Akárhogy is, igazán lehetnének kissé toleránsabbak: meg kellene engednünk a premodern társadalmakban élt nőknek, hogy olyan célkitűzéseik lettek légyen, amelyeket ők akartak, és sikernek tekintenünk, amikor, tisztában lévén lehetőségeikkel,

azoknak egészen a határáig elmerészkedtek. Beletörödni azokba a feltételekbe, amelyek megváltoztathatatlanok és kikerülhetetlenek; megőrizni energiáinkat és arra tartalékolni őket, hogy az élénk emelkedő falak között megkeressük a réseket és lehetőségeket – mindebben most, hogy újraolvastam Jane Austent, semmi megvetésre méltót nem találok. Amikor történészként visszanezünk a múltra, illenék tudomásul vennünk, hogy az emberi élet léptéke nem a történelmi idő. Így hát természetesen képes vagyok becsülni Christina vad, szűz bátorságát, de Matildára, az özvegy nemesasszonyra is gondolok, és őszintén remélem, hogy ő és Mathieu boldogok voltak Jeruzsálembe vezető útjukon.

*

Ezt a dolgozatot először a Princeton Universityn 1996 novemberében FEMINISM AND CLASSICS: FRAMING THE RESEARCH AGENDA címmel rendezett tudományos ülésen, majd másodszor – 1997 februárjában – a Wesleyan Universityn adtam elő. Mivel a középkori nők életéről szóló dolgozat a humán tudományok szakembereinek íródott (majd apróbb módosításokkal különböző diszciplínák középkor- és újkor-specialistáinak), a tanulmány szabadabban csapong, mint ha egy szakfolyóiratnak írtam volna. Örömmel ragadtam meg a ritka lehetőséget, hogy olyan hallgatóközönségeknek beszéljek a középkori nőkről, amelyek nem nagyon hallhatnak róluk, s megpróbáltam olyan gondolatokkal előhozakodni, amelyek segíthetnek összekapcsolni a középkori és a modern életvilágokat, s talán kiigazíthatják azoknak a társadalmaknak a feminizmusáról és feminista választásairól kialakult elképzeléseinket, amelyekben még nem jelenik meg a női élet hagyományos rendszerei ellen intézett szervezett fellépés. Remélem, e lap olvasói számára egyértelműen világos lesz, hogy a dolgozatomban szereplő témákhoz – nők történelme, feminizmus, feminista tudomány szemlélet – jól azonosítható nyugati nézőpontból közelítek; pontosabban: sajátos amerikai tapasztalatok és premisszák alapján. A szerző történelmi és kulturális „beágyazottsága”, melyről nem feltétlenül tudom, hogyan és mennyire nyilvánvaló az olvasó számára, érdekes olvasattal gazdagíthatja az itt megkezdett vitát.

A mellékelt irodalomjegyzékben csak olyan (középkori és mai) könyveket tüntettem fel, amelyekre a szövegben explicit utalás történik. Tanulmányom azonban tágabb értelemben reflektál a középkori nők történetének kutatásában jól megfigyelhető tendenciára, mely felmagasztalja az élethosszig tartó cölibátust (különösen, ha aszketikus és misztikus spiritualitással kapcsolódik össze), mert abban a női „transzgressziót”, az elnyomó patriarchális társadalom korlátai ellen fellázadó protofeminizmus példáját látja. E témával rendkívül terjedelmes (s egyre terebélyesedő) irodalom foglalkozik, melyből itt nem idéztem. Tanulmányomban nem egyes műveket kívántam vitatni (sok közülük igen kiváló munka!), hanem azt a kutatási paradigmát, amely a női cölibátust a női autonómia kifejeződésével azonosítja.

Válogatott bibliográfia

- Anderson, Bonnie–Zinsser, Judith: A HISTORY OF THEIR OWN: WOMEN IN EUROPE I–II. New York, Harper & Row, 1988.
- Austen, Jane: THE NOVELS OF JANE AUSTEN. Kiadta R. W. Chapman. London, Oxford University Press, 4. kiadás, 1932–1934. (Austen regényeit először 1811 és 1818 között adták ki.)
- Brown, Peter: THE BODY AND SOCIETY: MEN, WOMEN AND SEXUAL RENUNCIATION IN EARLY CHRISTIANITY. New York, Columbia University Press, 1988.
- Grégoire de Tours: THE HISTORY OF THE FRANKS. Fordította Lewis Thorpe. Middlesex, Penguin Books, 1974.
- Helmholz, Richard: MARRIAGE LITIGATION IN MEDIEVAL ENGLAND. London, Cambridge University Press, 1974.
- Kempe, Margery: THE BOOK OF MARGERY KEMPE. Fordította B. A. Windeatt. London, Penguin Books, 1985.
- Orderic Vitalis: THE ECCLESIASTICAL HISTORY OF ORDERIC VITALIS I–VI. Kiadta és fordította Marjorie Chibnall. Oxford, Clarendon Press, 1980.
- THE LIFE OF CHRISTINA OF MARKYATE. Kiadta és fordította C. H. Talbot. Oxford, Clarendon Press, 1959.

Csató Endréné

SOROLNÁM AZ ÉLETEM

Kérem szépen, én nagyon rossz körülmények között éltem.

Kiskoromban még kenyérből sem ehettem eleget. Óvodába nem szerettem járni, ha lehetett, elkerültem, mert megvert az óvónő. Az iskolát annál jobban szerettem, katolikus iskolába jártam két nőhöz. Az egyik Rézike volt, egy évet jártam nála, a másik Tercsi néni, annál két évet jártam. Sokszor nekem adta a tízórajját. Sosem vert meg egyik tanítónő sem. Két férfi tanított még, egyiktől sem kaptam ki, és volt egy tiszteendő, ő sem vert meg soha.

Pedig mikor apám meghalt, kilencéves voltam, és sokat kellett dolgoznom ott, ahol voltam. Egyik helyen már akkor meg kellett ismernem a nő- és a férfiviszonyt. Másik helyen meg hajnali háromkor aratóbandával elindultam ki a pusztára, acatot tépkedtünk egész nap. Éjjel ököristállóban aludtunk, fejünk alól az ökrök ették a szénát, le nem lehetett vetközni. Reggel a banda elindult újra dolgozni, de én nem tudtam menni. Nagy nehezen mentem utánuk, mikor már más helyen voltak. Egész nap pihentem. Este, mikor elindultak haza, én ott maradtam. Egyik embernek jutott eszébe, hogy én hol vagyok. Visszajöttek értem, és egész a falunkig két asszony karjára támaszkodva mentem.

Innét egy Tóth nevű suszterhez adtak, ott sokat dolgoztam, és a lábszíjjal eleget megvert. Anyám két testvérénél voltam még a faluban, tanulni keveset bírtam, mégse vertek meg a tanító bácsik, ha netán nem tudtam a leckét.

Ezután Bicskére, egy nyomorék asszony mellé kerültem, akit háromkerekű kocsi-ban nekem kellett tolni. Az a néni azt mondta, hogy én a jobbkeze vagyok. Nekem

vele semmi bajom nem volt, viszont a menyé kegyetlen volt. Sokszor elmaradt a tanulásom, a tanító úr megértő ember volt, nem vert meg soha, pedig anyám eljött az iskolába, és azt mondta a tanító úrnak, verjen meg, ha nem felelek. Itt jártam a hatodik osztályt és két ismétlőt, ami akkor kötelező volt. Dolgozni rengeteget kellett, egyholdas kert volt a házhoz, meg a piacon kellett árulni, volt a bácsinak bérelt földje is, azt is segitettem megmunkálni. Ha a bácsi nem volt otthon, én mentem a henteseknek a fogattal a vágóhídra, a fuvarért húst kaptunk.

Öt évig voltam ott Bicskén, huszonöt kilométer volt Válhoz, és többször gyalog mentem haza anyámat meglátogatni. Egyszer, mikor hazaértem, benéztem a nyitott ablakon, és anyám azzal fogadott: „Minek jöttél haza?” Rétestesztát nyújtott anyám. Nővérem pedig a hús fa tövében hevert a jövőendő férjjelölttel.

Mikor olyan korba kerültem, Pestre mentem. Az első helyem szatócsüzlet volt. Minden reggel öt órakor én nyitottam az üzletet, töltöttem üvegekbe a tejet, és mikor a sütemény megjött, hordtam a vevőknek. Még vasárnap is lehetett nyitni, nyolc óráig, de utána egy percet sem lehetett nyitva tartani, mert akkor megfogott a rendőr.

Sorolnám az életem. Tizenhatodik évem utáni esetek nagyobb eseményeit: Ekkor én háztartási alkalmazottként dolgoztam elég sok háztartásban. Főleg gyerekekkel szerettem foglalkozni. Szerettek mindenhol, ellenben anyám nagyon sok helyen csak gyalázni tudott, mikor dicsértek, és sok helyemről felmondás nélkül vitt el.

Albertfalván egy nyomorék gyermek mellett voltam, akit kocsiban toltam el az iskolába. Eleinte az iskola folyosóján voltam, ott kézimunkáztam, majd egyik-másik osztályba bemehettem, és ott az utolsó padban ültem. Két osztály volt felváltva a befogadóm, mikor valamelyik osztályban hittan volt, akkor a másik fogadott be. Így olyan kedvelt lettem a gyerekek körében, bárhol sétáltam Palival az utcán, jöttek utánam, Pali kocsiját fogták, és szórakoztatták Palikát meg engem is. Ha valamelyik a szüleivel volt, bemutattak a szülőknek. Mikor bejött a fűtésidény, az iskolaigazgató befűttette a tanárit, és télen ott foglalhattam helyet a folyosó helyett.

Itt az igazgató hívott, menjek házvezetőnőnek hozzája, ugyanis a felesége elment Amerikába – ezt az iskolaszolga mondta el. Anyámnak mikor mondtam, azt felelte, akkor le is kell ám feküdnöm az igazgató úrral.

Közben elmentem másik helyre ott, Albertfalván. Miért, miért nem, elkezdtem betegeskedni, orvoshoz járogattam, mert a havibajom nem havonta köszöntött rám. Ekkor azt mondta az orvos, nekem sosem lesz gyermekem.

Innét elmenve bejárómunkát vállaltam, de nem sokáig voltam, mert az idős nagyszágám mindenféle szekírozásokat eszközölt.

Elég sok helyen voltam, a fizetéseimet mindig anyám vette fel. Ha akadt, aki udvarolt volna, senki sem volt jó, különböző okok miatt.

Egyszer mégis elérkezett: egy özvegyemberrel álltam össze, családos volt, de a gyerekei nem az embernél voltak, a meghalt felesége rokonainál voltak elhelyezve. Anyám alá nem írta a házassági papírt, mert akkor csak huszonnégy évesen mehetett a lány, szülői aláírás kellett, ha ezen idő előtt akart a lány férjhez menni.

Itt a budafoki csirkegyárba mentem dolgozni, de nem soká voltam ott, mert a melegen levágott csirkékből belém másztak a tyúktetűk, és csíptek. Én azt nem tudtam megszokni. És még a megdöglött csirkék nyakát is elvágta a mester, és éppúgy meg kellett pucolni, mint a frissen vágottat. A hízott kacsa hasa alján már nem volt toll, csak tokosak voltak. Bizony, a tokokat nagyon nehezen lehetett kitépdesni! Én egy

alkalommal odavittem a mesternek, „ezt nem lehet kitépdesni!” – mondván. „Mi olyat nem ismerünk, hogy nem lehet, mi skótok vagyunk!” Ugyanis angol–magyar érdekeltsgű üzem volt, az elsők között Magyarországon. Ha a hízott liba vagy kacsa bőre kiszakadt a kopasztáskor, be kellett varrni, mint a rongyos ruhát. Én itt nem sokáig dolgoztam, pedig csak polgármesteri úton lehetett ide, ebbe a gyárba bekerülni.

Innét elmenve megint bejárónő lettem. Szerettek a fiatalurak. Arra biztattak, operáltassam meg az orromat, mert nagyon csinos lány vagyok, csak nagy az orrom. Lett volna is egy ismerős doki, aki elvégezte volna a műtétet az orromon. Még a barátnóm is biztatott, mutatta az ő orrát, mivel már azt a gazdája megműtötte, ugyanis ott szolgált az Anna, mert így hívták a barátnőmet.

A bejárást felváltottam, kézimunkáztam, és szépen kerestem, de itt nem lettem OTI-tag. A budafoki vattagyárba mentem dolgozni, ahol a jutakártolóban kezdtem, és mindig feljebb kerültem: vattakártolóba, majd a szárítóba. Itt a szakszervezeti aktivista beszervezett, ez 1932-ben volt. És én még ezután a vatta legtisztább helyére kerültem, a csomagolóba, ahol dekáztam a csomagoláshoz a vattát. Itt kitudódott a szakszervezeti tagságom. Elbocsátottak – nehéz lelki traumát jelentett.

Innét Budakalászra kerültem, egy bányaugyi főtanácsosi rangot viselő személy volt a gazdám. Ide, erre a helyre a házmester fogadott meg, mondván a helyszerzőnek és nekem is: „Az urak a Balatonon vannak.” A bérben megegyeztünk mondván, a méltóék őt bízták meg, fogadjon lányt. Tizenegy szobás házuk volt. Megegyeztünk, nem fogok unatkozni, míg oda lesznek a méltóék, mert addig nagytakarítást kell végezniem. Megjöttek a méltóék, egy kisasszony, két fiatalúr. Mindenkinek megvolt a maga szobája, volt „Napkelet” nevű terem, ebédlő, vendégszobák, nekem is volt külön szobám. Volt nagy kert, feltaláltam magam. És utoljára megérkezett a méltó. Jött vele egy hölgy, nem emlékszem a rangjára, csak arra, hogy a méltó bemutatott a hölgynek, mondván, átad az úrnőnek, mert neki jön az a lány, aki a Balatonon nála volt. Az ajánlást visszautasítottam. Azzal – mikor a vendég elment – azt mondta, mivel este van, nem rak ki, a házmesternél megalhatok, kifizet, és reggel elmehetek.

Így másnap reggel egy volt régi asszonyomat kerestem fel, hogy a csomagjaimat nála hagyjam, és elmegyek a helyszerzőhöz. Nem kellett elmennem a helyszerzőhöz, mert neki sem volt cselédlánya, és mondta, maradjak nála.

Ott maradtam. Vesztetre, mert történt egy eset: kárt okoztam egy alkalommal, elég nagyot. Bárhol történt edénytörés vagy más, nem fogták le az ember fizetéséből – igen ám, de itt olyan eset történt: kivittem az éjjeliedényt, és a vécébe úgy ejtettem bele, hogy eltört a vécékagyló – nem az éjjeli tört el! A gazdám ment a vécére, és inába fröcskölt a lehúzott víz! Szaladt a telefonhoz, hívta a szerelőt, aki jött, és megjavította a vécét. Én nem tudtam jelezni, mi történt, mert asszonyom és a férje a fürdőszobában voltak.

Nem szóltak különösebben semmit – csak jött a fizetés ideje, és én kaptam is, meg nem is pénzt. Felmondtam, amit persze nem fogadtak el – „most nincs felmondási idő”. Így ment ez két-három hónapon keresztül, minden alkalommal elutasította asszonyom a felmondást.

Mégiscsak eljött az idő, elmehettem. Mert ha megkötöztek volna, akkor sem maradtam volna, mert én voltam azon idő alatt Kun Béla, bestia és egyéb olyan szavak, amiket nem tudtam megemészteni!

Míg ezek a vitatott napok voltak, a gazdámnak csak úgy volt szabad kulcsot odaadni nekem, hogy le kellett dobnia a földre, onnét kellett felvennem. Ha elementek, min-

dent lezártak – előszoba és konyha kivételével, valamint vécé. Ételt kifőzdéből vittem, de még az ételhordót is lezárták: ott is volt kulcs, meg a gazdáméknál is.

Utána megint sorolhatnám az asszonyom raplijait: nyolc órára este kimenőnapjaimon is otthol kellett lennem. Egyszer tíz percet késtem, mert a buszon sokan utaztak, és hiába mondtam, amikor mentem be a szobába, egy korsó vízzel nyakon öntött asszonyom.

Mesélte a gyerekeinek, hogy az iskolában a tanítványainak elmondja, hogy én mennyi hagymát vágok a pörkölt vagy a gulás alá. Ha otthol volt, mikor felraktam az ételt, kiborította a vízcsapba, és újra felrakta, de a vendéglőből pörköltsaftot kellett vinni! Vasárnap húslevest ugyancsak a vendéglőből vittem.

Asszonyomnak csak egy kosztümje volt, amiben hideg időben, és egy ruhája, amiben jó időben az iskolába ment tanítani – vagy sétálni ment. Otthoni ruhája egy slafroknak nevezett ruhadarab volt, amit kimosni nem engedett. Koszosabb volt, mint ma egy kukát kotorászó személy, pedig férje egyetemi magántanár volt, doktorranggal. Ha valaki úgy csengetett, hogy asszonyom a konyhában volt, rohant be, és míg nem ért be, ajtót nyitni nem volt szabad.

Itt türtem, mert étel annyi volt, hogy rengeteg. Melegített étel nem volt soha. Ebéd délután ötkor, vacsora este nyolckor, és reggeli: ki mikor kelt. Az úrnak éjfélre hidegtálat kellett betenni a szalonba, mert éjszakánként telefonhívásokat várt sokszor. Az úrnak egy öltöny ruhája és egy frakkja volt. Viszont sokszor esti nagy vacsorák voltak, és napi tíz-tizenöt korsó sört, öt-hatféle kenyeret hoztak. Sörért nekem kellett menem, másfél literes csatos üvegben friss csapolt sört vittem naponta kétszer.

Itt a szekatúrát el lehetett hallgatni, mert fizetés megvolt, enni viszont azt ettem, amit akartam. Ha tortát úgy sütöttem, hogy nem szerepelt a kiírt étlapon, megdicsérték. Ki volt írva két hétre az étlap, mit kell főzni. Mindezek után a szekatúra eltűrhetőnek látszott.

Ilyen és hasonló helyek mindig voltak, a helyszerzőnél kaphatok. Én is meguntam. Néha vágytam arra, hogy a magam gazdasszonya legyek.

Így történt, hogy összeálltam az özvegyemberrel. Akkor azt az embert kényszerítették, hagyja el az országot, mert sváb volt. De ő nem ment külföldre, felakasztotta magát, és meghalt. Én meg ott maradtam terhesen. De nem tudtam, hogy úgy vagyok. Mikor megtudtam, el akartam vetetni. Ismerőseimből senki nem tudta azt, hogy én úgy maradtam, de emlékeztem a régen jószolt dologra, amit a valamikori doki mondott. Egy ismerősömnek elmondtam, hogy el szeretném vetetni. Az ajánlott egy asszonyt, aki megcsinálta volna a dolgot, de pénzem nem volt.

Elmentem újra egy méltóhoz. Aki megtalálta a szakszervezeti könyvem, amit a vattagyárban kaptam! És jött a vasárnapi kimenőnap, kértem a méltótól pénzt, nem adott, így én hétfőn nem mentem be takarítani. És a méltó a Roham utcai kapitányságra bevitte a tagkönyvet, és a fogalmazónak azt mondta, én kommunista vagyok, így nem fizet ki. Utána én nem mentem fel a méltóhoz, mert a fogalmazó azt mondta, ki kell fizessen. A könyvem nem adta oda, viszont három detektívnek átadott a fogalmazó, akik osztoztak rajtam, melyük tud velem gorombább vagy jobb lenni. Így történt, reggel nyolctól déli tizenkettőkor engedtek el, így történt az, hogy nagyon el voltam keseredve.

Elindultam. Elmegyek Válba, anyámhoz. Igen este mentem, jobban mondván éjfélkor értem Martonvásárra. Ott megtudtam, Baracskára már azon a napon nem megy

vonat. Reggel pedig a Roham utcai rendőrségre kellett volna mennem a cselédkönyvemért. Mivel lelkileg-fizikailag ki voltam borulva, véget akartam vetni az életemnek. A martonvásári kastélykertben akartam kicsit aludni, de nem tudtam. Elmentem a vasútállomásra. Ott jött egy tehervonat, az elé feküdtem. Levágta lábfejem a lábamat, fejemen kaptam egy kis ütést és a derekamban. Hideg idő volt, a vér megfagyott a csonkon, így nem véreztem el. Reggel az első vonatjelzésnél találtak rám. Hívták a csendőröket és a mentőket, akik a János-kórházba szállítottak. Gyárimunkás-könyvem és szakszervezeti könyvem a csendőrök elvették.

Gyerek nem ment el tőlem, én is életben maradtam! Rokkantan. Oda ért az idő, hogy szülök. A ligai, azaz a tisztiorvos és a Baross utcai klinikán megvizsgáltak, és azt mondták, amit a ligai orvos: csak félidős vagyok, menjek haza.

Hazamentem, és másnap, vagyis harmadnap, húsvét másnapján reggel elkezdtem a derekam fájdtatni. Már reggel akarták a bábát hívni, mondtam, csak a derekam fáj. Noszogatóra mégis beleegyeztem, menjenek a bábáért, aki jött is hamar, és mondja: ha nem akarok itthol szülni, azonnal trap – vagyis volt lovas kocsi, trap Baracskáig! Unokabátyám és anyám kísérték az állomásra, nővéremké volt a lovas kocsi. Pár perc múlva jött a vonat.

Bevittek a Baross utcai klinikára, és ott mondják, ők egyedül ügyeletesek, mivel fel vagyok véve, így ott tartanak. Ha nem lettem volna előző napokban ott, továbbküldtek volna. Megvizsgált a dokinő. Így szólt a nővérnek: „Fürdés nincs. Azonnal szülőágy!” Nem tudtam megszülni, elaltattak. Már akkor doktor bácsi is mondta: „Azonnal elaltatni, nincs a gyerekek szívhangja!” Hallgatót eldobta, rám térdelt, és úgy nyomta ki a gyereket. Felszakadtam.

Másnap megnézett, és megdicsért, hogy a varrásnál milyen jó voltam, pedig előzőleg kiabáltam. Tejem rengeteg volt, géppel fejtem ki, négy vagy öt gyerek is kapott anyatejet.

Egyik nővér valamilyen grófi családba akart szoptatós dadának, de akkor még nem volt mülábam, csak mankóm volt, azon jártam. A gyereket el tudtam látni, pénzt művirágkészítéssel és kézimunkával kerestem.

Három gyermek és mi ketten éltünk egy trafikhelyiségben, a negyedik is meglett, az is ott született.

Mert összehoztak az öregasszonyok Nagy Imrével, akivel megesküdtünk. Ahhoz az emberhez a faluból és a környékről nem ment senki hozzá, mert egy Dériné nevű személy volt a szeretője, akit azzal gyanítottak, ő akasztotta fel a férjét, aki börtönőr volt, és jó nyugdíjat kapott utána. Az én férjem is a gyanúsítottak között volt.

Megígérte, mielőtt hozzámentem: nem kell neki. De bele kellett nyugodnom a dologba, muszáj volt eltűrnöm, hogy mégis eljár hozzá, meg kellett barátkoznom az asszonnyal, össze kellett járni nekem is vele. Ha veszekedtem vele, azt szokta mondani a fiammal kapcsolatban: vágjam el a nyakát, és tegyem bőröndbe, küldjem el az apjának. De ha én is türtem a Dérinét, minden jó volt. Nézeteltérésünk csak az asszony végett volt. Egyszer a kislányomat köténybe kellett felkötnöm és úgy szedni a markot a határban, és akkor azt mondta: „Most jó lenne a Dériné!” Persze én mindezeket nem mondtam el senkinek sem. Hiszen mikor megesküdtünk, nevére íratta a gyereket, pedig többen is kérték a fiamat, a főjegyző is örökbe akarta fogadni, de én nem adtam senkinek.

1939-ben esküdtünk, én hamar úgy maradtam. De hívott a férjem, segítsen fel neki a gabonás zsákok. És másnap kerekeskúton húztam a vizet fel, éreztem, a bugyimba kicsúszott tőlem valami, és mikor mondom neki, azt mondta, vegyem ki a bugyiból, mutassam. Egy vércsomó volt – és elhajította.

Ezen eset után ha hívott is, mindjárt mondta, nem kell. Viszont elég sokára maradtam úgy. Hallgattam a goromba szavait: olyan vagyok, mint a rossz tehén.

Dérinével kapcsolatos dolgait legmesszebbmenőkig elnéztem neki először. Azért, amit néha mondott is: én csak fél asszony vagyok. Falu – persze mindenki ismer mindenkit, és hamar akad cimbora és felbujtó, így sok rosszat el kellett hallgatnom.

Vettünk egy tehenet, oda kellett adni a Dérinének. De mikor összeveszett vele, elhozta tőle. A konyhába tettük, és ott laktunk a szobában. Jöttek a kuncsaftok menyasszonyi koszorút csináltatni és egyéb virágokat.

Határba is elmentem vele dolgozni. Később kocsit, lovat vettünk, azon hordtam el utána az ebédet a határba. Kapáltam, ha kellett, ha kellett, kaszáltam, hiszen már műlábam volt, és tudtam jobban mozogni.

Nagyon örült, mikor újra teherbe estem, s mikor meglett a lányunk, azt mondta, most már ő sem fog ingyen dolgozni az államnak – értelmezte azt: a gyerek után kapok valamit, ha behívják katonának.

Hamar behívták a Felvidékre, utána délre. Mondogatta sokáig a Maros-hídon lévő őrségeit. Bizonyos idő után megint behívták – már utána nem is jött többé haza. Lapot csak egyszer kaptam, de nem is csodáltam, hiszen csak a nevét tudta leírni – csomagot kért, küldtem neki, de úgy gondolom, már nem kapta meg, mert magyarok után jöttek a német csapatok. Én akkor jártam a helyi református főtanítóhoz és feleségéhez, valamint a tanító nővéréhez polgáriba, magánúton.

Sokan emlegetik a padlászseprést – nálam ilyesmi nem volt. Igaz, amit tőlem kértek, kukoricát, zsírt – én beszolgáltattam. Az én kis földem mellett béreltünk öt hold földet a vitézséktől és két darabot egy bizonyos Náncsi nénitől, én csak így ismertem. Még első évben én és napszámosokkal műveltem, de első évben eladtam az egyik lovat, és vettem az árából kis választási borjakat. Mint a férjem idejében, úgy akartam nevelni, mint a férjemmel neveltük. De sajnos a három kisborjút oda kellett adnom kényszervágásra pár forintért, mert megfáztak. Ugyanis az istálló ablakát valaki kirángatta a falból. Mikor mentem ki reggel, a ló feje kint volt az istállóablakon kívül, még azt gondoltam, az oldotta el a kötőféket, aki éjjel beszólt, mészért jött.

Ugyanis mi a férjemmel együtt meszet, szenet, szénát, gyümölcsöt, dinnyét is árulunk. Neki, a férjemnek, azaz Nagy Imrének mindezekre megvolt az engedélye, úgyhogy mikor az állam részére a meszet, cementet és szenet zárolták, én az akkor még csak kettő, azaz kettő gyerekemet felvittem Pestre, a Duna-parti üveggalotába (és ott nem állt testőr senki mellett!), és beengedtek. Nagyon rendes, emberséges emberekkel volt dolgom, nem annyit adtak, amennyit szoktunk hozni, de engedélyeztek havi tíz mázsa meszet.

Mikor férjem már az orosz földön volt, még zárolás előtt autót is és lovas kocsit is fogadtam, úgy hozattam, amire szükség volt, mivel a férjem ideje alatt is én szoktam mindent eladni. Felraktam a két gyereket a kocsira, és mentem a faluba és szomszéd falukba is árulni. Most örültem annak, amit kaptam – de kaptam!

Eljött az idő, férjemről ilyen-olyan híreket kaptam azoktól, akik hazajöttek. Később, mikor már Pentelére költöztem, úgy gondoltam, odaadom a fogatot egy bizonyos házaspárnak, ha netalán mégis úgy hozza a sors, hazakerül a férjem, lesz neki mihez

nyúlnia. Míg a német csapatok voltak, addig nem is kértem, fizessenek ki, mert azt mondták, ha férjem nem jelentkezik, ők kifizetik. Így adódott, hogy az orosz csapatok elvonulása után mentem, fizessenek ki. Szabályosan kizavartak az udvarukból, menjek kérni az oroszoktól, mert elvitték!

Polgárim is félbemaradt, mert a tanítót elvitték a frontra, felesége pedig azzal ment el, aki a férje helyett került oda Válba, a református iskolába. Igaz, nekem a hat elemi mellett volt még három ismétlőm is, de én mindig csak a hat elemi vallottam be. Így egy munkatársnőm úgy nyilatkozott: „Bolond vagy te, nekem is három ismétlőm van, és én kereskedelmit mondtam be!” – így üzemírnok volt rendes fizetéssel.

Ott voltam egy fiúgyerekekkel, aki hatéves volt, és egy négyéves kislánnyal. Bizony csak a virágkészítés maradt meg – abból akkor még nem volt akkora jövedelem, mint most. Most fénykorát éli a művirág. Én mindannak dacára úgy gondoltam, abból kell megélnem.

Azonban volt egy dobszó, és így hangzott a kikiáltás: „Hadigondozottak jelentkezzenek a megüresedett trafikengedély megpályázására!” Én is jelentkeztem, az ötven személy egyike voltam. 1946-ban megkaptam a fehérvári pénzügyőrség értesítését és egyben engedélyét – arra nem is gondolva, hogy közlekedési eszköz nincs. Így – ha malomba ment kocsi Martonvásárra, akkor én is el tudtam menni. De akkor a fiam is nyolcéves volt – gondoltam, majd megoldjuk valahogyan. Mert néha az anyám is elmegy – ha nem megy el szolgálni. De sajnos anyámra még úgy sem tudtam számítani, mint a nyolcéves fiamra. Nem akarom részletezni anyám segítségét.

A trafikhelyiség beázott – azért is bérletet kért a régi trafikos –, a szülei háznál álló istálló szalufáit és zsindelyét szedték le, úgy tudtam az épületet valamennyire használhatóvá tenni. Falát is úgy kellett visszatolatni, mert repedezett volt. Ugyanis ott vágódott be egy bomba, a tűzoltósági épületet teljesen lerombolta. A községi képviselő-testület így nekem adta – míg élek, az anyém, de amit beépíttek, semmit nem bontathatok le.

Igen, mindig nehezebb lett. A villanyt is beveztettem, ajtót Pestről hoztak lisztért, ablakkeret megvolt. Csak üveg kellett bele és az ajtóba is, így ezt a kérdést a képek üvegei bánták meg. Lassan a bombakárok helyre lettek hozva, úgyhogy mégiscsak lehetett használni. Viszont pénz kevés volt, mert a kiadások elég tetemesek voltak.

Akkor már 1946-ot írtak. Kis vagy Friss Újság-hirdetés volt, nem tudom, de így szólt: „75 százalékos hadirokkant betársulna vagy benősülne.” Gondoltam, megoldódik a trafikért menés, felváltom a nyolcéves fiamat, mert bizony a tanító is üzenté néha: „A Józsi elalszik az órán.”

Írtam az illető úrnak. Eljött, bemutatkozott. Anyámtól kérdeztem, mit szól hozzá. Az egyik szomszédasszony éppen ott volt, és azt mondja, ez a fiatalember engem a szemeivel megesz.

Mikor jött, nem hozott semmit, csak magát. Egnapi ottlét után elment. Jött pár nap múlva, akkor egy zsebkendőben három-négy darab trillió lejárt bankót hozott, ami már nem ért semmit, már akkor az adópengő is értékét veszítette. No, a lejárt bankók mellett egy harmincszor harmincas félig kész keresztöltéses kézimunkát hozott. Én nemcsak a csomagja láttán, hanem azon éjszakai álmom miatt rögtön azt akartam, forduljon vissza. De könyörgött, hadd maradjon, anyám is pártját fogta, mikor hallotta, hogy könyörög – „ketten majd többre visszük”. No – így maradt.

Kiváltotta a szabómesterségi ipart, de nem dolgozott, csak két gyereknadrágot varrt és egy nadrágot az egyik borbélymesternek, meg három asszonynak télikabátot. Az erdész fiának ruhafordítás lett volna, de szétszedte – és én állítottam össze, hogy haza tudjam adni egy év után.

Mindig csak a kocsmában biliárdozott és ivott. Ha elment trafikért, felét a baracskai vasúti kantinban elitta. Volt, hogy Baracska és Kajászó között járőrrendőrök vették el tőle a kerékpárt és a dohányárut is, és mikor átjöttek Acsáról, akkor kaptam meg. Persze este a pártirodán megkérdezték, ki az a Nagy Jenő, ismerik-e. Már ha dohányáruért kellett menni, kölcsönt kellett kérni, és néha ő is kért. Az óráját nem tudom, hányszor váltottam ki a zálogból, hol egyik, hol másik kocsmából (azt a borbélytól kaptam a nadrágvarrásért).

1948-ban szültem tőle egy leányt, rá egy évre egy fiút. Az a fiú meghalt Pesten a László-kórházban. Először ő ment el, hogy eltemetteti, és a baracskai vasúti kantinban úgy berúgott, nem tudott ülni. A lovas kocsin a kocsiderékben fekvé hozta haza egy idős paraszt bácsi. (Különbön könnyen barátkozott mindenkivel. Mikor megjött hozzám, egy hét múlva kis vas pénzesládát kapott kölcsön. Én mindig el tudtam vinni a pénzt, mert sosem volt sok.)

Ilyen dolgai még sok mindenfélék voltak. Például mikor én elmentem temetni a kisgyereket, egész éjjel húzatta a cigánnyal – ezzel fogadtak.

Ennyi minden után erősen követeltem, menjen el, mert már nem lehet bírni, mit művel. És jött az agronómus az állami gazdaságból – mondom neki a dolgokat. Azután kihívták éjjeliőrnek a Jenőmajorba. Egy vagy fél év múlva a családomat is kivitték, hogy majd én is kapok munkát. Mert látták, négyen egy négyszer négyes betonépületben, és ott a dohányáru is – ott meg kaptunk egyszobás, félkomfortos lakást.

Alighogy megmelegedtünk, tűz ütött ki az istállóban. Kár csak annyi lett, az állatok egynapi bekészített ételme égett el és egy saját birkabekecs, amivel a tüzet akarta eloltani. De a petrol tovább folyt, így égett el a bekecs, amit pár nappal előbb vettünk a fiam részére. De mondta, kiviszi, mert hideg van. Vesszővékát borított fel – rárakta a petrólámpát –, és vagy a kutya, vagy ő. Elszundított, és csak arra ébredt, hogy az arca is megégett egy helyen. Míg ha fel nem ébred, nagy kár lett volna, a tehének bennfulladtak volna. De mikor felébredt, az állatokat kieresztette a szabadba.

Ezen eset után a puszta népe úgy tekintett ránk, mint a nem oda valókra. Öt nap múlva már Pentelére irányították, 1950-es május elsejét már Pentelén töltötte.

MHSZ-ben sok minden társadalmi munkát végzett, mert esze az volt neki, mindenre kapható volt. Itt Váiban is az egyik helyi képviselő jött hozzá, hogy tartson beszédet az orosz szobornál, mondván: „Maga nem idevalósi, magát nem fogják kérdőre vonni későbbi időben.” De mivel itt is MHSZ-nek is dolgozott, mikor más nevet kapott az MHSZ, és nálunk voltak az acsai rendőrök, kérdezték, miért nem lépett az új nevet viselő szervezetbe. Mondtam, én nem engedem. Azután nemsokára elvonták a hadiségélyemet és az övét is, egy napon kaptunk értesítést. Kommunista pártba nem vették fel.

A pusztán semmi jövedelmem nem volt, így bejártam gyalog a parasztokhoz kapálni. Itt, a puszta mellett is vállaltam kettő darab kukoricaföldet, így tudtam csak létezni.

1951. áprilisban, dátumot nem tudom, mikor, sürgöny jött: jöjjenek Pentelére. Én minden intéznivaló dolgot anyámra hagytam, és akkor hagytam ott a lovat szerszámostul, kocsistul egy házaspárnak, hogy ha netalán megjönne a férjem a fogságból, adják oda neki. Három gyerekkel érkeztem Pentelére. Talán vissza is küldtek volna, de mivel én

szakszervezeti tag voltam, és MNDSZ-igazolásom is volt, így munkába állítottak, a gyerekek is maradhattak. És egy olyan papírt is adott a területi ÜB: minket nem tehetnek ki falura, csak az újvárosban adhatnak munkát. Házmaster, majd fürdőkezelő lettem.

Úgy is volt egész addig, míg Nagy Jenő megint el nem kapatta magát: nekifogott az ivásnak. Még segélyt is adott neki a munkahelye. Meg is kérdezte a főnöke, odaadta-e. Mondom: nem. És akkor mondták: mivégettünk kapta. Ezen dolgai mentek egy darabig, míg szeszelonóra nem vitték el.

Akkor jött: kiraktak Baracsra. A két nagyobbik gyerekem bejárt velem együtt a fapadoson, mert így hívták az akkori buszokat. Gyerekek mentek iskolába, én pedig a közös fürdőbe mentem. A kislányt, a hároméves Margitkát bezártam, az ételt odatettem részére, az éjjelit is odakészítettem, de nem voltam nyugodt, mert a parázs a kályhában volt.

Mikor Jenő kijött a szeszelonóból, feljött Sztalinba, bement a gépgyárba – mert akkor úgy hívták a gyárat –, többféle előadásokat, rádió- és más oktatásokat végzett. Munkahelye a mechanikaüzem lett, gépre rakták dolgozni, és engem is átkértek. Mint áthelyezett kerültem a mechanikába, úgy, mint takarítónő. 1200 forintot kaptam havi fizetést, apparátkezelőnek tettek, ugyanaz az összeg maradt a fizetésem. Aztán az üzemvezető mondta, nem nekem valók ezek a helyek, beírónak tettek, mondván, műszaki állományba fognak rakni, de csak sima beíró lettem.

Mivel a munkahelyek megbocsátottak Jenőnek, én is visszafogadtam, és megint terhes lettem. Jenő azt használta ki velem és a munkahelyével szemben is: megint elkezdett iszogatni. Pedig a mechanikagondnokságot kapta meg 1900 forint fizetéssel – és a segédmunkás-csoportvezető beosztottait.

Este, mikor hazajött – a szalag megvolt, de a pénz nagy része hiányzott. Kérdeztem: „Miért ennyi? A szalagon más van!” Elmondta: ide-oda kellett. Engem pedig rábeszél, menjek el vele, és vásároljunk neki ruhaneműt. Elég jól kiköltöttük a pénzt, másnap befizettem az ebédet a gyerekek részére, és bizony nagyon kevés maradt.

És odajárt hozzám – már nem tudom, mennyi összeget kért, adjak, mert a postán van a vállalatnak a csomagja, és az üzemvezetőtől most nem tud kérni, mert gyűlésen van. Az irodán, az egyik beíró társnóm előtt kérte (nevét mellőzöm, habár emlékszem rá). Alig elment a Jenő, jött az egyik esztergályos egy segédmunkással, mondván: „Ennek az embernek a fizetését a Jenő nem adta oda!” Sőt, amit tőle – már hogy az esztergályostól – kért, hogy odaadja a segédmunkásnak, azt sem adta meg. Mondják: adjam meg. Mondom: „Ha vár a jövő hónapig, megadom, most nincs, mert most is három asszony jött, mind mondják, tőlük is kért – azt még ki tudtam fizetni.” Mondják: ők nem várnak, ahogy vége lesz a tanácskozásnak, jelentik az üzemvezetőnek. Ők jelentették. Mentek a rendészek, és az én Jenőkém ott árulta a vásárolt holmit, a rádiót és egy Sztalin-szobrot, amit a kerületi ÜB-től kapudíszítás címén kaptunk – második helyezettek voltunk, ami az én munkám volt. A rendészek mindent elvettek tőle.

Attól a naptól megtagadtam őt. Attól a naptól úgy bántak velem, mintha én is tettestársam lettem volna. Terhes létemre még éjszakára is beosztottak. Pedig újságot előfizetésre megsokszoroztam az üzem példányait, és lehozta a helyi lap: kapok jó munkámért egyhavi lapelőfizetést, amit nem kaptam meg. Mikor a koreai háború ellen aláírást én gyűjtöttem a legtöbbit!

Igaz, feltettek bérfelosztónak, de a fizetésem csak 607 forint maradt. Az újságírók körülrajzoltak – semmi mást nem kaptam, csak az egyik párttitkár megkérdezte: „Mággal mit csináljunk?” A másik párttitkár, míg a gyárban voltam, mindig, de még talán

azután is érezte velem, hogy az ő felesége helyére mentem. Nem önként – oda tettek! A felesége a párttitkárnak másnap már jobb helyen volt!

Demjén – az akkori üzemvezető – Jenőt örökre kiültotta a gyárterületről, de én mégiscsak megtűrt voltam. Kettő évig voltam központi bérfelosztó státuszba helyezve 800 forint havi fizetéssel. A mérleget is én készítettem el akkor, mert aki illetékes lett volna reá, beteg volt, és Pesten lakott. A bank azzal fenyegette a vállalatot, nem ad pénzt, ha nem lesz mérleg. Én 16, 24 és 32 órát túlóráztam, akkor kaptam a túlóradíjon kívül 200 forintot Lozsinszki-jutalomként – ez orosz jutalomnév volt.

Feri fiam kis híján meghalt volna, mert leforrázta magát. A gyerek sírt, minden hólyag kifakadt rajta.

Sok nehézséget küzdöttem le Nagy Jenővel. Kértem, menjen el, nem kérek gyerektartást – be is tartottam. A család folyton noszogatót, miért van a Feri fiam a lánynevemen. Akkor kerestem fel Sztalinváros gyámhatóságát, arra kértem az előadót, keresse fel Nagy Jenőt, aki 1918-ban Somogyban, Berencén született, anyja neve Borcsák Teréz, csak annyit kérek, vegye a fiát a nevére. A válasz így szólt: nem ismer Taródi Juliannát, sem Taródi Ferencet. Igaz, mikor elment, Ferencsel félidős terhes voltam, azt nem ismerte, de Ferenc volt a harmadik gyerekem tőle.

Először elutasította a bíróság, és a közjegyző indított újabb pert. Gyámügyvédet rendelt ki. Az ügyvéd úgy vélekedett, először tartást kell kérni, aztán lehet csak apaságot a gyerek után. Az ő ügyét somogyi bíróság tárgyalta, az enyémet sztalini bíróság – így 40 forintot ítélt és a névátírást. Ezt kettő évig kaptam, és újra perfelvételt kellett kérni.

Kettőször volt kórházban a gyerek csontvelőgyulladásal. Másodszor Pesten, amit meg kellett fizetnem, pedig csak 600 forint fizetésem volt, és arra hatan voltunk.

Így esett meg velem, hogy átvettem saccra egy utánfutós kocsi dinnyét. Pedig minden konyhára elküldtem a szabolcsiakat, akik termelték a tasi téesznek, de sehol nem tudták értékesíteni. Dinnye pedig csak egy piaci árusnál volt, aki 10 forintért adta kilóját a dinnyének! Én meg 3 forintért akartam árulni. Egy férfi, aki az öntödében dolgozott, ő ígérte, segít az egész családjával eladni. A termelőknek megmondtam, maradjanak ők is, de azt felelték, nem érnek rá. Így lerakattam – hiszen én az esküdt uram után jogosan árulom, neki volt engedélye (de én árultam nagyon sokszor). Igen, de mikor az első dinnyét mértem, akkor a rendőr ott volt mellettem, és felvágatott egyet, és a kupac tetejére tette. Utána a segítőtárs otthagytott. Úgy éreztem magam a sok bámuló ember előtt, mint egy tolvaj, mert úgy bántak velem: elosztották a két MEZŐKERT-boltba! Hogy a pénz kié lett, nem tudom, annyit tudok, a piacfelügyelő is kapott kettő nagy dinnyét.

Sokfelé írtam, még személyesen is felkerestem a Kádár-kormányt. Elküldtek, mondták, írjak levelet az újságnak és nekik is, de választ nem kaptam senkitől, még a Korom Mihálytól sem. Hónapokig még éjszakánként is sírtam, azért nincs most a szememben könny. Már műkönnyet is kaptam, nem látok elég jól. Ízületeim fájnak, hiszen a mechanika, éppúgy, mint az öntöde, hideg üzemek voltak, agyonfagyott az ember lánya 607 forint haviért.

Mikor már a Nagy Jenőt kiutasították a gyár egész területéről, amit árult a parkolóban, a rendészek mindent elvettek tőle, semmit nem adtak vissza. Sőt a Jenő nevére íratunk szenet, tőlem fogták le. De én soha nem láttam meg a szenetet, amit azért íratunk, mert a megígért lakásban akartuk eltüzelní, de én nem kaptam meg az ígért lakást, de a szenet sem.

Bérfelosztóként a mechanikában csak egy hónapig voltam. Státuszba tettek, de a bérem csak 807 forint volt, pedig a fiú, aki az elődöm volt, 2600 havi fizetést kapott, és senki nem vállalta el, engem meg csak odaraktak. Kettő évig végeztem, néha még árkidő gépet sem kaptam, gép nélkül kellett végezni. Pedig az egész gyárrészleg mind feldolgozatlanul adta fel a munkalapokat, amiket az egész ország adott a munkájáról, sőt még román és egyéb külföldi munkát is végzett a gépgyár, épültek a helyi üzemek, sok munkalap volt.

Kettő év után átköltözött a gépgyár igazgatósága a jelenlegi épületbe, és jöttek az új iskolát végzettek. Az én helyemet két lány foglalta el. Én a mintaraktárba kerültem 600 alappal, plusz öntők utáni prémiummal. Még a raktárvezetőt is helyettesítettem, 200 forintot kaptam akkor jutalmat, de a következő hónapban a prémiumot elvonták. Sólyom József főművezető vonta el, mert a kért dolgot, amit ajánlott, nem teljesítettem. Pedig olyan dolgok fordultak elő, hogy a tervezők a megadott programon le hagyták úgy a minta-, mint a rajzszámot, ami után az öntőmintákat program szerint meg kellett volna találni. Hiszen forradalom volt, aki akart, dolgozott, aki nem akart, nem dolgozott. Így a minta rajzát kellett megszerezni, és colstokkal a kézben kellett összeállítani a programhoz az öntőmintákat, de én még ebédjegyet is írtam a dolgozóknak, zsebemben hoztam-vittem a jegyeket. Egyszer nem akartam összeszedni a mintákat. A tervezőnek mondtam: „Adjanak jó mintaszámokat, ne kelljen colstokolni!” Éppen jött a diszpécser, és mikor durvaskodott az egyik tervező, mondta neki: igazam van, én ezért nem kapok semmit.

Elmúlt a forradalom, nekem jött a bíróságtól idézés a dinnyeügyben. Meg akartak büntetni. Én csak sírtam, és beszélni sem tudtam, így nem büntettek meg, de a 10 000 forintot sem kaptam vissza. Ugyanakkor a társnak azt mondja a bíró: „Kifizette már a büntetést?” Mondja a társ: „Nem.” És a bíró így szól hozzá: „Rögtön menjen, és fizesse be, mert reggel viszik a rendőrök!” Akkor tudtam meg, hogy felfüggesztett büntetése volt az illetőnek, mert úgy mint csendőr a jugó határon több embert csempészett át.

De nekem még utóbb is volt vele ügyem, mert öntődei párt- és több vezető személyt meghívott italozni, akik segítettek neki a gyors lakásszerzésben. Nekem azt mondták, többek között az akkori párttitkár is: adjam oda annak az embernek 8000 forintért az anyám házat, mert különben az egész családomat hazaküldik, és őneki adják az én lakásomat. A gyerekeim, mikor mondtam nekik, mit mondott a párttitkár, így feleltek: „Adja oda, anyu, mi nem megyünk Váiba!” Így nem fordultam sehova, a házat 8000 forintért eladtam.

De már mind régen a föld alatt fekszenek! Én meg nyolcvanegy évet letapostam, és még itt eszem a kenyeret.

Pedig már kilencéves voltam, mikor egy lovas kocsi átment rajtam – rossz gyerek! Későbbi életemben szalmiákot ittam, gomba- és epermérgezőm volt, három doboz gyufát megittam, lábam a vonat vágta le, gyógyszert is bevettem, egyszer ötven szemet, máskor száz darabot, utóbb húsz darabot, semmi bajom nem volt.

A kertszomszéd egy évig akarva vagy akaratlanul lefektetett, türtem, azért, mert ivóvizet adott. De aztán feljelentettem az ügyészségen, és pedig azért: könyörögtem neki, ne bántson, mert nem jól érzem magam, és megerőszkolt. De az még nem volt elég – ahogy beszélt rólam! Felemelte a nyakába az ép, de fájós bal lábamat, és úgy röhögött. Ekkor feljelentettem, és persze leírtam az egész évi esetet. És úgy hangzott

a végleges elutasítás: ha egy évig bírtam, most meg későn adtam meg a dátumot, most már bírjam ki!

Ez a szomszéd az idősebb fiammal is többször állt perben. Például egy esetben szabálysértésként indult az ügy, de bírósági lett belőle. Először mindent kiabáltak egymásnak, egyszer csak átrontott, és seprűnyéllel végigvágta az idősebb fiamat. Fiam is felkapott egy botot az ott fekvők közül, végigvágott az illetőn. Ekkor a szomszéd elkezdett birkózni, és birok közben ott, ahova a fiam ütött, elkezdett folyni a vér, és ekkor mind a két személy széjjelvált. Fiam kocsiért ment, de nem volt kint az a másik szomszéd, akit hívni akart. Rögtön rendőrségre ment, a szomszéd pedig mosta magát vízzel és szesszel, de mindent ordított, hogy fiam meg akarta ölni és sok sértő szót. De utána ő is rendőrségen kötött ki, ott találkozott a fiammal. Ebből bírói ügy lett, a feleségét, aki csak férje elmondása után tanúskodott, meghallgatták, engem meg nem engedtek be.

Ez a fiam, aki itt szerepel a beírásomban, egy éve meghalt.

A sok kínlódást gyerekeimért viseltem el. Kérték mindegyiket, de én nem tudtam egyiket sem másnak adni. Sztalinban is sokat mostam másoknak, és több helyen segítettem árulni, ahol kaptam mindig valamit. Például egy felvágott dinnyét egy napra, így nem éhezünk. Öt gyermeket szültem, egyet kiskorában eltemettem, négyet felneveltem. Így van az egyik fiamnak négy fia, az egyik fiának kettő fiúgyermek. Az idősebb fiamnak, aki meghalt, egy lánya lett, de nevelt fia és lánya a második feleségének van, meg unokája is van. Az első felesége is vitt egy fiút a házasságba. Idősebb lányomnak fia és lánya is volt, de tizenöt éve meghaltak. Lányom és férje megvannak. Fiatalabbik lányomnak kettő fia van és egy lányunokája! Így nekem hat fiú- és egy lányunokám van, dédunokám pedig kettő fiú és egy lány. Én ma, mikor írom e sorokat, betöltöm a nyolcvanegyediket.

Én nem vagyok nagyon vallásos, de azt mondom, Isten tartja-e fenn a világmindenséget vagy nem, de biztos van valami, mert én hiába kísértem meg, hogy meghaljak, oda lyukadok ki, még az ördögnek sem kellettem, még csak kórházban is csak lábcsonkolással voltam, lábfejben vágta le a vonat, de felszakadt a bőr egész a térdemig, így mindent láttam, amit csináltak velem, nem altattak el, úgy fűrészelték a csontot a bal lábamon, a sarkamból egy darab hús kifeketedett, amit csak azután csipeszeltek ki, mindent tudok, egy percre sem vesztettem el az eszméletemet, pedig a fejembe is kaptam egy kapcsot, kivittek az ambulanciára, hogy ezt a másik lábam is levágják, mert a lázam nem akart lemenni, közben jött a főorvos, mikor vizsgáltak, azt mondta, nem műtjük a másik lábat, mindennap hipertermangális fürdő, és kilenc hét múlva elhagytam a kórházat, azon idő alatt két szomszéd ágyon lévő beteg meghalt, a kórházban meg látogatott olyan nagysám, akinek az anyjánál szolgáltam, és a gyerekeivel sokat játszottam, mert volt neki hat saját gyereke és a férje első feleségétől egy lánya.

A szekszről is engedjék meg, hogy szóljak, vagyis írjak. Ugyanis én nem tudtam együttlétkor élvezni, mégis teherbe estem. Annál a kisfiamnál tudom, hogy élveztem, amelyik meghalt. Férjemmel ez volt, amit éreztem, hogy puszilgassuk egymást, és jó, ha a család együtt lehet, mert különben rideg volt a házaset.

Most már zárom soraimat, üdvözlettel maradok Csató Endréné, az EGYENLŐ ESÉLYEK-re írtam ezen sorokat. Csak az a baj, én nem nézek tévét a szemem végett, másik pedig az: a lányom nem szereti, ha bemegyek a nagyszobába. Így csak a rádiót hallgatom, így mindig csak részletet hallottam az önök bemondásából, kérdezni sem szeretek, mert a lányom, akinél lakom, nem szereti, ha érdeklődöm.

Az idős korommal sok bajom van, WC-dolgokkal, mert mire én a műlábat felve-

szem, idő kell, és bizony több esetben későn érek az illemhelyre – amint lépegetek, minden lépés szül valamit, tehát nem jó idősnek lenni!

Üdvözlöm önöket: Csató Endréné, 2400 Dunaújváros, Szabadság út 6. fsz. 2. sz.
Még utólag közlöm: Csató maláriás volt, nem soká éltünk együtt, meghalt.

(Özv. Csató Endréné ezzel az írással megnyerte a Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága által 1997 őszén meghirdetett „Egy nő válasza” című pályázatot.)

Petőcz András

ORLANDO EMLÉKEZIK

Férfi voltam, aztán: fanfárok
szóltak, mindenütt – Nem.
Újból kezdem: férfi voltam, valamikor,
pontosabban, fiú. Vagyis: *nemem*
kétségtelen volt, játékként *tehát*
gerendára kötött szaracén fejet
vagdostam szablyámmal, száraz,
durva hajfürt függött a kókuszdió
forma fejen, holdvilágban, idegen
szélben.

Férfi voltam. Illetve *fiú*,
fanfárok nem szóltak semerre sem,
tettem a dolgom, készültem nemes
feladatra, mindarra, amire férfi
készülhet itt, kegyvesztett
szomorúságban.

Férfi voltam,
akkor, mikor még volt értelme
ennek a szónak: *férfi*. Őseim
birtokot szereztek, mert volt
még erejük, bátorságuk, és tudták,
mi az a *szerzés*. Fiúként erős és vad
férfinak készültem én is, miként
az apám, nagyapám és mások,
kiket őseimként tisztelve változatlan,
bár harcukat nem érzem magaménak.

Férfi voltam. Aztán egy nap:
fanfárok szóltak körülöttem,
ismeretlen, idegen tájon szóltak
a kürtök; és:

megszülettem.

Igazságot! Igazságot!, harsogták
körülottem a kürtök, a trombiták
zajában aligha figyeltem testem
rezdüléseit, alig-alig láttam meg
meztelen testem különös, gyönyörű
simaságát.

Igazságot! Igazságot!
harsogták a kürtök, és alig láttam
a testem – Érintésére viszont
öntudatlan is: vágyakoztam.

Richard Brautigan

NOVELLÁK

Füzéki Eszter fordításai

Szükség van kertekre

Amikor odaértem, megint éppen az oroszlánt temették a kertben. Mint rendesen, sielve és teljesen szakszerűtlenül ásták a gödröt, amibe nemigen fér bele egy oroszlán, és megpróbálták bepaszírozni egy vacak kis gödörbe.

Az oroszlán, mint rendesen, elég sztoikusán fogadta a dolgot. Mivel az elmúlt két évben legalább ötvenszer temették el, az oroszlán már hozzászokott, hogy eltemetik a kertben.

Emlékszem, amikor először temették el. Nem tudta, mi történik. Akkor fiatalabb oroszlán volt, ijedt és zavarodott, de most tudta, hogy mi történik, mert idősebb oroszlán volt, és már annyiszor eltemették.

Kissé unatkozni látszott, amikor mellkasán összefonták mancsait, és elkezdtek földet szórni a pofájába.

Teljesen reménytelen volt. Az oroszlán semmiképp sem fér bele a gödörbe. Korábban sem fért bele a kertben ásott gödörbe, és ezután sem fog. Egyszerűen nem tudnak elég nagy gödröt ásni, hogy eltemessék azt az oroszlánt.

– Sziasztok! – mondtam. – Az a gödör túl kicsi!

– Szia! – mondták. – Nem kicsi.

Már két éve ez volt megszokott üdvözlésünk.

Ott álltam, és vagy egy óráig néztem őket, ahogy elkeseredetten kínlódnak, hogy eltemessék az oroszlánt, de csak egynegyedét tudták eltemetni, aztán undorkodva feladták, álldigáltak, és egymást hibáztatták, hogy nem ástak elég nagy gödröt.

– Miért nem csináltok itt egy kertet jövőre? – kérdeztem. – Ez a talaj jónak néz ki répatermesztésre.

Nem gondolták, hogy ez nagyon vicces.

Németország és Japán teljes története

Néhány évvel ezelőtt (II. világháború) egy motelban laktam, ami egy húskombinát – szép kifejezés arra, hogy vágóhid – mellett volt.

Disznókat öltek, óráról órára, napról napra, hétről hétre, hónapról hónapra, amíg a tavaszból nyár nem lett, a nyárból ősz, úgy, hogy elvágták a torkukat, és erre olyan visító jajveszékelés következett, mintha egy operát a szemétdobón keresztül adnának elő.

Valahogy azt gondoltam, a disznók legyilkolásának köze van a háború megnyeréséhez. Azt hiszem, azért, mert minden mással is így volt.

Az első egy-két héten, amikor ott laktunk, csakugyan nagyon zavart. Nehéz volt elviselni, de aztán megszoktam, és olyan lett, mint bármilyen más zaj: a madárcsripelés a fákon, vagy a déli sziréna, vagy a rádió, vagy az elhaladó kamionok, vagy az emberi hangok, vagy az, ha szólnak, hogy gyere vacsorázni stb.

Majd vacsora után játszatsz!

Amikor épp nem visítottak a disznók, olyan volt a csend, mintha elromlott volna egy gép.

Kaliforniai szeptember

Szeptember 22. azt jelenti, hogy fekete fürdőruhában fekszik a strandon, és nagyon óvatosan méri a testhőmérsékletét.

Gyönyörű: magas, fehér, nyilván Montgomery utcai titkárnő, aki három évig a San Jose Állami Főiskolára járt, és nem ez az első alkalom, hogy a strandon fekete fürdőruhában méri a testhőmérsékletét.

Valószínűleg jól érzi magát, és én nem tudom levenni a szemem róla. A hőmérőn túl egy hajó úszik ki a San Franciscó-i öbölből a világ túlfelén lévő városok felé, arrafelé.

Haja ugyanolyan színű, mint a hajó. Majdnem látom a kapitányt. Épp mond valamit a legénység egy tagjának.

Most kiveszi szájából a hőmérőt, megnézi, elmosolyodik, minden rendben van, be teszi egy kis lila tokba.

A matróz nem érti, mit mondott a kapitány, így a kapitánynak meg kell ismételnie szavait.

A menny vadmadarai

*„Inkább lakom sötét zugban,
hova a nap nem ragyog,
hol a menny vadmadarai
nem hallják, ha zokogok.”*

(Népdal)

Így is van. A gyerekek már hetek óta panaszkodtak a televízió miatt. Elment a kép, és a halál, amiről John Donne olyan szeretettel beszél, gyorsan közeledett az aznap esti műsorral, akármilyen volt is az, és időnként az álló vonalak is táncoltak a képen, mint a részeg temető.

Mr. Henly egyszerű amerikai férfi volt, de gyermekeinek türelme már fogytán. Biz-

tosítási irodában dolgozott, a halottakat és az élőket válogatta külön. Dossziés szekrényekben tartotta őket. Az irodában mindenki azt mondta, hogy fényes jövő áll előtte.

Egy nap hazajött a munkából, és a gyerekei vártak rá. Világosan megmondták neki, mi az ábra: vagy vesz egy új tévét, vagy fiatalkorú bűnözők lesznek.

Megmutattak neki egy fényképet, amin öt fiatalkorú bűnöző egy öregasszonyt erőszakol meg. Az egyik fiatalkorú bűnöző biciklilánccal verte a nő fejét.

Mr. Henly azonnal engedett a gyerekek követeléseinek. Minden mindegy, csak rájuk már el azt a szörnyű fényképet. Aztán bejött a felesége, és a legkedvesebb dolgot mondta neki, mióta a gyerekek megszülettek: – Vegyél egy új tévét a srácoknak. Mi vagy te, valami emberi szörny?

Másnap Mr. Henly a Frederick Crow Áruház előtt találta magát; a kirakatra óriási feliratot ragasztottak. A feliraton költőien ez állt:

Tévéakció.

Bement, és rögtön talált egy száz centiméteres képernyőjű, beépített köldökzsinoros videocumit. Odajött az eladó, „Napot!”, mondta, és ezzel eladta neki a készüléket.

– Megveszem – mondta Mr. Henly.

– Kézpénz vagy hitel?

– Hitel.

– Megvan önnek cégünk valamelyik hitelkártyája? – Az eladó lenézett Mr. Henly lábára.

– Nem, nincs – mondta.

– Csak mondja meg a nevét és címét, és a televíziója otthon lesz, mire hazaér.

– Mi lesz a hitellel? – kérdezte Mr. Henly.

– Semmi probléma – mondta az eladó. – Hitelosztályunk már várja önt.

– Ó – mondta Mr. Henly.

Az eladó a hitelosztály felé mutatott. – Már várják önt.

Az eladónak igaza volt. Egy íróasztal mögött gyönyörű lány ült. Tényleg nagyon szép volt. Úgy nézett ki, mintha abból a sok gyönyörű lányból gyúrták volna össze, akiket a cigarettareklámokon és a tévében látni.

Huh! Mr. Henly elővett egy doboz cigarettát, és rágyújtott. Végtére is nem bolond.

A lány elmosolyodott, és így szólt:

– Segíthetek?

– Igen. Szeretnék hitellel megvásárolni egy televíziókészüléket és számlát nyitni az önök áruházánál. Van rendes állásom, három gyerekem, épp most veszek meg egy házat és egy kocsit. Jó adós vagyok – mondta. – Már 25 000 dollárral tartozom.

Mr. Henly arra számított, hogy a lány telefonon ellenőrzi hiteleit, vagy csinál valamit, hogy kiderítse, nem hazudik-e a 25 000 dollárral kapcsolatban.

Nem tette.

– Ne aggódjon – mondta. Szép hangja volt, meg kell hagyni. – A készülék az öné. Csak lépjen be oda.

Egy szoba felé mutatott, amelynek ajtaja felettébb kellemes volt, sőt egész izgató. Nehéz faajtó, rajta egy fantasztikus szál, mint a földrengés okozta repedések, amelyek keresztülfutnak a sivatagi napfelkeltén. A szál tele volt fénnel.

A kilincs tiszta ezüsből készült. Az az ajtó volt, amit Mr. Henly mindig is ki akart nyitni. Keze megálmolta ezt a formát, miközben évmilliók teltek el a tengerben.

Az ajtó felett felirat lógott:

PATKOLÓKOVÁCS.

Kinyitotta az ajtót, belépett, benn egy férfi várta. Ezt mondta: – Vegye le a cipőjét, kérem.

– Csak alá akarom írni a papírokat – mondta Mr. Henly. – Van rendes munkahelyem. Idejében fogok fizetni.

– Ne törődjön vele – mondta a férfi. – Csak vegye le a cipőjét.

Mr. Henly levette a cipőjét.

– A zoknit is.

Azt is levette, és ezt nem gondolta furcsának, mert végül is egyáltalán nem volt pénze tévét venni. A padló nem volt hideg.

– Milyen magas?

– 177 cm.

A férfi odament az egyik dossziés szekrényhez, és kihúzta azt a fiókot, amelyen 177 cm állt. Kivett egy műanyag zacskót, és aztán visszazárta a fiókot. Mr. Henlynek eszébe jutott egy jó vicc, amit elmesélhetne a férfinak, de aztán rögtön elfelejtette.

A férfi kinyitotta a zacskót, és egy óriási madár árnyékát vette elő. Kitergette az árnyékot, akár egy nadrágot.

– Mi ez?

– Egy madár árnyéka – mondta a férfi, és odament, ahol Mr. Henly ült, és lába mellé a földre terítette az árnyékot.

Aztán elővett egy furcsa kinézetű kalapácsot, és kihúzta a szögeket Mr. Henly árnyékából, a szögeket, amelyekkel testéhez volt erősítve. A férfi nagyon óvatosan összehajtotta az árnyékot. Letette egy székre Mr. Henly mellett.

– Mit csinál? – kérdezte Mr. Henly. Nem félt. Csak egy kicsit kíváncsi volt.

– Felteszem az árnyékot – mondta a férfi, és Mr. Henly lábára szögelte a madár árnyékát. De legalább nem fájt.

– Így ni! – mondta a férfi. – Huszonnégy hónap alatt kell kifizetnie a készülék árát. Amikor teljesen kifizette, kicseréljük az árnyékokat. Egész jól áll magának.

Mr. Henly lenézett a madár árnyékára, amely emberi testéből jött ki. Nem is néz ki rosszul, gondolta Mr. Henly.

Amikor kilépett a szobából, az íróasztal mögött ülő lány így szólt:

– Húha, hogy megváltozott!

Mr. Henly örült, hogy a lány beszél vele. Házassága hosszú éveit már elfelejtette, mi is a szex igazából.

Zsebébe nyúlt egy cigarettáért, és észrevette, hogy már mindet elszívta. Nagyon zavarba jött. A lány úgy nézett rá, mint egy kisgyerekre, aki rossz fát tett a tűzre.

Megpróbáltalak leírni valakinek

Néhány napja megpróbáltalak leírni valakinek. Egyetlen lányra sem hasonlítasz, akit eddig ismertem.

Nem mondhattam: „Hát épp úgy néz ki, mint Jane Fonda, csak vörös a haja, és másmilyen a szája, és persze nem filmsztár.”

Nem mondhattam, mert egyáltalán nem nézel úgy ki, mint Jane Fonda.

Végül úgy írtalak le, mint egy filmet, amit még a Washington állambeli Tacomában töltött gyerekkoromban láttam. Azt hiszem, 1941 vagy '42 lehetett, valahogy akkortájt. Talán hat- vagy hét- vagy nyolcéves lehettem. A film a falvak villamosításáról szólt, tökéletes 1930-as évekbeli New Deal-moralitásfilm gyermekek számára.

A film vidéki gazdákról szól, akik elektromos áram nélkül élnek. Lámpást kellett használniuk, hogy lássanak éjszaka, a varráshoz és olvasáshoz, nem volt semmilyen készülékük, mint például kenyérpíró vagy mosógép, és nem tudtak rádiót hallgatni.

Aztán felépítettek egy gátat nagy elektromos generátorokkal, és a vidéket telerakták villanyoszlopokkal, és drótokat feszítettek ki a földek és mezők fölé.

Valami hihetetlen hősiesség áradt abból, ahogy egyszerűen felállították az oszlopokat, melyek mentén végigszaladt a drót. Egyszerre volt ősi és modern.

Aztán a film az Elektromos Áramot mint fiatal görög istent mutatta, aki eljön a gazdához, hogy örökre magával vigye élete sötét oldalát.

Hirtelen, egy kapcsoló gondos elfordításával a gazdánál világít a lámpa, hogy lásson, mikor télen sötét kora reggeleken teheneit feji.

A gazda családja rádiót hallgathat, van kenyérpírójuk, és rengeteg fény a varráshoz és az újságolvasáshoz.

Tényleg fantasztikus film volt, és úgy izgalomba hozott, mint amikor a himnuszt hallgattam, vagy Rooseveltnél fényképeket nézegettem, vagy szavait hallottam a rádióban.

„...az Egyesült Államok elnöke...”

Azt akartam, hogy a világon mindenhol legyen elektromos áram. Azt akartam, hogy a világon minden gazda hallgathassa Rooseveltnél elnököt a rádióban.

Ilyennek látlak téged.

A francba, április

Ez a kora április, a francba, a jó francba, egy levéllel kezdődik, amit egy fiatal hölgy hagyott a bejárati ajtón. Elolvastam a cédulát, és azon gondolkodom, mi a fene fog történni.

Öreg vagyok én az ilyesmihez. Nem tudok mindent fejben tartani, úgyhogy elmegegyek a lányomért, ezen a téren megteszem, ami tőlem telik: elviszem játszani a parkba.

Eszemben sincs felkelni az ágyból, de vécére kell mennem. A vécéről visszafelé meglátok valamit, egy cédulát vagy valamit a bejárati ajtó üvegén. Árnyékot vet az ablakon.

Leszarom. Foglalkozzon valaki más ezekkel a bonyolult dolgokkal kora áprilisban. Nekem elég, hogy vécére mentem. Visszamegyek az ágyba.

Azt álmodom, hogy valaki, akit nem szeretek, a kutyáját sétáltatja. Az álom órákig tart. Az illető énekel a kutyájának, de nem tudom kivenni, mit, és túlságosan figyelniem kell, és így sem értem meg soha.

Halálosan unottan ébredek. Mihez kezdek az életem hátralevő részével? Huszonkilenc éves vagyok. Leveszem a levelet az ajtóról, és visszamegyek az ágyba.

Úgy olvasom, hogy a fejemre húzom a takarót. Nem túl jó a fény, de még mindig jobb, mint ma eddig bármi. Egy lánytól van. Csendesen átjött ma reggel, és az ajtómon hagyta.

A levél bocsánatkérés egy esti jelenetért. Találós kérdés formájában. Nem tudom megfejtetni. Különbösen is, sosem szerettem a találós kérdéseket. Bassza meg.

Elmegegyek a lányomért, és elviszem a Portsmouth téri játszótérre. Az elmúlt órában őt néztem. Néha abbahagytam, hogy ezt leírjam.

Azon gondolkodom, vajon majd a lányom is hagy-e egyszer levelet valami férfi ajtaján kora áprilisban, a francba, a jó francba, és a férfi majd az ágyban, fejére húzotta a takaróval elolvassa, aztán elviszi a lányát a parkba, és felnéz, épp, ahogy én, és látja, ahogy kék vödörrel játszik a homokozóban.

Halvány márványfilm

Magas, Viktória korabeli szoba volt, benne márványkandalló, az ablak előtt avokádofa nőtt, és ő nagyon formás szőkén aludt mellettem.

Én is aludtam, épp csak hajnalodott szeptemberben.

1964.

Aztán hirtelen, minden figyelmeztetés nélkül felült, engem is rögtön felébresztett, és elkezdett kikelni az ágyból. Nagyon komolyan vette a dolgot.

– Mit csinálsz? – kérdeztem.

Tágra nyitotta a szemét.

– Felkelek – mondta.

Alvajárókéken nézett rám.

– Gyere vissza az ágyba! – mondtam.

– Miért? – kérdezte félig-meddig felkelve, egyik szőke lába a padlón.

– Mert még alszol – mondtam.

– Ja, jó – válaszolta. Ez érthető volt számára, visszamászott az ágyba, magára húzta a takarót, és mellém kucorodott. Nem szólt egy szót sem többet, és meg sem mozdult.

Vándorlásai múltán mélyen elaludt; az én vándorlásaim csak most kezdődtek. Már évek óta gondolkodom ezen az egyszerű eseten. Velem marad, újra és újra megismétli önmagát, mint egy halvány márványfilm.

Társak

Szeretek beülni az olcsó amerikai mozikba, ahol az emberek Erzsébet kori szellemben élnek-halnak, amíg a filmeket nézik. Van egy mozi a Market utcában, ahol egy dollárért négy filmet lehet megnézni. Igazából nem érdekel, jók-e vagy sem. Nem vagyok kritikus. Csak szeretek filmeket nézni. Elég nekem, hogy látom őket a vásznon.

A mozi tele van feketékkel, hippikkel, nyugdíjasokkal, matrózokkal és azokkal az ártatlan emberekkel, akik beszélnek a filmekhez, mert a filmek éppannyira valóságosak, mint bármi más, ami az életükben történik.

– Ne, ne! Szállj vissza a kocsiba, Clyde! Úristen, megölik Bonnie-t!

Udvari költő vagyok itt, nem mintha Guggenheim-ösztöndíjra pályáznék érte.

Egyszer este hatkor ültem be a moziba, és hajnali egykor jöttem ki. Hétkor keresztbe tettem a lábam, és így maradtam tízig, és nem is álltam fel.

Más szóval nem vagyok művészfilmrajongó. Nem vonz, hogy egy előkelő moziban, a kultúra magabiztos parfümjétől átítatott nézők között esztétikailag felizguljak. Nem engedhetem meg magamnak.

A múlt hónapban North Beachen a Times nevű moziban voltam, ahol hetvenöt centért két filmet vetítenek, és egy rajzfilm ment egy csirkéről meg egy kutyáról.

A kutya aludni próbált, a csirke meg nem hagyta, és ezután egy sor kaland következett, ami mindig a rajzfilmekben szokásos csíhi-puhiban végződött.

Egy férfi ült mellettem.

FEHÉRFEHÉRFEHÉR volt: kövér, körülbelül ötvenéves, kopaszodó, és arcáról totál hiányzott mindenféle emberi érzékenység.

Bő, stílustalan ruhái úgy takarták be, mint egy legyőzött ország zászlaja, és úgy nézett ki, mint aki postán még sohasem kapott mást, csak számlákat.

Akkor a kutya a rajzfilmben egy hatalmasat ásított, mert a csirke még mindig nem hagyta aludni, és mielőtt a kutya abbahagyta volna az ásítást, a mellettem ülő férfi ásítani kezdett, és így a kutya a rajzfilmben és a férfi, ez az emberi lény, együtt ásított, társak voltak Amerikában.

Bonyolult pénzügyi problémák

Azért van bankszámlám, mert meguntam, hogy a kertben ássam el a pénzt, na meg valami más is történt. Néhány évvel ezelőtt, miközben némi pénzt ástam el, emberi csontvázra bukkantam.

A csontváz egyik kezében egy ásó maradványai voltak, másikon egy félig szétmálolt kávésdoboz. A kávésdoboz valamiféle rozsdás porral volt teli, ami, azt hiszem, egyszer pénz lehetett, így aztán most van egy bankszámlám.

Bár legtöbbször ez sem az igazi. Amikor sorban állok, majdnem mindig olyanok várnak előttem, akiknek bonyolult pénzügyi problémáik vannak. Ott kell állnom, és el kell viselnem Amerika képregényesített pénzügyi kálváriáit.

Valahogy így néz ki: hárman vannak előttem. Én egy kis csekket szeretnék beváltani. A művelet egy percig tart. A csekket már iktatták. Kezemben tartom, a pénztárosnő irányában.

Egy ötvenéves nő a soron levő ügyfél. Hosszú fekete kabátot visel, noha meleg van. Úgy tűnik, jól érzi magát a kabátjában, és valami furcsa szag árad belőle. Néhány pillanatig elgondolkodom ezen, aztán rájövök, hogy ez a bonyolult pénzügyi probléma első jele.

Aztán a nő a kabátja ráncai közül előhúzza egy hűtőszekrény-árnyékot, amely tele van savanyú tejjel és egyéves sárgaréppával. A takarékbetét-számlájára akarja tenni az árnyékot. Már ki is töltötte a cédulát.

Felnézek a bank plafonjára, és úgy teszek, mintha a Sixtus-kápolna volna.

Az öreg nő valóságos harcba bocsátkozik, mielőtt elviszük. A padlót vér borítja. Leharapta az egyik őrről a fülét.

Azt hiszem, becsülni kell a bátorságát.

A kezemben levő csekk tíz dollárról szól.

A sorban következő két ember tulajdonképpen egy. Sziámi ikrek, de mindkettőjüknek külön betétkönyvük van.

Az egyik 82 dollárt tesz a takarékbetét-számlájára, a másik megszünteti a takarékbetét-számláját. A pénztárosnő 3574 dollárt számol le neki, ő nadrágjának maga felé eső oldali zsebébe teszi a pénzt.

Mindez időt vesz igénybe. Megint felnézek a bank plafonjára, de már nem tudok úgy tenni, mintha a Sixtus-kápolna volna. Csekkem izzadságban úszik, akárha 1929-ben állították volna ki.

A pénztárosnő és köztem levő utolsó ember teljesen arctalan. Annyira arctalan, hogy alig van ott.

Kipakol a pultra 237 csekket, amit a folyószámlájára akar tenni. Összértékük 489 000 dollár. Van még 611 csekkje, amit a takarékbetét-számlájára akar tenni. Összértékük 1 754 961 dollár.

Csekkjei teljesen beborítják a pultot, mint egy hóviharsorozat. A pénztárosnő nekilát az ügyintézésnek, mintha hosszútávfutó volna, miközben én ott állok, és arra gondolok, hogy végső soron mégis a kertemben levő csontváz döntött jól.

A Scarlatti-beütés

„Nagyon nehéz egy San José-i garzonlakásban együtt lakni egy férfival, aki hegedülni tanul” – mondta a lány a rendőrnek, amikor átadta az üres revolvért.

Ludassy Mária

MANDEVILLE MODERN MESÉI, AVAGY AZ ERÉNY BUTÍT ÉS NYOMORBA DÖNT

Bernard Mandeville, a dicsőséges forradalom után Hollandiából Angliába költözött orvos (akit Voltaire, a francia kultúrfőlényben hívó világpolgár francia hugenották leszármazottjának tart) olyan világba érkezett, melynek gazdaságában korlátlanul érvényesültek a kora kapitalizmus kíméletlen játékszabályai, ám amelynek morálfilozófiájában – a hivatalos teológiai ortodoxiában és a „nonkonformista”, disszenter eretnekek etikájában egyaránt – a keresztény karitástól, az önmegtartóztatás erényétől és az egyetemes emberszeretet elvétől túlcserélődött szenteskedő szövegek domináltak. Megverselt moralitása (vagy versbe szedett amoralitása) igen egyszerű gondolatkísérleten alapul: mi történne a való világban, a gazdasági szférában, ha egy pillanatig is komolyan vennék magasztos morális elveiket, s kitörne az önzést nem ismerő erény uralma? A poén persze csak a szemforgatók számára volt váratlan: tönkremenne. Mandeville-nél mélyebb antropológiai alapja, történelemfilozófiai dimenziója is van e szellemesnek szánt fordulatnak: az emberi társadalom, a történelmi fejlődés *nem* az ember emberséges, erkölcsös, nemes stb. tulajdonságainak terméke. Ellenkezőleg: legvisszataszítóbb tulajdonságaink löktek minket egymás társaságába, a legantiszociálisabb beállítottság tett társiassá – azaz a társiatlan társiasság nagy kanti témáját előlegezi meg Mandeville, akinek etikája a lehető legtávolabb áll a categoricus imperativus világától, az ember eszközként való használatát tiltó tantól. De társadalomelmélete a klasszikus német történelemfilozófia kedvenc motívumát idézi: az erkölcsi értelemben vett rossz pozitív történelmi szerepéről, a legnegatívabb emberi tulajdonságok dinamizáló, fejlődést generáló voltáról. „*Nem a társas hajlandósága, jó természete, részvéte, nyájassága és a külszín más kecasei avatják őt társadalmi lénné* – olvashatjuk az ELŐBESZÉD-ben –, *hanem éppen legalantasabb és leggyűlöletesebb tulajdonságai teszik szükségszerűen a legtágabb és – a világ szemében legboldogabb és legvirágzóbb társaságok számára elfogadhatóvá.*”^{*} Racionális ördögökkel lehetséges ésszerű társadalmi berendezkedést kialakítani, ám

* A MÉHEK MESÉJÉ-t, illetve A LÁZONGÓ KAS...-t Tótfalusi István fordításában idézzük (Kossuth Kiadó, 1996).

az angylarcú önzetlenséget mi sem motiválja, hogy kollaboráljon embertársaival – hisz nincsenek is olyan szükségletei (vagy elenyésznek), melyeket csak a többi ember akadályozó-segítő együttműködése révén szerezhetne meg. „Mi lenne a szükségszerű következése az általánossá váló becsületességnek, erénynek, mérsékletnek, ártatlanságnak és elégtelenségnek? – kérdi Mandeville. – *Bebizonyítom, hogy az emberiség kigyógyulna természetől eredő gyarlóságából, kénytelen lenne oly hatalmas és kifinomult társadalmakat alkotni, mint a teremtés kezdete óta számos nagy birodalomban és monarchiában történt.*”

Az erkölcsi szenny éppúgy a politikai hatalom és a gazdasági nagyság szükségszerű társa, mint London utcáinak szennyáradata az árubőség, a hatalmas kereskedelmi forgalomé, a világvárosi nyüzsgésé. Persze privátim élhetünk *procul negotiis*, választ-hatjuk a vidéki magány csendjét, az erdők tiszta levegőjét – ám ezzel kizárjuk magunkat nemcsak a világi élet, de a világkereskedelem lüktetéséből is, amit anyagilag csak az engedhet meg magának, aki a piszkos gazdasági folyamatokban való igencsak aktív részvételével már megvásárolta a tiszta természetben való passzív élet lehetőségét. „*Kevesen vannak Londonban, akik néha gyalog járni kényszerülvén ne kívánták volna, bár utcái sokkal tisztábbak lennének, mint általában, s közben csak ruhájukra és egyéni kényelmükre tekintettek; de mihelyt felérik ésszel, hogy mindez e hatalmas város bőségének, nagy forgalmának és gazdagságának következménye, és ha jólétében némileg is érdekelve vannak, aligha kívánják utcáit tisztábban látni.*” Márpedig az erkölcsi purifikátorok nagy része is haszonélvezője ama piszkos ügyleteknek, melyek naggyá és virágzóvá tették a bűnös méhkest – és elviselhetetlenné a világváros bűzét-bűnét.

A LÁZONGÓ KAS, AVAGY A MEGJAVULT GAZEMBEREK 1705-ös verziója úgy kezdődik, mint „rendes” moralizáló luxusbírálat a korban: leírja a szerencsejátékok lelküket is eladó zsoldos katonák durva romlottságát, a korrump közhivatalnokok, a tudatlan és a külföldi gyógyszergyártók által manipulált orvosok, a kitarzott cifra nők és a megtiport vagy megvett erény, a képmutató, szegénységet prédikáló és a világi javakban dúskáló papok világát. Milliók egy (néhány ezer) miatt, a munka és a fogyasztás, a termelés és a költsékezés világa végzetesen szétválik:

„*Milliók törtek, küzdtek, égtek
egymás kéje s húsága végett,
s más milliók mit létrehoztak,
mindent feléltek, elkoboztak.*”

Az igazság(talanság)szolgáltatás öröködik a morális rendet megcsúfoló renden: a piti tolvajt felkölteti a milliárdos sikkasztó, a csatában megrémült-megfutamodó közkatonát agyonlöveti az egész hadjáratot, az egész országot eladó-eláruló tábornok, s megkorbácsolatja a kis kurvát a miniszter, aki kitarottja kedvéért „*ellopta bár a koronát*”. Ám az egész megdöbbenően működőképes marad, a „*concordia discord*” csodája:

„*Íme, bűn minden oldalon,
de az egész – paradicsom!*”

Adam Smith láthatatlan keze, a piaccgazdaság idealizált providenciája sem működik másképp: mindenki a maga érdekét követi, s mit sem gondol a felebaráti szeretetre vagy a közérdekre, de mivel oda kell figyelnie a másik szükségletére (az eladhatatlan árut termelő önnön érdekét sem képes kielégíteni), egyéni törekvései csak a társada-

lom javával összhangba hozva realizálhatók. Amikor Mandeville a bűn apoteózisáról szól, persze nem közbűntényekről (lopás, gyilkosság) beszél: a *crime* jutalma a börtön és bitó, csupán erkölcsi (kiváltképp valláserkölcsi) vétkekről, a *vice* (paráznaság és pénzsóvárság, becsvágy és hatalomvágy s végül, de nem utolsósorban az önzés) jelenítik ama magánvétkeket, melyek a közhaszon forrásai (s hiányuk az általános pangásé):

*„Államukban virult az élet,
nagygyá tette – a bűn és a vétek!
És az erény, mely a csalást jól
elleste a politikától,
általa megbarátkozott
a bűnnel és ez hozta hogy
a legrosszabb sem élt hiába:
tett valamit a köz javára.”*

Ez a Mandeville módra felfogott ész csele radikálisabb szakítást jelent a hobbesi ember-, de főként társadalomképpel, mint a legtöbb kommentár véli. Hobbes féktelen bírvágy és hatalomvágy hajtotta emberének a hagyományos erénytáblázatok szerint amorális vagy még inkább immorális tulajdonságai *nem közvetlenül* járulnak hozzá a köz érdekének kibontakozásához – közvetlenül csak kölcsönös öndestrukcióhoz vezetnek. Ezért kell a nagy hatalmú *Leviatán*, mely ha mőresre nem tudja is kényszeríteni az embereket, a szerződés betartására, azaz érdekérvényesítésük törvény szabta korlátozására igen. Mandeville-nél a *Leviatán*, a közhatalom képviselője maga is egyike a lopó-csaló-hazudozó zérósummájú játszma résztvevőinek: érdeke, az államérek sem más, mint a magát felfújó magánérdekek egyike, meg lehet, leghatalmasabbika. Nem általa kerülnek harmóniába a magánönzések a köz javával, hanem ama misztérium révén, mely a fogyasztói társadalom mindennapos csodája, az egyéni fogyasztások transzszubsztanciája a közösség egészét gazdagító produktivitássá.

*„...s millió szegénynek
munkát adott a fényűzés,
a gögtől nyert éleést nem kevés.
Irgység, hűség karba kart
fellendítették az ipart...”*

Három évtizeddel később Voltaire MONDAIN-ja (1736) is a luxusapológiák logikáját követi: az emberi szükségletek elvileg nem ismernek természeti korlátot, aki „természetes” szükségletekről – és az azzal megelégedő erényről – szónokol, azt tényleg természeti lényvé, azaz állattá degradálja az ember (A VILÁGFI még csak Fontenelle-lel vitatkozik, Rousseau-polémiájában vált élesebb hangnemre Voltaire a „négykézláb járás” erényéről szólván):

*„Az én bűnös szívem bizony örül,
ha bőséget lát körös-körül,
ki mesterségek és művészetek
anyja, és bő öléből ered a
sok új szükséglet és új élvezet.”*
(Petri György fordítása.)

Mandeville azonban nemcsak azzal érvel, hogy mennyi munkáskéznek ad dolgot a henyélő gazdagok tékozlása-luxusfogyasztása, hanem azzal is, hogy a fogyasztási javak a gazdasági expanzióval párhuzamosan fokozatosan demokratizálódnak, azaz a tegnap luxuscikke a holnap tömegfogyasztási portékája (a gondolat öse nem Hobbes, hanem Locke, aki A POLGÁRI KORMÁNYZATRÓL szóló értekezésében kiemeli, hogy fogyasztási kultúráját tekintve egy angol földműves jobban él, mint az inkák királya...).

*„Ily jól hatott a bűn az észre,
s a szorgalommal kéz a kézbe
az életet áldássá tették,
való gyönyörre, élvezetté
úgy, hogy már jobban élt a pór,
mint a gazdag valamikor.”*

Ezt a gondolatot emelte ki F. A. Hayek is a brit akadémián tartott székfoglaló előadásában 1966-ban, midőn önnön liberálkonzervatív nézetei múltbeli mestereit sorolta fel: Hume előfutára Mandeville, aki szakít a társadalmi szerződéselméletek tudatos-tervező racionalitásfelfogásával, s a spontán, reflektálatlan cselekvésekből bontakoztatja ki az össztársadalmi harmóniát (LECTURE ON A MASTER MIND). Hayek abban is előfutárának tekinthette Mandeville-t, hogy a társadalmi igazságosság (avagy a keresztény karitás) nevében fellépő korrekciós elosztási mechanizmusokat határozottan elveti: csak a többet és olcsóbban termelő ipar s nem a szociálpolitika enyhíthet a szegények helyzetén. Majd.

Mert mire jutna a társadalom, ha mint az első változat alcíme írja, „*megjavulnak a gazemberek*”?

*„Nézzük e dicső kast, mi lett:
összefér ipar s becsület?”*

A miniszterek, képviselők többé nem sikkasztanak – de nem is költekeznek. A fényűzésben vetekedő kurtizánok és hitvesek erényes darócot öltenek, és megfojtják a külkereskedelmet. Ám a fényűzési cikkek fölöslegessé vált gyártóit nem tudja felszívni a „tisztos ipar”, hisz az önellátás erénye mindenkire kiterjed:

*„de kik akkor belőlük éltek,
szükében lettek a kenyérnek,
más szakmához futva pedig
látták, hogy zsúfolt mindegyik.”*

A nemes elzárkózás megőrzi a nemzet erényeit a külföld kárhozatos befolyásától: nem kell többé tengeri flotta, hogy behurcolja Ázsia elpuhult fényűzésének termékeit és az idegen életformák kísértését. Egy fa odvában is elfér a megtért-megerényesült kas. Mandeville le is vonja a TANULSÁG-ot:

*„Ha panaszkodsz, hát balga vagy:
tisztos kas hogy lehetne nagy?
A világ javaival élni,
harcban győzni, közben henyélni*

*s bünt kerülni: utópia,
gyarlóbbat agy nem szült soha.”*

Pontosabban épp ilyen utópiákat szült Morustól Morellyig az amorális modernitás ellen fellázadt moralizáló szellemiség, mely nem fogadta (fogadja) el, hogy

*„...a bűn a jólét alapja,
ha korlátját törvény kiszabja.
Igen, ha nagyság kell a népnek,
az államban szükség a vétek.”*

Voltaire-nek, csakúgy, mint Mandeville-nek, a makkevés jut eszébe az erényes aranykor allegóriájaként, mint a kifinomult (és romlott) fogyasztói társadalom alternatívája. Voltaire a technikai fejlődés vívmányai közül a szerelmi technikák fejlődését sem hagyja ki:

*„a legszebb szerelem műgond híján
szégyenteljes ürítkezés csupán.
S ha gerjedelmük kurtán felhagyott,
ebédjük elkölték a fák alatt
(makk, köles vízzel) majd aludtanak
a puszta földön, mint az állatok:
íme, a természeti állapot.”*

(A MONDAIN.)

Mandeville fő szempontja a nemzetgazdaság prosperálása. Ám az egyszerűség erénye szerinte is retrográd; prehumán szintre visz vissza, aki a „mesterséges” fogyasztási javakról való lemondást követeli:

*„Puszta erénytől nem virágozik
föl egy nemzet; s ki visszavágják
az aranykorba, kész-e vajon
élni becsületben – de makkon?”*

Messze nem ilyen tökéletes az összhang a két gondolkodó között az erkölcsi törvény eredetét illetően: Mandeville itt Hobbes hűséges követője, aki a természeti állapotban egyáltalán nem ismer olyan erkölcsi (természeti) törvényt, mely az önfenntartás pusztán prudenciális szabályain túlmutatna (a társadalmi szerződés megkötése után pedig a szerződés betartása lesz egyenlő az igazságosság erényével, a szerződésszegés pedig az igazságtalansággal). Avagy AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL írt tanulmány szerzőjének, Locke-nak követője, aki az erkölcsi elvektől éppúgy megtagadja a „velünk születettesség” (azaz az általános és szükségszerű jelleg) attribútumát, mint a matematikai és logikai szabályoktól, Voltaire viszont a szenualista Locke ellenében A POLGÁRI KORMÁNYZATRÓL írt értekezés természetjogi gondolkodóját idézi, aki szerint az első testvérgyilkosság elkövetője erkölcsi intuíciója révén jobban tudta, hogy bünt követett el, mintha az empirista episztemológia elveinek megfelelően empirikus generalizációként tudatosította volna, hogy helytelen öcsénket agyonütni. Ahogy az első tolvaj is tudta a „természeti vagy észtörvény” jóvoltából, hogy a más által leszedett gyümölcs,

a másik vadember által letaglózott vad eltulajdonítása lopás, azaz bűn, mivel csak a munka tesz tulajdonossá. A korban csupán Mandeville, majd La Mettrie (ahogy a század második felében Helvétius és De Sade) tagadták az erény természetes, az erkölcs pozitív-jogi konvenciók előtt létező voltát.

„Nem természetesebb számunkra, hogy erényesek vagyunk, mint hogy cifrán öltözöttek” – írta La Mettrie az erény mesterséges mivoltát hirdető ANTI-SENECÁ-jában, a stoikus-keresztény erényfelfogás paródiájában. Ez ellen éppúgy egyöntetűen felzúdult a felvilágosodás filozófusainak tábora Voltaire-től Diderot-ig, mint majdan Helvétius egoizmuselmélete ellenében, a barátunk halála miatt érzett gyászban is csupán önnön szórakozási lehetőségünk elvesztén bánkódó érdeket felfedő haszonelvűséggel szemben. Mandeville VIZSGÁLÓDÁS AZ ERKÖLCSI ERÉNY EREDETÉRŐL (1714) című művében az egysíkú egoista koncepciók első megfogalmazását adja. Az erény az ügyes politikusok találmánya, hogy a természettől féktelenül önző emberek társadalmi együttélését lehetővé tegyék, ám az önzetlenség erényét is akkor és csak akkor fogadja el az ember, ha ezáltal is kielégítheti önzését – azaz az érdekérvényesítésről való lemondásért méltó kárpótlást kap. „Aligha valószínű, hogy bárki is rá tudta volna venni őket természetes hajlamaik megtagadására és a maguké helyett mások javának előmozdítására, ha nem mutatott volna fel ugyanakkor valami egyenértékű kárpótlást jutalmul azért az erőszakért, amelyet így szükségszerűen önmagukon elkövettek.” Mandeville-nél (Hobbeshoz hasonlóan és Locke-kal ellentétben) a társadalomban együttélésre kényszerített emberek egy zéró összegű játék résztvevői – az egyik ember nyeresége a másik veszteségét implikálja; a kooperáció helyett a konkurencia a meghatározó: „minél eltökéltebben keresték saját javukat, annál jobban meggyőződtek lépten-nyomon, hogy ebben leginkább azok akadályozzák őket, akik hozzájuk leginkább hasonlók”. A cambridge-i platonisták, Hobbes vitapartnerei „örök és változatlan erkölcsi törvénye” (Cudworth) éppúgy az ember manipulálásának eszköze, mint minden más, az érdekmentes erényről szóló prédikáció, mely mögött könnyedén felfedezhető a prédikálók, a *status quo* fenntartásában érdekelt önző érdeke. Ha sikerül elhítenni az emberekkel, hogy a pillanatnyi anyagi előnyökről érdemes lemondani az utókor zengte dicséret vagy a túlvilági kárpótlás kedvéért, akkor erényessé, sőt hőssé tehető az ember, de csak azért, mert úgy véli: nagyobb érdeke fűződik a nemes – érdekmentes – életvitelhez. Nem a vallás „vette rá elsőként az embert vágyai feladására és legkedvesebb vágyai elfojtására, hanem körültekintő államférfiak ügyes irányítása; és minél közelebről vizsgáljuk az emberi természetet, annál jobban meggyőződünk, hogy az erkölcsi erény politikai termék, melyet a hízélgés csal elő a büszkeségből”.

Mandeville mindent az önszeretetre visszavezető kíméletlen logikája nem kegyelmez a sajnálat, az együttérzés, a szánalomérzet látszólag leginkább érdekmentes érzületének sem (ami különben Rousseau teljesen premorálisiként tételezett természeti állapotleírásában is az egyetlen erkölcsinek nevezhető érzelem): mögötte is csak az önsajnálat motívumát látja és leplezi le. Nem az egyetemes emberszeretetet következtében mentjük ki a tűzbe esett csecsemőt, hanem mert nem bírjuk elviselni az égő gyermek látványát. Ha jóleső érzelem számunkra a karitatív tevékenység, akkor éppúgy saját élvezetünket elégtjük ki általa, mint a pénzeszládáját ölelgető Harpagon. És nagyon rossz tanácsadó tud lenni a szánalom: „Segítségével szüzek erényét rabolták már meg és bírák tisztánlátását zavarták össze.” A XVIII. századi libertinus hősök, Valmont vicomttal az élen, nagy mesterei a csábítás ama trükkjének, mely akkor is beválik, ha minden más már kudarcot vallott: látványosan jótékonykodván a meghódítandó hölgy látóköreiben, az együttérzés eléri azt, amire a nyers érzékiség sohasem lett volna

képes. Ami meg az ellágyuló szívű bírákat illeti: a sokkal kevésbé negatív emberi természetfelfogást valló Hume számára is alapelv, hogy a bírák sohasem egyéni-erkölcsi felfogásuk, privátigazságosság-érelmük alapján döntsenek, hanem a *pártatlan, pusztasabálykövetésként* felfogott „mesterséges” igazságosság törvényének megfelelően, mert különben ellehetetlenül a jogállam az ellentétes erkölcsi intuíciók káosza következtében.

Egyben biztosan a LEVIATÁN örököse A MÉHEK MESÉJE: hihetetlen felzúdulást és könyvtárnyi kritikát, feljelentést, ellenpamfletet provokált. Mandeville szinte haláláig az erkölcstelenség, az immoralitás vádjára válaszolt (utolsó műve Berkeley ALCIPH-RON-jára adott viszonzóválasz, A LETTER TO DION, 1732). Persze közben még rá-rátett egy lapáttal, mint a nyilvánosházak legalizálásáról (sőt állami fenntartásáról) szóló művével vagy a *Charity Schools* elleni támadásával. Eszmetörténetileg a legjelentősebb a tíz éven át írt-kiegészített MEGJEGYZÉSEK (JEGYZETEK A LÁZONGÓ KAS EGYES PASSZUSAIHOZ, 1714–1723). Egyik alaptémája a női szeméremnek az erény többi válfajához hasonlóan mesterséges mivolta, melynek abszurd szabályain (a keblek kimutatása megengedett, viszont a boka kivillanása halálos bűnnek számít) nem tud eleget élcéldni. Keserűbb szavakkal illeti a szajhaszellemű hitvesi taktikákat, melyek a hivatásos kurváknál százszor szörnyűbb praktikákkal zsarolják ki a szegény férjeből az átlagos kurvatarifa sokszorosába kerülő fogatok, ékszerek stb. adományát. Erre a mesterségre két-három éves koruktól oktatják az úri kisasszonykakat – éppúgy, mint ahogy a jobb velencei kurtizánok is megtanították lányaiknak mesterségük főbb fogásait. A női erény éppoly árucikk, mint a férfiúi becsület, csak sokkal többbe kerül, mint a prostituáltak kegyeinek tényleges piaci áron, a kereslet-kínálat törvényén alapuló megvásárlása. Mandeville nem a bűnök számát szeretné csökkenteni, mint majdan Diderot, aki a BOUGAINVILLE UTAZÁSÁHOZ ÍRT PÓTLÁS-ában, illetve a HARMADIK D’ALEMBERT-PÁRBESZÉD-ben a szerelem szabadságát védte meg a valláserkölcsi tilalmak ellenében, hanem az erények vonatkozásában alkalmazza Occam elvét: az önzetlenség mércéjét szigorúan véve kevés marad a hagyományos erénytáblázatból. „*Abból, hogy a szemérmelenség bűn, még nem következik, hogy az illem erény; mivel a szegyeenen alapul, természetünk egy szenvedélyén, lehet jó vagy rossz a cselekedettől függően, melyet előidéz.*” A mindenáron férjhez menni vágyó szüzek erénye az igazi kerítő; a rendes kerítők *do ut des* ügylete tisztességes piaci alku.

Minél erényesebbek az úrilányok és úrhölgyek, annál inkább a kurvák karjába taszítják az úriembereket és ifjakat. Minél több könnyen hozzáférhető és biztonságos bordély működik egy városban; annál nagyobb biztonságban vannak a szüzek és hitvesek. „*Ki hinné, hogy az erényes nők öntudatlanul is előmozdítják a prostitúció virágzását? Vagy (ami még nagyobb paradoxonnak tűnik) hogy a bujaság a tisztaság megőrzésének szolgálatába állítható?*” A puritánok persze a bordélyházak bezárását, a kurvák kegyetlen megbüntetését szorgalmazzák. „*Ha az utcanőket és a szajhákat olyan szigorral üldöznék, mint egyes ostobák azt jónak tartanak, mily lakat és zár tudná megvédeni feleségünk és lányunk erényét?*” Kivált egy kikötővárosban, ahová alkalmanként több ezer kiéhezett matróz érkezik... A lényeg a dolog tisztán üzleti alapra történő helyezése; az erkölcsök kikényszerítése nem a kormányzat feladata (ezzel az 1960-as évek nagy jogfilozófiai vitáját előlegezi meg Mandeville, vitathatatlanul a „haladó” álláspontot vallván): „*Egy jól rendezett város bölcs vezetői mindig eltértek bizonyos számú házat, ahol a nőket éppoly nyilvánosan bérlik, mint a lovakat egy kölcsönistállóban...*” A prostitúciót mindenütt ültik, és mégis mindenütt eltűrik: a kormányzati képmutatás nem engedi kimondani a legalizálást, ám nem tudja (vagy nem is akarja) ténylegesen felszámolni. Tisztesebb volt a közép-

kori gyakorlat, mely a diákok (de még a szerzetesek) számára is járandóságot biztosított *ad expurgandos renes* (a lágyék megkönnyítésére). Mandeville társadalomreformeri elképzelései között központi szerepet játszott a nyilvánosházak állami (és orvosi) felügyelet mellett, tisztán piaci alapú működtetésének megoldása. 1724-ben külön könyvet írt a témában: A MODEST DEFENCE OF PUBLIC STEWS (hasonló részletességű bordélyutópiát hét évtizeddel később majd Dolmancé dolgoz ki De Sade FILOZÓFIA A BUDOÁRBAN című művében). Fontos része Mandeville kormányzati kuplerájprogramjának a külföldi kurvák behozataláról szóló rész (ACT FOR ENCOURAGING THE IMPORTATION OF FOREIGN WOMEN), ami a merkantil monetáris politikának megfelelően valutakímélő eljárás: olcsóbb a külföldi kurtizánok importja, mintha az angol ifjak Párizs és Velence bordélyaiban herdálják el jobban is befektethető tőkéjüket. Ezen import „amellelt, hogy védelmezi a mi asszonyaink erkölcsseit, további előnyökkel is jár: mivel módos ifjaink idejük és pénzüik nagy részét azzal pocskékolják, hogy nagy külföldi utazásokat tesznek, melynek célja – önnön bevallásuk szerint is – sokszor semmi más, mint hogy megismerjék a francia galantériát és az olasz szerelmi szokásokat, itthon is kielégíthetnék az idegen szerelmi technikák megismerése iránt érzett vágyukat, francia és olasz nők karjában, anélkül, hogy el kellene hagyniuk London városát”.

Az állami bordélyok nemcsak a kuncsaft biztonságát garantálnák, hanem a benne dolgozó nőknek is nagyobb biztonságot nyújtanának: az itt fenntartott gyermekmegőrzők megakadályoznák a csecsemőgyilkosságokat („ami az ország elnéptelenedéséhez vezet”), az állandó orvosi ellenőrzés szintén fontos garanciális elem. A kínálatnak meg kell felelnie a kuncsaft igényének – eltérő fizetőképes keresletének, szociokulturális elvárásainak. „Hogy még jobban kiszolgáljuk a különböző rangú és rendű urak igényeit, házassával minden nyilvánosház lakóit négy osztályba soroljuk szépségük, műveltségük és más tulajdonságaik alapján, s minden osztály, méltányos módon, más-más árfekvést von maga után. Az első osztályba nyolc nő kerül, kiket minden látogató megkaphat fél koronáért. A második osztályba hat nő kerül, az ő fix áruk egy korona. A harmadik osztályba négy nő tartozik, az ő áruk már fél guinea. A megmaradó kettő alkotja a negyedik osztályt, mely kizárólag elsőrangú személyiségeket fogad, akik képesek egy egész guinea-t fizetni az itt található kiváló ízlésű, kifinomult külsejű és művelt kurtizánokért.” S ez még mindig olcsóbb, mint amikor privátim kell kirtartani egy nőt, akit csak ritkán használ az illető úr..

Hasonló (indirekt?) analógiáját olvashatjuk a ginkereskedelemnek is a MEGJEGYZÉSEK között: ez a kommentár „a legrosszabb sem élt hiába / tett valamit a köz javára” sorokat értelmezi. Mandeville mint orvos pontosan tudta, hogy mindaz, amit az alkohol (kiváltképp az égetett szeszek, legkivált a gyilkosan rossz minőségű gin) káros hatásairól elmondtanak, igaz. Ám mi történne, ha győzne az egészség- (és erkölcs-) védők igazsága? „A rövidlátó átlagember az okok láncában ritkán lát tovább a következő szemnél; de akik kiterjedtebb szemlélettel bírnak, és nem sajnálják a fáradságot az események láncolatán végigtekinteni, száz és száz helyen láthatnak jót felpezsdülni és előtörni a rosszból, éppoly természetesen, mint csirkét a tojásból. A maláta adójából eredő pénz tekintélyes részét adja a nemzeti jövedelemnek, és ha nem párolnának italt belőle, a közkinccstár roppant mértékben károsodna miatta.”

S képmutató a szegény iszákosok védelméről szóló prédikáció is – számukra elviselhetőbb életet úgysem képes biztosítani a társadalom, akkor legalább az életet elviselhetővé tevő mámort ne vegyük el tőlük: „a szesz egyetemes vigasztaló nemcsak hidegben és fáradság esetén, de a legtöbb csapás ellen, mely az inségeseket éri, és hogy gyakran éppen a legelesettebbeknél pótolhat ételt, italt, ruhát és lakást”. És bár a családi háborúságokban valóban felmérhetetlen kárt okoz az alkoholizmus, a külháborúban annál nagyobb

hasznot hajt: ital nélkül mi sarkallhatná a bakát, hogy olyan eszmékért, azaz érdekekért tegye kockára életét, melyekhez semmi köze? *„A szesz által kellett házi perpatvarokért bőségesen kárpótól a külföldön általa nyert előnyökkel, amennyiben katonáinkban a lelket tartja, és tengerészeinket csatára hevíti; a legutóbbi két háborúban nem arattunk volna győzelmet nélküle.”*

A paráznasággal és az iszákossággal ellentétben a korrupció nemcsak véték, immár bűn is, ám éppoly hasznot hajtó lehet, ha egy hibával, a tékozlással párosul. Csak a kuporgató sikkasztó nem hajt hasznot a társadalomnak: *„Tékozlás nélkül sose nyernénk kárpótlást a hatalmon lévő fősvénység rablásaiért és harácsolásáért. Ha egy zsugori államférfi, aki egész életében a nemzet sírján húzott, és lopással meg rablással iszonyú kincseket halmozott fel, nyugalomba vonul, a nemzet minden értelmes polgárát öröm kell eltöltse e férfiú fiának esztelen pazarlása láttán. Ez juttatja vissza a társadalomnak, amit elraboltak tőle.”* A tékozló extra igényeivel a külkereskedelem, egész iparágak fellendítésére képes, míg *„az álmatag és tétlen erény nem ad munkát a kéznek... a tékozlás ezernyi leleménnyel mozdítja ki az embereket tétlenségükből”*: márpedig a gazdasági aktivitás, dinamizmus egy társadalom fejlettségének legfőbb fokmérője. Az e világi üdvösség csak állandó gazdasági expanzióval vívható ki – még ha túlvilági kárhozattal fenyegető vétkek (magánbűnök) révén érhetjük is el a közhasznú növekedést. Mandeville nem a protestáns (puritán) etikával kapcsolja össze a kapitalizmus szellemét: az ő víziója a végtelen kereskedelmi expanzió az állandóan növekvő fogyasztás bázisán, mely utóbbi nem nagyon fér meg a puritán életvitel elveivel.

Az egyéni fogyasztás a közjót szolgálja, ám a közjó közvetlenül nem motiválja az egyéni fogyasztást: a fényűzés és a versengés vágya, emez erkölcstelennek bélyegzett motívumok vezetnek ösztársadalmi gazdagodáshoz, míg a hagyományosan erényesnek vélt indítékok csak elszegényedést eredményezhetnek. *„Azt állítani, hogy ha mindenki igazán erényes lenne, akkor, önösségét félretéve, épp annyit fogyasztana felebarátai szolgálatainak és a közjó előremozdításának érzésétől hajtva, mint most önszeretéből és versengésből, nyomorult tévedés és esztelen feltételezés.”* Mandeville-nek nem lenne túlzottan jó véleménye ama törekvéseinkről sem, melyek a honszeretet magasztos elvét a magánfogyasztás motívumává tennék, s a honi ipar gyámolítását a minimális befektetéssel maximális hozam elérésének vágya elé helyeznék. Az ipar fellendítésének biztosabb eszköze az *„irigység, hűség”,* a luxusfogyasztás forrásai. Ez utóbbi klasszikus kritikussait, csakúgy, mint kortárs ostorozóit, egyszerűen képmutatással vádolja, mivel különben meglehetősen jól álltak a mélyen megvetett materiális javak tekintetében: *„Kérkedhetnék én is a lelkierőmmel és a gazdagság iránti megvetéssel éppannyit, mint maga Seneca, és szívesen írnék nála kétszerte többet a szegénység dicséretéről, sőt birtokai tizedrésze fejében éppoly alaposan megtanítanám az utat az ő summum bonumjához, ahogy a saját hazavezető utamat ismerem.”* A *summum bonum*, a klasszikus morálfilozófiák végső értékének tagadása Hobbesszal kezdődött: ő mondta ki először, hogy a modern ember számára nincs világtörténelmi végállomás, *„nem az a célunk, hogy meggazdagodjunk, hanem hogy állandóan gozdogodjunk”*; nincs, nem lehetséges megállás, megpihenés, az elérttel való megelégedés, mert aki egy pillanatra leáll a hatalomért és a gazdagságért való küzdelemben, menthetetlenül lemarad, aki nem akar tovább küzdeni, csak a vesztes oldalra kerülhet. A „zérósummájú” játszma keretei között ez csak a mindenki harca mindenki ellen „természetes” állapotához vezethet, ám Mandeville korában e harcot már nem Grande Armadával, hanem kereskedelmi flottákkal vívták. S tulajdonképpen ez oldja fel a nulla összegű játszma kemény korlátját: egy ügyleten belül lehetséges, hogy az én nyereségem csupán a te veszteségedből származzék, ám hosszú távon a nemzetgazdaság növekedése

a ma veszteseit is kárpótolja: „*Ha a legvirágzóbb nemzetek történetét nyomozzuk, egészen az eredetig, azt találjuk, hogy minden társadalom távoli kezdetekor a leggazdagabb és a legtekintélyesebb emberek is az élet számos kényelmét nélkülözték, melyek ma a legnyomorultabbnak is osztályrészülnak jutnak; és sok minden, amü valaha fényüzö leleménynek tekintettek, ma már olyannyira kijár a legelesettebb szegénynek is, hogy közjótékonyaság tárgyát képezi, söt annyira szükségesnek számít, hogy emberi teremtmény nem is nélkülözheti.*” Mondjuk, manapság a hajléktalan-szállók lakói is gyakrabban fürdenek, mint Versailles-ban a királyok, hercegek, grófok. A mértékletesség, a takarékosaság erénye a szegénység szülötte – de újraszülöje is, mivel konzerválja a gazdasági stagnációt: „*Ha bárki cáfolni akar, bizonyítsa be a történelemből, hogy valaha is volt-e ország, melyben a nemzeti takarékosaság nemzeti szükölködés nélkül uralkodott.*” A nemzet fogyasztásának egyetlen kemény korlátja van: a külkereskedelmi mérleg egyensülya. Am Mandeville szerint ezt nem lehet fogyasztásrestrikciós-importtilalmi intézkedésekkel helyrehozni, mivel akitől mi nem vásárolunk, tölünk sem vásárol többet, hanem csak a termelés és a kivitel fokozásával, ami a hazai fogyasztásnak nem fékezője, hanem forrása. Persze lehetnek más társadalomideálok is; lehet szeretni a szegénységet, a gazdasági stagnációt, a szigorú életforma-regulációt, a külföldtől való elzárkózás politikáját: „*ha takarékos és becsületes társadalmat akarsz, a legjobb politika megörizni öket ösi egyszerűségükben, megakadályozni számuk növekedését, visszatartani öket az idegenekkel való érintkezéstől, a fölösleges dolgoktól és egyáltalán mindentől, ami vágyait felkelti és értelmüket pallérozni képes.*” Mandeville ideálja nem ez, és nem csak a gazdasági dinamizmus istenítése miatt: a lélek nemesb' szenvedélyeire oly keveset adó szerző szenvedélyes szöszólója a lelkiismereti szabadságnak (ebben különben nagy vitapartnerével, Shaftesburyvel tökéletesen egyetért, ezért szól mindkettőjük ellen Berkeley ALCIPHON-já). A gazdasági tevékenység szabadságának szerinte szükségszerű korrolátuma a szellem szabadsága: „*legyen a tulajdon szent és sérthetetlen, ne cselekedhessen senki a törvény ellen, de gondolhasson, amü akar...*”. Az 1720-ban írt FREE THOUGHTS ON RELIGION, THE CHURCH AND NATIONAL HAPPINESS még radikálisabb az egyház és az állam, a politikai és a vallási törvények elválasztásának követelésével: valláserkölcsi kérdésekben nem ítélni az állam, s persze az egyház sem hívhatja a világi hatalom segítségét, ha valamely morálteológiailag elítélendő tettet kíván megtorolni. Mondjuk, a paráznaság vitathatatlanul vétek, amit a BIBLIA elítél, ám nem kormányzati kötelesség az erkölcsök kikényszerítése – ezzel az erővel az összes, a SZENTÍRÁS-ban említett étkezési előírást is rendöri erővel kellene betartatni, és főbenjáró vétségnek tekinteni a „black puding” (a hagymás sült vér) evését. Am a BIBLIA nem szolgálhat pártpolitikai ideológiák legitimációs elveként sem – Hume e gondolatot majdan minden filozófiai előfeltevésen, a passzív engedelmség isteni parancsolatán, illetve az eredeti szerződésből levezetett ellenállási jogon alapuló politikai filozófiára kiterjeszti. „*A hatalom visszaéléseit éppügy nem igazolhatja a SZENTÍRÁS, ahogy a nép ellenállási jogát sem*” – írja Mandeville SZABAD GONDOLATAI-ban. – „*Amikor két párt vitatkozik, és nyilvánvalóan ellentétes vélemények igazolására mindkettö a BIBLIA-ra hivatkozik, több, mint nevetség.*” Mandeville ritkán szól szeretettel szülöhazájáról, de a vallás- és véleményyszabadság paradigmájának éppügy példamutatónak tartja a holland berendezkedést, mint a kereskedelmi szabadság úttöröjeként: „*A hollandok, ha úgy tetszik nekik, tulajdonítsák jelenlegi gazdagságukat öseik erényének és takarékosaságának; de ami ezt a hitvány földdarabkát Európa egyik legtekintélyesebb vezető hatalmává emelte, az politikai bölcsességük volt, mellyel a hajózást és a kereskedelmet mindenáron előmozdították, valamint a lelkiismeret korlátlan szabadsága, melyet élveznek, és a fáradhatatlan buzgalom, mellyel a leghatásosabb eszközöket vették igénybe általában az iparnak bátorítására és gyarapítására.*”

Az ipar bátorításának egyik legfontosabb eszköze az olcsó munkaerő biztosítása. Ez ellen hat a karitás és a *Charity Schools* intézménye, mely tétlenségre tanít, és a helyzetükön változtatni nem tudókat csak elégedetlenné tudja tenni. Ezen iskolákban különben sem hasznos-praktikus tudnivalókat tanítanak, kizárólag vallási indoktrináció folyik – írja. A szegénység Mandeville szerint munkaerő-gazdálkodási és pénzügyi kérdés, minden külső (karitatív) beavatkozás csak végzetes gazdasági egyensúlyvesztéshez vezethet, ami persze a szegényeket sújtja leginkább. *„A nemzet elsősorban azért szorul a pénzre, hogy a szegények munkáját megfizesse, és ha pénze megfogyatkozik, hiányát azok érzik meg legelőbb, akiknek a legtöbb munkást kell fizetniük; de még a pénznek ez alapvető szükségessége ellenére is, a tulajdon biztonságát feltételezve, könnyebb lenne pénz, mint szegények nélkül élni, mert nélkülük ugyan ki végezné el a munkát? Ez okból az országban forgalomban lévő pénz mennyisége mindig arányos kell legyen a foglalkoztatott munkászek számával és a dolgozók bére a létfenntartási cikkek árával. Mindebből bebizonyosodik, hogy ami bőséget teremt, az a munkást olcsóbbá teszi, feltéve, hogy a szegények helyes irányítás alatt állnak; elég, ha a pusztta megélhetéshez jutnak, s nem kapnak semmit, amit megtakaríthatnának.”* Kivételképpen előfordulhat individuális mobilitás, de a tömeges társadalmi felemelkedés alapjaiban rendítené meg a rendszert: ezért veszélyes tanítatásukkal hiú illúziókat kelteni a munkásgyermekekben, olyan életformákat megismertetni velük, melyek munkásként elérhetetlenek számukra – és azok is kell maradjanak. Ahogy a gazdagok tékozlása a gazdasági fejlődés forrása, a szegények tömegfogyasztása és megtakarítási képességének hiánya az egész gazdaság működésének alapja. Bár *„kétségtől eltekintve a takarékoság a legjobb út minden magánszemély és minden család számára, de minden gazdag nemzet érdeke, hogy a szegények legnagyobb része sohase henyélhessen, és folyamatosan költse el, amit keres”*. Ez nem a rossz pozitív történelmi szerepének, hanem a klasszikus német történelemfilozófia másik kedvenc témájának, az individuumok feláldozása szükségességének eszmétörténeti előzetese. Mandeville maga is az igazságtalan, ám igazolható áldozat paradigmájaként értékeli a szegények felemelkedését megakadályozó társadalmi berendezkedést. Ahogy jogosan löveti agyon a partjainál kikötni vágyó, járvány sújtotta hajó matrózait lakosai védelmében a kikötőváros hatósága, éppoly jogos a magasabbra kapaszkodni vágyó szegények visszaszorítása a már fent lévők védelmében. Ellenkező esetben az egész nemzet visszasüllyed a szegénységbe, ami a legrosszabb fertőző betegség.

A (keresztény) karitás kritikája nyílt szakítást jelent a hagyományos erkölcsi értékrenddel, ám mégsem ez, hanem a hiúság rehabilitálása váltott ki nagyobb felzúdulást a kortársi moralisták között. Az 1732-es *A BECSÜLET EREDETÉRŐL* írt traktátusa (*AN INQUIRY INTO THE ORIGIN OF HONOUR*) az erény ellenlábasaként definiálja *„a hízelkedés termékét, a becsületet”*. A becsület révén az ember megtanulta önmaga istenítését, és az önimádat e forrása *„ügyesebb találmány, mint az erény, mert jobban alkalmazkodik az emberi szellem természetéhez. Az ember számára kifizetődőbb, ha a becsülethez tartja magát, mint ha az erény előírásait követi. Az előbbi kevesebb önmegtartóztatást követel meg, és a jutalom, mellyel kecsegtet, nem képzeletbeli-túlvilági, hanem valóságos, kézzelfogható”*. Persze a pogány hübrisz ellentétes a keresztény vallás szent elveivel – de miként a karitás megtagadása, igencsak hasznos lehet ösztársadalmi vonatkozásban. A hiú ember tevékeny, az önmegtágadás erényét magáévá tevő a passzív belenyugvás példája – s láttuk, hogy ez utóbbi gazdasági katasztrófát okoz. Ahogy a *MEGJEGYZÉSEK*-ben írja Mandeville: *„Az egyetlen súlyos ér, ami ezen becsületeszme ellen vethető, hogy szögesen ellenkezik a vallással. Az egyik arra tanít, hogy a sértéseket türelemmel viseld; a másik azt mondja, hogy ha nem torolod*

meg őket, nem vagy méltó élni. A vallás azt parancsolja, hogy minden bosszút Istenre hagyj; a becsület kötelez, hogy magadon kívül senkire se bíz, még ha a törvény elvégezné is helyetted; a vallás kereken tiltja a gyilkosságot, a becsület nyíltan igazolja; a vallás alapja az alázat, a becsületé a büszkeség – hogyan lehetne a kettőt összebékíteni? Márpedig amikor a keresztények háborúznak (kiváltképp a legvéresebb vallásháborúk idején), könnyedén túl tudják tenni magukat a vérontás tilalmának parancsolatán. S miért lenne nagyobb bűn a hiúság hajtóereje a magánvagyonok felhalmozódásának motívumaként, mint a terület-szerző háborúk minden kegyetlenkedését igazoló becsület? Hiszen még legnemesebb motívumaink, halhatatlan lelkünk hite mögött is ott kísért a hiúságunknak hízelkedő hang. „Mindnyájan olyan kétségbeejtően szerelmesek vagyunk a hízelkedésbe, hogy nem viselhetünk el semmi kényelmetlen igazságot, és nem hiszem, hogy a lélek halhatatlanságának már jóval a kereszténység előtt felbukkant eszméje oly általános elfogadottságot nyert volna, ha nem lenne hízelgő, kitiüntető bók egész fajunknak, a legalábbvalót és a legnyomorultabbat is beleértve.” És ez is hasznos hiúság: jobb, ha a szegény halhatatlan lelke magasságában akar egyenrangú lenni a gazdagokkal, mint ha a materiális javak egyenlősítését vágyná. Shaftesbury önzetlen és senki önfeláldozását meg nem követelő erényfogalma nem a véges világi javakon osztozkodó-marakodó emberek tulajdona: a spirituális élvezetekben való osztozás valóban nem követel olyan kegyetlen konkurenciaharcot, mint a materiális javakban való részesedés vágya. Shaftesbury szerint az emberiség egyetemesen élvezi a világharmónia isteni zenéjét, míg Mandeville szerint az emberek a leggyönyörűbb koncert után is inkább hazavinnék a Stradivarit vagy az aranyfuvolát.

„A jó Lord Shaftesburyt fogják ellenem idézni, mondván, hogy az emberek önmegtagadás nélkül is erényesek és jó társas lények lehetnek; hogy az erény elleni támadás az, ha megközelíthetetlené tesszük; hogy én elrettentek tőle mindenkit, mint megvalósíthatatlantól – ő viszont a maga részéről dicséri Istent, és ugyanakkor jó lelkiismerettel tudja élvezni teremtményeit...”

Tudjuk, hogy Shaftesbury platonizáló szép-jó-igaz felfogása, az önzetlenség erénye miatt még a túlvilági jutalom eszméjét is elvető etikája Kant morálfilozófiájának egyik nyíltan vállalt forrása. Mandeville alaptétele, miszerint éppen társiatlan természetünk tesz társiassá, a kanti történelemfilozófia rejtettebb forrásvidéke: az első tiltja, a második megparancsolja embertársaink eszközként való felhasználását. Az előbbi felfogás szerint az embertársainkkal való együttműködés eredménye csak együttes nyereség lehet, az utóbbi szerint csak más kárán tanulhat az okos. „Akik mások balszerencséje miatt közvetlen veszteséget szenvednek, azok bánkódnak, panaszkodnak és lármát csapnak; de akik nyernek rajta, tartják a szájukat, mert senki sem szereti, ha úgy gondolják, hogy felebarátja kára és vesztesége árán jutott előnyökhöz. A különféle bukások és emelkedések kereket alkotnak, mely állandóan forogván, az egész gépezetet mozgásban tartja.” Ebbe a tökéletesen működő gépezetbe (persze nem az erkölcsi tökéletesedés értelmében) dob kavicsot a karitatív tevékenység, mely legfontosabb elemétől, a dolgos munkáskezektől fosztaná meg a társadalmi mechanizmust: „Mint első és legfontosabb alapelvet le kell szögezmem, hogy a szegényeket szigorúan munkára kell szorítani, és hogy bölcsesség enyhíteni, de balgaság megszüntetni gondjaikat.”

Visszataszító tulajdonság a kíméletlenség, a karitás megtagadása embertársainktól? Igen, de csak emez embertelen tulajdonságai révén alakít(hat)ott az ember társadalmat, a szeretetre méltó szociabilitás örökre elszigetelte volna egymástól az embereket, mert nem lett volna szükségük egymásra – a szellemi szükséglet, a társas ösztön sohasem olyan meghatározó motívum, mint a materiális szükség és az önzés. „Most a társadalom természetét kívánom nyomozni, és eredetéig nyilván bizonyítom be, hogy nem a jó és

szeretetre méltó, de éppen a rossz és gyűlöletes tulajdonságai, tökéletlenségei és a más teremtmények kiválóságaitól megfosztott volta tették az embert minden más állatnál inkább társas lényé...” (VIZSGÁLÓDÁS A TÁRSADALOM TERMÉSZETÉRŐL, 1723.) Nem az egyetemes emberszeretet, hanem az embertársaival való szüntelen vetélkedés, a kíméletlen konkurenciaküzdelem tökéletesítette az emberi nemet: „Vétek nélkül a faj minden kiválósága örökre rejtett maradt volna... az ékes bizonyíték eme szeretetre méltó rendszer [azaz Shaftesbury rendszere – L. M.] ellen.” Shaftesbury szerint az emberi természet kiválóságának forrása az isteni természetből való participáció – mely passzív befogadást tételez. Mandeville nem a természet bőkezűségét, hanem szűkmarkúságát, nem az isteni kegyet, hanem a teremtet világ kegyetlenségét tekinti az emberi aktivitás, ezzel az ember tökéletesedési képessége forrásának: „Ahol az embernek mindene megvan, amit kíván, és semmi sem zavarja vagy háborgatja, mi sem tehető hozzá boldogságához; és bajos lenne megnevezni olyan ipart, művészetet, tudományt, méltóságot vagy foglalatosságot, mely ily boldog állapotban felesleges ne volna. Ha e gondolat vonalán haladunk, könnyen felismerjük, hogy semmiféle társadalom nem keletkezhetett volna az ember szeretetre méltó erényeiből és kedves tulajdonságaiból; ellenkezőleg, minden szükségleteiben, tökéletlenségeiben, vágyai sokféleségében bírja eredetét; hasonlóképpen rájövünk, hogy minél nagyobb gögje és hiúsága, minél inkább növekszenek igényei, annál nagyobb szüksége van a többi emberre, s annál alkalmasabb lesz kiterjedt és népes társadalmakba rendeződni.” Pontosabban még valamire szükség van ahhoz, hogy a csak önző érdekei által motivált emberek társadalmi együttélésre legyenek képesek: el kell hitetniük egymással, hogy nem pusztá eszközként van szükségük (kölcsonös) szolgálataikra, hanem nemes és önzetlen cél vezérli a többiekkel való kooperációt. „Legyünk vadak vagy civilizáltak, lehetetlenség, hogy az ember a maga elesettségében bármi más okból cselekedjék, mint a maga javáért. Miután tehát a cselekvés így van megszabva... nem lehetnének társas lények kép-mutatás nélkül.” A sírásó, midőn részvétéről biztosítja az elhunyt családját, pontosan tudja, hogy halálesetek híján éhen halna, de ezt nyíltan megvallani halálos bűnnek tartanak. „Minden civilizált társadalomban az embert már a bölcsőtől nevelik észrevétlenül kép-mutatóvá; és senki sem meri beismerni, ha a közösség bajai vagy magánszemélyek veszteségei folytán előnyökhöz jut.” „Észak vagyont szerez katasztrófákon / Mi nektek rossz, az jó egy magasabb fokon” – vigasztalja Voltaire keserűen a lisszaboni földrengés áldozatait: ami a francia filozófust kiábrándította a providenciából, az Mandeville szerint valóban a gondviselés manifesztációja. Hajószerencsétlenségek híján munka nélkül maradnának a hajóácsok, a favágók stb. A bőséges áldás és az örök békeség az emberi faj elkorcsosulását eredményezné: csak a természeti katasztrófák és a gazdasági krachok kényszerítik az embert racionális kalkulációra, a kihívások tevékeny elhárítására: „Senkinek sem kell fel-verteznie magát áldások ellen, a szerencsétlenség azonban kezeket követel, melyek elhárítják. Az ember szeretetre méltó tulajdonságai a fajta egyetlen egyedét sem készítetik tevékenységre; becsületessége, társas hajlandósága, jósága, elégedettsége és takarékosága egy tunya társadalomnak válna csak javára, és minél erényesebbek és őszintébbek, annál nagyobb békében és nyugalomban tartanak mindent, annál inkább elejét veszik minden zavarnak, sőt a mozgásnak magának.” Shaftesbury harmóniahite e mozdulatlan, önelégült világ visszfénye: a „pulchrum és a honestum” hajszolása ölordtságánál a vadkacsavadászat úri passzióját helyettesíti. Csak a csúnya önérdeteket bectelen eszközökkel hajszó emberek alkothatnak dinamikus-fejlődő társadalmat, s, „amely pillanatban az erkölcsi értelemben vett rossz megszűnik... a társadalom elemeire hullik szét”. A jó, az erényes ember az igazán önző, hisz csupán saját maga megigazulásával, túlvilági üdvösségével foglalkozik. Embertársaival még

az is többet törődik, aki legalább becsapja őket. Ahogy bizonyára becsap bennünket a kormányzat is, midőn az államérdeket elvileg magasabb rendű valamiként prezentálja: a közérdek realizálásának legbiztosabb módja, ha csupán az egyéni érdekek ütközéséből bontakoztatják ki. Így „*az egyének vétkei, rátermett államvezetők ügyes irányításával, a köz javára fordíthatók*”.

A magánvétekkel már megvolnánk.

Papp András

NYELVKOMMANDÓ

Nehezen átvilágítható sötét folt, mint a tejburák alján összegyűlt bogártetekem félma-réknyi kupaca.

Csoda lesz, ha sikerülni fog.

Annál is inkább, mivel a történetmondásban semmiféle jártasságom nincs. Nehéz is megfogni, akár egy nedves dinnyemagot. De aztán meg szúr is, mint a zokniba ragadt cigánybúza. Mert a bizalom kérdése mindig bizonytalan. Ezt talán a parasztember tudja a legjobban, vagy ha nem tudja, akkor nagyon jól érzi. A parasztember, aki bízik a bizalmatlanságában. Ha egyáltalán van még ilyen ember; nem bizalmatlan, hanem paraszt. Mára mintha minden megváltozott volna. És egyáltalán nem a parabolaantennás, benzinaggregátoros tanyalakás, hanem a fogalom miatt: őstermelőnek nevezetik az ősfogyasztó világban. De hát mindegy is.

Úgy zsong és susterog a fejemben a sokféle hang, mint távbeszélőoszlopban a rohanó mondatok. Leírom, mintha mondanám, csak úgy, ahogyan tudom. A ceruzát nem kimondottan az őstermelő kezébe faragták. Rettenő kinszenvedés a hegyet a vonal fölött tartani. A kalligráfia meg szaladna összevissza, kifelé a görcsből, melyben tudvalevően az ördög „nevelten ujjá” van. Az én ujjaim rég elszoktak a ceruzától, pedig egykor a tanító dicsérte szépírásomat. A paraszti kéz egyfunkciós, mint a bankokban a pultra kitett láncos toll. Istenem, láncos toll! Tudom, nem azért, mintha elszabadulna és önálló életet élve megírná a hitelekre várakozó szerencsétlenek szívzsomorító történetét. Egyfunkciós, vagyis az ügyfelek kizárólag nevük aláírására használhatják.

Nem tudom, mit várnak tőlem. Nem tudom, mit kellene pontosan elmondanom.

Most úgy érzem, az elején, mintha autóba szállnék; utasként kezdek el egy mondatot, aminek majd csak kilométerekkel arrább lesz vége. Mondom, ahogy történt, ahogyan eszembe jut. Talán így is jó lesz azoknak az ismeretlen és nagy hatalmú embereknek, akik hetek óta félelemben tartanak bennünket. Azzal fenyegetőznek, hogy tönkreteszik az életünket, tönkreverik a jövő évi termésünket, ha a vésszesen közelgő ünnepnapig, azaz virágvasárnapig az itteni kalapos Szép Ernő-mellszobor alá nem teszek le egy történetet, szépet vagy szomorút, mesét vagy bármit, írták a kivágott betűkből álló névtelen levelükben, akármit, ahogy tetszik, csak a máról, csak az életünkről szóljon.

Egy teherautó fordult be aznap az utcánkba, mikor a névtelen levelet reklámújságok közé csúsztatva megtaláltam a postaládában. A teherautó lassan jött, hogy mindenkinek legyen ideje megnézni, miért dudál egyfolytában. Fát hozott, fűrészelt akácfát. A teherautó ablakában könyöklő fiatal férfi kínálta a kuglis tűzifát. Kint pipáztam a kapu mellett, a meggyfa árnyékában, a kis sámlin ülve kérdeztem, mennyi mázsája. A teherautó csöppet sem látszott fiatalnak, sőt mintha csak a zöld festés tartotta volna egyben, erre rögtön megállt. Abban még nincs semmi, ha az ember a másiktól kérdez valamit. S ha már megállt, hát én is felemelkedtem. A fülkéből kiugró fiatal férfi roma volt, de oly derűvel és magabiztossággal az arcán, hogy akár magyarnak is nézhettem volna. Zömök volt, nem valami magas, jó kötésű, arcán, a szemétől nem messze hosszú forradásnyom. Néhány héttel korábban a nászasszonyom vett ugyanilyen körülmények között fát az utcáról. Dicsekedve újságolta, milyen jó üzletet csinált, hiszen a helyébe hozták az olcsó fát. Ami a TŰZÉP-en most még akciósan is drága. Akkor nekem az volt az első kérdésem, hogy lemérette-e, mert messziről jött ember sokfélét mondhat. Olyan sértődött szemmel nézett rám a nászasszony, hogy már bántam a kérdést, amiben leplezetten ugyan, de az is benne volt, hogy a jó üzlet miatti öröm tán meg gondolatlaná tette, s hagyta magát rászedni, önmagával is elhithetni, tényleg jó üzletet csinál, ha megveszi a rakományt. Anélkül, hogy a mondott súlyt ellenőrizné. Hát persze, felelte, ő sem bolond, beült az autóba, és kimentek a vasút melletti TŰZÉP-re. Persze kevesebb volt, de csak alig, néhány mázsa differencia, körülbelül annyi, amennyi a fuvarköltésük lehetett. A hazugságuk lelepleződése után nem is sértődött meg a nászasszony, hanem az alkuban ezt a kis hamisságot, amit a benzinkalkuláció jelentett a fa mázsánkénti árában, próbálta a maga javára fordítani. De még így is, fuvardíjjal is olcsó volt a fa. Legalábbis a TŰZÉP-en szabott árakhoz képest, melyek természetesen nem foglalják magukba a viteldíjat. Jó üzleti érzékkel, kihasználva a szállítók hazugsága miatti előnyét, próbált lejjebb alkudni az árból a fuvarosok nem kis ámulatára és megdöbbenésére. És hazugság ide vagy oda, az emberek nem akartak engedni, hiszen épp a TŰZÉP-en álltak, látták mindannyian, hogy hatszáznyolcvan a kuglis tűzifa mázsája. Azt azonban nem sejtették, hogy olyan vevőre akadtak a nászasszony személyében, akire azt lehet mondani, hogy a jég hátán is megélne, mert amióta az urától elvált, rákényszerült arra, hogy valami ördögös leleményességgel, amiért minden szomszédja irigykedett, a szegénységét forgassa kellő haszonnal, úgy, hogy mindenre jusson, mindenre maradjon. Végül is azt mondta a fuvarosoknak, hogy se maguknak ne legyen igazuk, se nekem ne legyen igazam. Ami az asszony logikája szerint azt jelentette, hogy hajlandó többet fizetni, de korántsem annyit, amennyit azok először mondtak. A férfiak csak vakarták a fejüket, szerettek volna túladni a fán, délután volt már, s ha tele kocsival mennek vissza Borsodba, az egyértelmű veszteség, viszont az is biztos, hogy ezzel az asszonnal nem tudják kifizettetni a benzint, csak a fát tudják odaadni, olcsón. Odaadták, lepakolták, pontosan az asszony számítottára középútra, amiben ők, erős férfiak elakadtak.

Nyelvkommandó, állt a levél alján a különféle betűkből összeragasztott szó. A nagy kezdő N és az utolsó előtti D betűket a Népszabadságból, míg a K betűt a Nők Lapjából ollózhatták ki. A többi nem tudom, mi csak ezt a két lapot járattuk, ezért volt rögtön ismerős. Előbb azt hittük, hogy a rézsútosan szemben lakó asztalos újabb hülyeségéről van szó. Nem feledve még, hogy a múlt nyáron néhány szomszéd kapujára névtelen levelet tűzött ki, melyben felszólította a lakókat, tartsák rendben az utcafrontot a portájukkal megegyező hosszúságban. Ezáltal próbálta befeketíteni a térsztyagrost, aki

már nem is téstázik, a gépeket is eladta, alighogy ideköltöztek. Ezek az asztalostól két házzal laknak odább, közöttük egy fiatal házaspár. Mikor a téstával befuccolt a téstás, áttért a vendéglátásra, de előtte még a felső szint nyílászáróit rendbe hozatta az asztalossal, akinek aztán a munka végeztével nem tudott egyébbel fizetni, mint ígérettel, hogy majd akkor, ha jönnek a turisták, már szerződött a németekre, szerződött a lengyelekre. A lengyelek tényleg jöttek, láttam, annyian voltak, mint az oroszok, a pénzből viszont semmi nem lett. Ezt is láttam, mert minden este veszekedés volt belőle a ház előtt, s talán, ha az asztalos nincs tekintettel a téstás izomsorvadására, bizonytal meg is ütötte volna. Mindenesetre a sörösüveg, amit odavágott a termésköböl rakott kerítéshez, nagyot szól. Aztán csönd lett.

Napokig volt csönd, ha most eltekintek a kikapcsolódó lengyelektől, akiknek többnyire nem volt se éjjelük, se nappaluk. Ezután következett a levél, mely oly módon volt fogalmazva, hogy a gyanú a téstásra terelődjék, mintha a vendégek kifogásolnák a padka melletti birkaszart vagy a kaszálatlan füvet, s mintegy ezt a panaszt tolmácsolná névtelenül a téstagyáros. Az asztalos a maga kapujára is kitett mindig egy ilyen levélkét, hogy más szomszédokkal együtt méltatlankodhasson a téstagyáros aljasságán.

Tudvalevő, hogy a növendék birkáimat a szomszédos, üresen álló szülői ház udvarára hajtom minden reggel. S az is tudvalevő, hogy azon a pár méteren, amit a bárányok egyik kaputól a másikig az utcán a karikás ostor felügyelete alatt rohanva tesznek meg, nem potyogtathatnak kedvükre. Tehát az állatok nem rondíthatnak, s nem hinném, hogy bárkit is zavarnak, noha való igaz, ebben az övezetben épp a vendégek miatt tanácsilag korlátozva van a portán tartható állatok száma. Kakast momentán nem is lehetne, mert az hajnalban felkukorékolja a pihenni vágyó vendégeket. Viszont a tyúkudvarból hogyan is hiányozhatna a kakas. Disznókat sem nagyon lehetne. A trágya nyáron valósággal izzik és gőzöl, a büdöse, mint szürke felhő, szinte vihart támaszt az emberi bélrendszerben. Mármint azokéban, akik nincsenek hozzászokva. A disznót szívó fekete bolha meg úgysem ugrik húsz métert, bármilyen jó kis ugrókája van. A patkányokat meg rendszerint rögtön elkapja a Bogár, a fekete pulink.

Már majdnem én is megmondtam a magamét a téstásnak, mikor egyik meleg este, későn már, csitítgatva a sündisznót veszettül ugató Bogárt, meg nem láttam, ki lopakodik a lombos meggyfák árnyékában. Majd a fiatalember, az asztalos mellett lakó is mondta, hogy volt odaát, a műhelyben, valami fosznideszkát gyalultatott, mikor véletlenül, a szerszámokkal zsúfolt asztalon meglátott egy üres papírt. De nem ám olyat, amilyen énelöttem van, hanem olyat, ami fölött egykor volt egy másik, amire írtak. S úgy írtak arra a papírra, oly erős és határozott kézzel, hogy átütött, színtelenül átütött emerre a papírra. A fiatalember ugyanazt a névtelen levelet olvashatta az üres papíron, mint amelyiket én is a kerítésemen, kék betűkkel. Jó is lenne, ha csak úgy az én papíromon is átütne valami szöveg, amit aztán elég lenne kisatírozni, hogy bárki számára világos és olvasható legyen. De sajnos nincs ilyen mélynyomott papírom, ki kell találnom minden mondatot, másolást az ismeretlen fenyegetőim nem fogadnak el tőlem. Ezt félreérthetetlenül értésemre adták, miután volt egy ilyen sikertelen próbálkozásom. Azt írták, ne tréfálkozzam, mert ők sem tréfálkoznak, a kopiráj komoly dolog. Elhiszem azok után, hogy tegnap megint kaptunk egy fenyegető levelet; elhiszem a kopiráját, mert minden megtörténhet ebben a kergekóros világban. Csak azt tudnám, mit várnak tőlem. Hogy mit kellene pontosan elmondanom, nem tudom. Mindenesetre tovább nem halogathatom a dolgot, közel az ünnep is, meg ma reggelre, ezt nem is mondtam az asszonynak, valaki letörte az udvaron álló John Deere egyik szarvát.

Üres papír, micsoda idea!, ha letenném a szoborhoz, tökéletességében lenne teljes. De nem húzok ujjat a fölöttem álló hatalmakkal.

Mindenesetre nekem, hogy szavam ne feledjem, az asztalos becsülete már régóta úgy terjed, mint a disznóbőr a tűzön. Mert a becsület a keresőt kerüli, a kerülőt keresi. Bizalmatlanságunk igazolja mások csalását. Viszont az én favásárlási históriámban éppen fordítva történik minden, mintha csak az életemet élném visszafelé, és csavaros gyermekésszel szántszándékkal keverném össze a mesebeli valót a való meseszerűségével. Nem mintha a gonoszból szeretnék jóságos tündért csinálni, hanem literatúrai értelemben magamból hőst. Valójában azonban szépítés nélkül csak áldozatot, nem a mások jókedvére, inkább a magam szomorúságára. Persze egyáltalán nem készakarva, csak félig tudatosan, félig ösztönösen: nem egyből törve be, hanem csak lassan puhítva újra fejem lágyát. Magam sem értem, hogyan történhetett. Pedig mondtam, hogy le kellene mérteni a fát. Tegnap esett az eső, volt a válasz. A mérleg csalni fog. A nedves fa nehezebb a bizalomnál.

A guta aztán, miután behordtam talicskával a kamrába mindet, majdnem megütött. A szélhámosság, a csalás nyilvánvaló volt, talán már elsőre is. Ezért érthetetlen, hogy a végkifejletig vártam. A végkifejletig, aminek azóta sincs vége, nincs befejezése. A nyomozó azt mondta a kapitányságon, nem sok remény van arra, hogy megtalálják a tetteseket. Rokonszenves fiatalember volt rövidre nyírt hajjal. S egyáltalán nem érezte, hogy milyen jelentéktelen az én ügyem, együtt gondoltuk végig, mit lehetne tenni. Ha megteszem a feljelentést, mondta, akkor ők el fognak járni, megindítják a nyomozást. De ha szerencsés esetben megtalálnák is a csalókat, nehezen lehetne bizonyítani a csalás tényét, hiszen számlát sem adtak, egyébként ez az egyedüli, amiért jogosan meg lehetne fogni őket, de ez meg nem a rendőrség hatásköre, és azt is mondhatnák, hogy ők bizony negyven mázsát pakoltak le, s hogy utána én mit csináltam a fával, azt ők nem tudhatják. Bizonyítani semmit nem lehet. De ha lehetne is, az okozott kár megtérítéséhez a csalók elmarasztalását követően bírósági határozat szükséges. Évekig eltarthatna, és sokkal többre kerülne, mint negyven mázsa fa.

A kicsiny rendőrségi szobában egyszerre csönd lett. A gép előtt ülő hölgy, aki először meghallgatta az esetet, majd szólt a nyomozónak, egyébként is csöndben várakozott. A civil ruhás fiatalember, oldalán szolgálati fegyverével, hely hiányában fél seggel az előttem lévő íróasztalon ült, s mindannyian tudtuk, már nem is annyira a pénzről van szó, kárról és kártérítésről, semmint a tehetetlenségünkről, arról a vákuumról, ami-ben a csalók lélegzethez juthatnak. Ő mégis biztatott, írjam alá a kész feljelentést. Ugyanakkor, túl a reménytelenségen és kilátástalanságon, volt még egy józan érv, ami eredeti szándékomtól, hogy a bűnösöket felelősségre vonják, végképp eltérített. Ez pedig a fenyegetettség kérdése volt. Létező dolog, ismerte el a nyomozó, többet nem is mondott, nehogy befolyásolja döntésemet, rám bízva, hogy a dologból hivatalos ügyet csinálok-e vagy csak lelkiismereti problémát, hogy kárvallottként a veszteség miatti bánkódásom alulmúlja-e félelmemet; mert bizony bármikor bezúzhatják kővel az ablakomat, benzines palackot vághatnak a traktoromhoz, vagy egyszerűen csak közrefognak valahol, s néhány pofonnal próbálnak jobb belátásra téríteni. Vagyis igazságérzetemnek kellett megküzdnie gyávaasággal, első felindulásomnak a körültkintő óvatossággal. Veszélyekre gondoltam, melyek csak még nagyobb veszteségeket okozhatnak. Egy második, nem anyagi természetű vereséget éreztem előre. Egyszerre vallottam kárt és sülttem föl két idegen ember előtt. Tudtam, hogy annyi év tapasztalata után, a sok-sok hazugságcsapda után, melyeket a kommunista időkben, ha nem is egé-

szen őszintén, de mindig szerencsésen kikerültem, anélkül, hogy abból hasznom vagy károm származhatott volna, most kell megfizetnem, öregemberként és úgymond zsebből az újvilági belépőt, ha még élni akarok, ha még kedves az életem, új hazugságok között, ám kevésbé biztonságosan, ahol, hogyan is mondjam csak, nem babra megy a játék. Persze hogy mondjam csak tovább, ha már idáig jutottam, cinikus bölcelettel, a babot sem a levéért főzik. Akkor meg talán mégiscsak *babozunk*. Ha már főzzük, meg is esszük. A bab, nincs ember, ki ne tudná, szörnyű nagy veszekedést tud csinálni az ember gyomrában. A bab.

Minden túlzás, csak az a szerény valóság lepezve legyen, ami a hétköznapi. *S teljes* hétköznapot élni talán csak az őstermelők tudnak, ezért is mondom lepezetlenül igazságaimat, hogy könnyen érthető és emészthető legyen, mint a kenyérre ragasztott bélyegszerű címke. Nem az örök, csak az aznapi.

Ahhoz, hogy mások csalását bizalmatlanságunkkal igazoljuk, érdekes módon bizalom kell. Csak a bizók csalathatnak meg. Nagy megsemmisülésemben, ott a kapitányságon, ebből a kijátszott bizalomból próbáltam erkölcsi értelemben fölemelkedni, valahogy a hétköznapi valóság fölé, de nem a megigazulásra vágyva, csak arra, hogy mint hiszékenyt ne nevéssenek ki. Nem is nevettek, sem a nyomozó, sem a gép előtt ülő hölgy. Mintha abban a szép és komor épületben mindenki tudná, egyetlen áldozatot sem lehet büntetlenül kinevetni. De ha éreztem is valami kevéske méltóságot, tudván tudva, ezek az emberek hisznek nekem, nem kételkednek szavaimban, sérelmemet úgy fogadják el, hogy a másik fél álláspontját nem is ismerik az üggyel kapcsolatban, rögtön semmivé foszlott, ha arra gondoltam, hogy mindjárt visszavonom a valójában még meg sem tett, alá sem írt feljelentést, ha gyáván meghátrálok, mikor ők is tudják, igazam van. A nyomozó segíteni próbált, finom, kedves ember, titoktartást ajánlott, hogy a gyanúsítottak előtt, ha kézre kerülnek, nem fedik föl kilétemet. De ez nem volt valami jó ötlet, hiszen az ügyből, a helyszínből mindent ki lehet találni. Nem is erőltette aztán. Máskor, bátyám, ne vegyen az utcáról fát, mondta végül, útravalóul.

Nem tudom, hogyan jöttem ki abból a szép rácsos épületből, oly sötét borult rám hirtelen, amelyet csak az üst oldalán lehet látni. És nem könnyebbültem meg, amint kiléptem a kapun. A falak hűvöse után csak még jobban elbágyasztott a nyári forróság. A nap úgy sütött, hogy majd' elcsöppent. Elöttem út, utánam kút. Mégis, csaknem két marékkal kerestem az utat, hogy hazataláljak, némi kényszer vagy szükségyszerű kerülők után. Órákkal később, mikor megérkeztem, az asszony még csak annyit sem mondott, hogy fapapucs. Pedig látta, hogy nincs mire támaszkodnom, ezt hirtelen, mintegy varázsütésre észleltem magam is, hogy a kerékpár biz valahol elmaradt mellőlem. Részeg disznó, mondta aztán, miután mindent kihánytam az ólnál. Még a Bogár is hátrább húzódott, nem volt az ilyesféle jelenetekhez hozzászokva. Talán azért volt oly csendes az asszony, mert tudta, én sem vagyok hozzászokva. Nincs ezen mit szégyellenem. A gyomrom úgy kavargott, mintha a moslékkeverővel forgatták volna. Azt hittem, nem élem túl, mint a disznó a késnyavalyát.

Ne is próbáljak meg elmenni a rendőrségre, volt olvasható a levélben, amiről már majdnem megfeledeztem. De ott várt a konyhaszekrényen, a hímzett terítővel letakart mérleg tálcájában pihent, a tüdőszűrő-értesítő meg a választási ajánlószervény mellett. Nekem eszembe sem jutott a kapitányságon, hogy szóba hozzam ezt az értelmetlen levelet, amelyben arra figyelmeztettek, hogy a dolog úgyis a tudomásukra jutna, mert hiszen mindenütt vannak széplelkű, verset írogató emberek. Nem vettem komolyan, összetéptem.

Úgy éreztem, kijózanodtam.

Az éjszaka azzal telt, hogy lefekvéshez készülődtem; valahogy nem tudtam befejezni a napot. Egyik pipát tömtem a másik után, mígnem a juhtökczacskóm hajnal felé ki nem ürült. Ahhoz meg már nem volt kedvem, hogy a padlásra menjek a vágott dohánylevelekért. Kivertem a hamut, aztán lefeküdtem. Tudtam, nem aludhatok sokáig, föl kell majd tenni a vizet, a darálót is le kell járítani, az állatok gyomrában soha nincs ünnepnap. Mintha csak egy percet aludtam volna, úgy ébredtem, magamtól. Világos volt már, a nap az ablakban világított. Lassan az asszony is ébredezett.

Te, mit csináltál te tegnap, kérdezte, mikor kinyitotta a szemét minden álmoság nélkül. Egyből magánál volt, vádló tekintettel.

Egy kis bizalmat, feleltem hirtelen, magam is meglepődve válaszom tömörségén, furcsaságán. Nem mertem a szemébe nézni, inkább gyorsan kimentem összeszedni a tojásokat.

Nem mondom, mert mindenki tudja, hogy volt egy időszak, mikor mindenki általános fenyegetettségben élt. Még az is, aki fenyegető volt. Gyanú volt minden bizalom. S aki minderről semmit nem tud, mint az elsős kis unokám, valamit mégiscsak érezhet az elmúlt korok sötétjéből, mert egyszer, mikor az áruházba mentem vele, nem akart bejönni, mondván, itt vették neki a cipőt, azt a cipőt, amit éppen a lábán viselt, s ki-mondhatatlanul félt attól, hogy meggyanúsítják, most lopta el a cipőt, nem gondolva a gumitalp kopottságára, a cipő viseltségére, a körülményes cipőcserére, amit biztosan nem lehetne titokban elvégezni, az eladó figyelmét valahogyan kijátszani. Az iránt volt benne gyanú, hogy gyanús lesz, a kisiskolás, egy régen vásárolt cipő miatt. Tulajdonképpen az önmaga ellen irányuló gyanúban volt benne általánosan az emberek alapvető bizalmatlansága. Pedig sohasem lopott, és tőle sem loptak sohasem.

Közvetlenül, úgymond testközelből egyetlenegyszer éreztem a fenyegetettség gyomorrángató férgzeit a fenekemben. Hogy majdnem összecsináltam magam. De nem is csoda, egy revolvért csattogtattak a fülem mellett. A téészesítés idején volt. Már csak ketten nem írták alá a belépési nyilatkozatot, az egyik a nászuram volt, a másik meg én. Pedig nem beszéltünk össze a Jánossal, a Kotha Jánossal. Magas, derék ember volt, egyenes tartású, nyakas nyakú, nem boldogultak vele sehogyan sem, de velem sem. Iskolaszéki számláló volt a János, a pap közeli embere, aki úgy tudott énekelni a templomban, oly csodálatos hangon, hogy az oltáron kétfelől álló gyertyák lángja is remeggett, de az olyan volt, mintha nem kioltani, hanem éppen ellenkezőleg, bátorítani szeretné a szinte fuldokló fényt a fájdalmas feszület felett.

Nem írtunk alá. A fiam, aki ifjú kommunistaként a környező falvakba járt agitálni, figyelmeztetett, vigyázzak, mert nem lesz jó vége, ezek mindenre képesek. Bedugnak egy pisztolyt az összerakott paplan meg párna közé, majd egy perc múlva megtalálják, és akkor már visznek is. Ha nem adom, akkor is elveszik a földet; ez egy új világ, mondta, nem érti, apám, minden új világért fizetni kell. A Jánoshoz nem nyúltak, igaz, neki csak három holdja volt, huszonnégy aranykoronás. Nekem meg tizenöt hold. Aztán egyszer csak felhívtak a tanácsházára. Odaállítottak arccal a meleg cserépkályhának. A fényes csempében láttam, ki áll mögöttem. Hiába csattogtatták a revolvért, nem írtam alá. Aztán tényleg elvették a földet, a Jánosét is, csak a lovakat hagyták meg a fogattal.

Bizalmas fenyegetettség.

Miért épp engemet? Honnan tudhatták, hogy összetéptem a levelüket? Mert másnap már jött a következő. Azt írták benne, hogy sajnálattal vették tudomásul, széttep-

tem a levelet anélkül, hogy a dolgot komolyan gondolnám. A levélben volt egy számítás is, talán azért mellékeltek, hátha jobban méltányolom a számok igazságát a szavak igazságánál. Kimutatás volt arról, hogy a nemzetgazdaságnak egy év alatt mennyi hasznot hajt a magyar nyelv. Csak azt mulasztották el közölni, hogy a többmilliárdos összeg nettóban vagy bruttóban értendő-e. Figyelmeztettek, a magyar nyelv környezetalkotó elem, amit nem szabad egyszerűen a piaci viszonyokra bízni. Ezzel egyetértek, bár nem nagyon értem a nyelv és gazdaság összefüggéseit. Persze azt magam sem szeretném, ha pénzért árulnák a szavakat, ha fizetnem kellene azért, hogy valakinek jó napot kívánhassak. Aztán megismételték az első levélben is megfogalmazott fenyegetést, nem lesz termés, ha nem termelek.

Megint az asztalra gondoltam. Hogy este látta az utcáról, amint megsemmisítem a betűkből ragasztott levelet. Volt olyan szó, amit a nyelvkommandósok egyben vágtak ki egy mondatból, s úgy ragasztották a papírra. De találkozhattam *egész* mondattal is, amit nyilván valamelyik cikkből vágtak ki. Szépen összerabolták a betűket, a szavakat, a mondatokat, hogy fenyegethessenek. Arról nincs tudomásom, hogy az utcában mások is kaptak volna hasonló tartalmú levelet, de nincs kizárva. Az asszonyt, aki gyakran és hosszasan pletykál a szomszédokkal, azzal bíztam meg, hogy puhatolozzon óvatosan. De nem tudott meg semmit, mintha összeesküdtek volna, s titkolnák az embert próbáló feladatot. Persze nem csodálkozom, amint azon sem, hogy a borkommandó, a húskommandó és az áramkommandó után megkezdte áldásos működését a nyelvkommandó, vélhetően a fogyasztók érdekében. Mégse ez a legújabb kommandó, mint hírlik, az Állami Pénz- és Tőkepiaci Felügyelet plakátkommandót szervezett annak érdekében, hogy egy kötvényt kibocsátó cég az elmarasztalás után a hirdeteményein feltünteti-e „a tőkepiacon szokásos átlagos mértéket meghaladó kockázat”-szerű mondatot.

Én, aki hiszek az elrendelésben, fatalistaként, sokszor csodálkoztam el azon, hogy épp engem talált meg ez a levél. Az őstermelőt, aki csak a földhöz ért. Ahhoz, amiről itt nem is kell beszélnem. A földről. Helyette a földi életemről. Érzem a különbséget. Mert ha csak az előbbiről kellene, nem is lehetne egyszerűen és pontosan. A földről csak számokban érdemes beszélni. Két könyvem volt életemben; az egyik engem vezetett, a másikat én vezettem, a *Számadó könyvet*. Mindent kiszámoltam, mindent összeadtam. Soha nem kellett kivonnom, csak összeadnom. És egy szó nem sok, de annyit sem kellett a számok után akasztanom, hogy valamit érthetővé tegyek. Gyarapodás volt minden oldal. Vezettem, ahogy nekem termett a föld; végtelen számoszlopok nőnek vagy ereszkednek, mintha az égből a földre, felülről lefelé. S mintha csak tetejük volna, mélységük, elérhető, befejezhető mélységük soha. Ami a lap alján összeg, s látszólag végleges, az a következő oldalon, a könyvelésben mint áthozatal jelenik meg. Visszafelé épül, mintha a Jóisten akarná így, hogy ami kezdetben magas volt, szentséges és tökéletes, az később alantas, egyre jobban süllyedő, föld alá süllyedő legyen.

A számok igazságát pedig nehéz átírni betűkre, mert látszatra több lesz a kevesebb. Nem tudom, az írók hogyan csinálják. Bár vannak olyanok, úgy hallottam a tévében vagy a rádióban, akik, ha az emberek hangján szeretnének beszélni, megpróbálják utánozni az őstermelők hangját. Ami az ő felfogásukban nem több, mint archaizmus, rongálás és roncsolás. Erre azért is figyeltem föl, mert ekkor már biztos voltam abban, hogy valamit jómagam is írni fogok. Ha nem kimondottan írói értelemben is. Ha úgy írnék, ahogyan az őstermelők általában beszélnek, keveset mondanék kevés szóval. De ma már úgy nem lehet. Azt akár valóban el is lehet *rontani*. S úgy közölni, mintha magnófelvételtől szólna. Nekem, tudom, a lehető legérthetőbb nyelven kell beszél-

nem, *ferdítés* nélkül. Nehézséget, legalábbis akkora nehézséget, mint az egyébként várható volna, egyáltalán nem okoz; nem kell erőszakot tennem a természetes megszólalásomon ahhoz, hogy amit mondok, természetesen hangozzék. Az őstermelő nyelve az időtlen emlékezés nyelve; egyszerre több is, kevesebb is, mint általában a nyelv, a szókincsbeli gazdagság és az érzékeny variabilitás együttvéve. Az őstermelők csak igen ritkán szólalnak meg, s talán azért kényszerítenek arra, hogy én most megtegyem. Hogy mit várnak tőlem, pontosan nem tudom. Mindenesetre az a távbeszélőoszlop, melyet korábban említettem, immár egyféleképpen szól. Ez viszonylag megkönnyíti a dolgomat, s elhiszem, a tisztán hangzó hangok miatt elhiszem, hogy nem másról, hanem éppen erről kell beszélnem.

S noha én képek által kaptam minden tanítást, azaz a szavak, a képeket megelőző szavak által, amelyek aztán képeket formáltak előttem, hogy megkönnyítsék a tanítás befogadását és megértését, anélkül, hogy ítéletet mondanának a tények valósága fellett, nekem most, a tanítás logikájából következően valami *nem valóságos*ról kellene képet adnom. És ez lenne ugye a nyelvkommandó, merthogy ez is *megettörtént* velem, így hát nyugodtan írhatok róluk, nekik.

A fenyegető bizalmasság.

Őstermelőként érzem, miről van szó, de ha konkrétan erről az érzésről kellene szólnom, hogy képekben megjelenítsem a fizikailag csak csodák által létezőt, azt hiszem, elveszteném a mértéket, az ősit. Úgy tűnik, a probléma inkább elméleti jellegű, semmint gyakorlati. Mértéket mindazonáltal aligha tarthatok: gyakorlatias apróságot kell előhoznom, amivel egyszerre érzékeltethetem a *nem valóságos*at, ám a mégiscsak létező *gondot*. Tehát írás közben úgymond nem voltak grammatikai aggályaim, mert csak azt adhattam vissza, amim van, előfeltevések és számíthatások nélkül, nem törődve bírálóim esetleges elmarasztaló vagy méltányoló ítéletével. Egy helyütt azért mégis megakadtam: mikor Istent akartam *elválasztani*. Mintha eget a földtől, úgy éreztem. Éreztem, ha szótagolom, valami igazságtalanságot követek el, helyrehozhatatlan aránytalanságot, billenést. Nyilvánvaló, hogy az Istent, az öt betűből álló szót helyesen nem lehet három egyenlő részre osztani. Nem is sikerült. Nem számtani igazság, nem úgy, mint a föld, az Isten földje. Bizonyára ezért sem. Ám mégis, nyelvhelyességtől és minden kudarcomtól függetlenül, a szó bárhol elválasztható, úgy is, akkor is *egyben* marad; kicsinységében is hosszan és hatalmasan és magasságosan. Mintha a tények valósága fölött lebegne megállapításom, ami, érzem, csak afféle irodalmias igazság lehet: nyoma a papíron a sorvezetés ellenére is olyan, akár tőkén a fejszecsapás nyoma: egymást sűrűn keresztező vonalak. Afféle kis kellemetlenség a szájban, mintha kimonadásakor hajszálat éreznék a nyelvünkön.

Mert hát végül is mi a történet? A megtörténtek elmondása? Vagy éppen ellenkezőleg, a meg nem történtek elmondása? Ami jelentheti-e azt, hogy a megtörténtek elhallgatása?

Sokáig dolgoztam emberek között. Tudom, még ha nem is mesterségem, hogyan lehet történetet többféleképpen elmondani.

Az első sorokat még a tenyerembe jegyeztem föl. A burát, a bogarakat. A tenyerem alkalmi papírként szolgált; mintha az abban rejlő vonalakat írtam volna át. Vagyis valamiképpen magamat, át egy sorsot, ami, ha úgy tetszik, mindig is a kezemben volt, megragadhatatlanul.

Amikor este beszálltam abba a képzeletbeli autóba, amelyik elindult velem, amint megszólaltam, hirtelen fények és fák rohantak el mellettem. A megkezdett mondat

több kilométer hosszú, s talán még akkor sem lesz vége, mikor az út végére érünk. A mondat még tart, talán még néhány lépés és vége lesz. Az indulás izgalma rég mögöttem. Volt abban valami izgalmas, hogy talán el sem mondható, hogy csak néhány méter lesz, aztán, aztán kifulladás és abbamarad. Az eleje még szép volt, vonzó és ismeretlen, amit föl kell fedezni, meg kell érteni, magunkévá kell tenni, de aztán a következő falu is olyan volt és ugyanúgy rohant el az autó mellett, mint ahogyan az előző. És ezután már minden ismerős volt, mintha az ismeretlen vidékeken is otthon lettem volna. S egyszer mintha már beszéltem volna mindenről, persze lehet, nem ilyen hosszán, nem kilométerenként ejtve vesszőimet, amikor magányos utasként csak saját gondolataimat kísérhetem.

De itt megállok. Hogy végre összeszedjem a tojásokat. A Bogár miatt is, nehogy rákapjon. A félig telt szakajtókosárral a kezemben álltam meg a fáskamra előtt. Nehézebb-e a pénzen vásárolt bizalom, mint negyven mázsa fa? Nem tudom. Most már csak abban bízhatom, hogy enyhe telünk lesz, hogy kihúzzuk ennyivel is. Gyávagyanú. Óstermelői szorongás, az állandó, a kedvező időjárás miatt. És ilyenkor, szorongásosan mindig az örökké változóra kell gondolnom, hogy hinni tudjak az örök változatlanban. Összeszedtem mindet, a tízforintos tojásokat. Most nem tudja az asszony többért eladni, de ezt a tyúkok szerencsére nem tudják.

S miközben mindent rendbe tettem az udvaron, ugyanúgy, mint tegnap, tegnapelőtt, egy hónapja, egy éve, száz éve, ezer éve, mint ménkü vágott belém a kerékpár. Az este a nagy útkeresésben árvaságra juttatott kerékpár, vagyis a gép, ahogyan Kotha János mondta volt. Szaladtam utána. Úgy szaladtam utána, hogy nem gondoltam semmire, csak a kerékpárra, hogy talán ott maradt a Bástya előtt görbe nyílvevesszőként. Úgy szaladtam, hogy az asszonynak sem szóltam, hová is szaladok, szaladás közben véve észre, hogy a moslékkeverővel szaladok. A darától még szemölcsös volt a bot, friss, hogy úgy mondjam, kívánatosan. Egy közterületi rózsaaágys mellett szaladtam épp, hát odaszúrtam, be a rózsabokor közé a karófát, hogy visszafelé jövet megtaláljam. Aztán megint szaladtam, szaladtam tovább, már szúrt az oldalam is, de feszt a kerékpár járt az eszemben, hogy biztos nincs ott, biztos elvitték, árvaságát szánva. Kivoltam, mint a ló, lihegtem, mint a kutya, izzadtam, mintha a pokolban főnék, saját levemben. És a sok öreg ördög mind rajtam röhögött. De csak szaladok tovább, de ki nem futhatok az üstből, bármennyire tájékozók is. Szaladtam és szaladtam, szinte lábak nélkül szaladtam már, amikor oda értem, ahol sejtésem szerint a kerékpárt hagytam. Úgy benne voltam a szaladásban, hogy alig bírtam megállni. Lila karikák szálltak a szemem előtt, de végre megérkeztem, végre ott voltam a Bástya előtt. Csak a kerékpár nem volt ott, csak a félelmem várt ott rám mint bizonyosság, hogy tényleg elvitték a kerékpáromat.

Talán össze is estem. Talán úgy pofoztak föl. Nem tudom. Néhány perc kimaradt az életemből, úgy megsemmisültem.

Pedig ott volt. Illetőleg nem egészen ott, hanem pár méterrel arrább, majdnem a Profi diszkontnál, odáig ment, azért nem láttam. Alig hittem a szememnek. Pedig le sem volt zárva az egészen új, pár hetes kerékpár. Olyan volt, mintha csak kölcsönvette volna valaki, mert éreztem, hogy használták. A kormány kissé el volt ferdülve. Más egyéb baja nem volt. A nagy örömtől, hogy mégse vezett el, elfelejtettem felülni rá, úgy toltam végig a járdán megkönnyebbült szívvel. Hát egyszer csak, Uram, teremtöm, kit látok magam előtt menni? Alig hittem a szememnek. A lábamból meg az a maradék erő is elszállt, úgyhogy rögtön meg kellett állnom.

De aztán nyomban indultam is, nehogy elmaradjak attól a sovány, fekete hajú, harminc év körüli férfitől, aki emlékezetem szerint tegnap csöndes társa volt az üzletet bonyolító romának, ő volt a sofőr. De néhány lépés után már egyáltalán nem voltam biztos benne. Annyi embert és arcot láttam életemben, hogy igazán nem meglepő, ha az utcán valakit ismerősnek vélek. Nem, biztosan nem ő az. De azért követtem, kissé lemaradva tőle. Leginkább a bal könyökén lévő kötés emlékeztetett arra a másikra, mert mintha annak is lett volna valami a könyökén. Fehér gézkötés enyhén elpiszkolódva. Hátha mégis.

Mivel a férfi lassan haladt, a kirakatokat nézegetve, volt időm átgondolni a helyzetet. Először is meg kellett győződnöm róla, hogy tényleg a sofőrt látom-e magam előtt. Ha pedig csakugyan ő az, el kell döntenem, mit csinálok, azaz a tegnapiakért magam veszek valahogyan elégtételt, vagy pedig a nyomozó segítségét kérem.

Az mindenesetre elég valószínűnek tűnt, hogy biztonságban érzik magukat, hiszen tegnap nagy fogást csináltak itt, a siker tán még elbizakodottakká is tette őket. A sofőr, ha ugyan tényleg róla van szó, közben bement a faáruk boltjába. Éppen oda. Azt viszont biztosra lehetett venni, hogy nem idevalósi. Turistának pedig azért volt nehéz elképzelnem, mert ruházata itt-ott olajfoltos volt, s ápolatlanságával némiképp még ki is tűnt a kihaltnak véletlenül sem mondható járdán, bár igaz, ráérős sétálgatása feltevésemnek ellentmondani látszott.

Az üzletben nem maradt sokáig, csak szétnézhetett, anélkül, hogy vásárolt volna bármit is, mert mindkét keze üres volt. Ezután visszafelé indult, kevésbé nézegetve a kirakatokat, s valamivel gyorsabban is ment, mint az előbb, de azt azért nem mondanám, hogy sietett. Most már egészen biztos voltam benne, hogy ő az. Hogy most megy vissza a teherautóhoz, miután, egy kis ráérő idejében, körülnézett a belvárosban. Csak azt volt nehéz elképzelnem, hogy a teherautóval itt a közelben parkolhat. Már a nagy parkon is túl voltunk, kint belőle, az út túloldalán, s közeledtünk az autóbusszállomás melletti kereszteződéshez. Nem is sejtette, hogy követi valaki. Gyanútlanul ment, nem is gondolván, hogy társa nyomára vezet. Elképzeltem az arcát, arcán a meglepetést. Míg mentünk, mindent átgondoltam. A nyomozót annál is inkább felesleges volna az ügybe bevonni, mert ugye bizonyítani semmit nem lehet, nyilván letagadnák még azt is, hogy valaha az életben találkoztunk, másrésről meg ez az én ügyem. Egy ügy, mint veszett fejsze nyele; ténylegesen nem hittem azt, hogy meg tudom félemlíteni vagy hatni őket, legalábbis annyira biztos nem, hogy pénzt vagy fát lássak belőle. De hát már túl is voltam ezen, a hajnalig tartó pipázgatással, egyszerűen a találkozást kívántam, hogy tudják, tudok a szélhámosságukról.

A sofőr időközben átsétált az útkereszteződés zebraján, majd egy pillanatra el is tűnt a szemem elől. Amint én is odaértem, rögtön jobbra fordultam, nehogy idejekorán észrevegyenek. Az út túloldalán, az üdítő reklámmal festett bolt melletti presszó teraszán, a napernyő alatt kávézott az én emberem. Nem volt egyedül, két másik roma társaságában nézte a főút zajos és bűdös forgalmát. Én rögtön mentem tovább, hogy a bolt takarásába kerüljek. Ott állt a teherautó is valamivel lejjebb, ezen az oldalon, az út mellett. A tegnapról jól ismert mögött egy másik is volt, tele fával. Az övék azonban már üres volt, bizonyára sikerült túladniuk a rakományon. Láthatatlanul és ismeretlenül is sajnálattal gondoltam a vevőre. Valamelyest meglepett, hogy nincs egyedül, mint azt vártam, hogy falkában dolgoznak, s talán még egy kasszára is, a szándékomtól ugyanakkor semmiféle józan belátás nem téríthetett volna el.

Nagyon jól tudtam, mivel fogom kezdeni, mégis izgultam, akár egy színész, aki tet-

tetett nyugalommal várakozik a premier előtt. A fellépést megelőzően azonban úgy láttam helyesnek, ha a két teherautó rendszámát följegyzem. Ezt is a tenyerembe írtam, jobb híján. Majd felültem a kerékpáromra, és odatektertem, mintha csak véletlenül, egészen az asztalukig. Hogy mit mondtunk egymásnak, azt most meg sem próbálok csokorba szedni, legyen elég annyi, hogy győzelmem túlon túl fényesre sikerült, persze se pénzt, se fát nem láttam, amint azzal előre számoltam is. Úgy volt, hogy lehozzák a hiányzó fát. De nem hittem, hogy az ígéretüket megtartják; nem gondoltam, hogy komolyan gondolják, így ez már nem volt se bizalom, se átverés. S ha valamiben megfogtam őket, akkor azok csak szavak voltak, egy öregember éneke. Csak annyiban fogtam meg őket, amennyiben engem is a nyelvkommandó ezzel a történettel. Mire hazaértem, otthon várt a második levelük, de azt is összetéptem. Aztán sokáig nem jött semmi, csak most, tél végén, azt írták, hogy nem felejtettek el.

Legyen meg az akaratum, pedig az augusztusi nyár már nem igazán nyár: aratás után már csak tarló lyukából fúj a szél. S most, hogy a történeteket elmondtam, talán ez az utolsó szalmaszál. Ami már nem is szeles, nem is hangos, csak olyan, amilyen egy szikár és öreg parasztember lehet, aki már rég felkészült a nagy útra, mint az őszi fecskék. Azok biztos többet tudnak, mikor nekivágnak. Pedig milyen aránytalanul kicsi az ő fejük ahhoz a hatalmas tudáshoz képest, hogy megfagynak, ha nem repülnek melegebb vidékekre. De nem azért hatalmas ez a tudás, mert tudják, itt maradásuk egyenlő a halállal, hanem azért, mert úgy tudják azt, amit tudnak, hogy a telet nem is ismerik. Hogy úgyszólván arról nem tudnak, amiről a legjobban tudnak. Én pedig tudom, hogy ez a szalmaszál, amelyikből kifújom a maradék meleget, nem menthet meg a téltől, még ha egy rész belőle fent maradna is, fent a föld felett néhány centire. Szép szalmaszál.

Mintegy utóiratként kell közölnöm az alábbiakat. Egészen bizonyos, hogy az asztalosnak semmi köze nincs a nyelvkommandóhoz. A minap az anyját is megverte, akit a Pestről hazaköltözött lánya sem tudott megvédeni. A verést ugyanis a testvérével kezdte. A fiatal házaspár nem volt itthon ekkor, a rendőröket a túlsó szomszéd hívta ki, akiknek azóta elhullott a kutyájuk. Az asztalos bennünket is megfenyegetett, mert szóba mertünk állni ezzel a szomszéddal, mintha ő bárkinek is előírhatná, hogy az ember kivel beszélgessen. Megfenyegetett. A fenyegetett.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Butella János

MENNYORSZÁG

1

Ká pont Lajos különös története halála után kezdődött. Egész pontosan a temetésén. De ne rohanjunk annyira előre. Eléggé közismert, hogy a Ká pont Lajosok születnek, dolgoznak, s mielőtt szusszanhatnának egy jót, máris mennek a temetőbe. Időnap előtt, mert életükben semmi említésre méltó nem szokott történni. Nem állnak huszárnak, mint Széll Istók, és nem is vívnak halálos szerelmi párbajt karddal vasvilla ellenében. Nem mennek tengerésznek Ausztráliába, hogy hazatérve a szénaboglyában furulyázzanak az éjféli miséről kijövőknek. Nem hasonlítanak Aranyszájú Teklához sem, mert nem szépek, és a legkevésbé sem gyönyörűek, és senki se gondolja, hogy tizennyolc évesek, noha lehet, hogy a hatvanat is betöltötték, vagy a hatszázat, vagy a hatezret. Sőt arra sem képesek, hogy megmondják mások jövőjét, vagy ami még keményebb, a múltját. Azt sem tették meg, amit Baján Örs, aki nyugdíjba vonulásáig Ká pont Lajosnak látszott, s akkor hirtelen kapta magát, lefestette a Bibliát pauszpapírra aranybetűkkel. Ettől olyan ereje támadt, hogy amikor Rézműves Anteusz kezét emelt rá, ő kiállta az ütleget, majd így szólt: megállj, te csirkefogó, lerajzollak. S amikor a rajz elkészült, a hírhedett gengsztervezér a szívéhez kapott, és holtan zuhant testőrei karjába.

A temetés is úgy indult, ahogy kell. Az özvegy föl-följajdult illendően, hogy bár ő halt volna meg, s mit is kezdjen immár a földön drága Lajosa nélkül! A hozzátartozók rendesen dörzsölték szemüket zsebkendőjükkel, s mindent egybevetve úgy találták, hogy Ká pont Lajos rendes életet élt. A kertet szépen elgondozta, a füvet időben nyírta, amit kellett, azt megmetszette, megpermetezte, a gyümölcsfák tányérját körbekapálta, lesz barack doszt. Enekelték hát a kántorral a búcsúztató refrénjét. A lehangosabban Nellike, a dadogós lány, akinek Ká pont Lajos a jötevője volt, hisz télen megengedte neki, hogy a kertje végébe, a líciumbokorba költözzék élete párjával, Fotó Nagykabátal. Még molyos birkabőröket is vetett nekik a hajlékkészítéshez:

– Szenkezedbe adom lelkem!

Nem sajnálták az Úrtól Lajosnak sem testét, sem lelkét.

Senki meg nem mondhatja, hogyan történt, mikor történt, s egyáltalán mi történt.

A gyászhuszárok vették észre. Állítólag elsőnek Eleky, aki egyedül olyan erős volt, mint a másik három együtt. Hogy szót szóba ne öltünk, a plébános úr beszéde, a koporsó beszentelése után rendben kihordták az autóra a virágokat, utoljára a család rózsás koszorúját, majd visszajöttek a koporsóért. Megálltak szépen a Szent Mihály lova mellett kétoldalt, kivárták a drámai pillanatot: most kezdődik kérem az utolsó út, aztán emelték a koporsót.

– Emeltük volna! – mondta Eleky később Tulipános Frida boltja előtt, és a sörös-üvegét föl is emelte Horozvai feje fölé, mintha meg akarná keresztelni a virágkötő embert. – Emeltük volna! De a koporsó szinte megugrott a kezünkben, mintha semmi súlya nem lett volna! Nem is volt! Még annyi se, mint amennyit annak a pár papundeklilemeznek és nyárfa lécnak meg szögnek nyomnia kellett volna, amiből összetakolták! Hoppá!

Ká pont Tina, az elhunyt unokája később azt mesélte, hogy Eleky a füléhez emelve megrázta a koporsót, kotog-e benne a halott. Úgy tett vele, mint a gyerekek, ha löszbabát találnak. Ettől el is sírta magát, mire hallgatósága meghatódott: milyen derék kis unoka ez a Tina, nincs is még egy ilyen! Honnan is tudhatták volna, hogy Tina a babája miatt keseredett el, a hasonlat azt juttatta eszébe, aki nem akart jönni semmiképp. Hiába hízott napról napra – olyannyira, hogy hajdan oly bámulatos feneke helyén és magasságában roppant zsírgyűrű alakult ki a teste körül. Ő oly szerencsétlenül álldogált ennek a szörnyűségnek a közepén, mint hajdan Ká pont Lajos az autógumijában a hévízi tó szélén, amikor a szakszervezeti beutaló lejártáig sem mert bemenni a mély vízbe.

És most ez a Ká pont Lajos!

Bizony.

Nem kotogott, nem zörgött. Kinyitották a koporsót, ki kellett nyitni, mert a méregdrága sírhelyre mégse tehetnek egy üres dobozt, s ott találták a selyempárnát, a sötétkék ünneplős öltönyt – a zakó hajtókáján a téglagyári törzsgárdajelvényvel – szépen összehajtogatva, a fehér inget szintúgy, a nyakkendőt is, kibontva, hogy a csomó ne gyűrje ítéletnapig meg a fekete cipőket, szépen párban, lábhoz igazítva. Lábhelyre, hogy pontosak legyünk. A rázás – Eleky dicséretére legyen mondva – alig dülta föl a rendet.

Nohát!

Az asszonyok, a megözvegyült nagymama és Tina meg az anyja csaknem elájultak. El is ájultak volna, ha a kíváncsiság nem tartja őket ébren. Még ilyen! Mi módon vetkőzhetett le Lajos azon a szűk helyen? Hogyan volt képes így összerendezni a holmiját? Egyáltalán miért tette? És mit tett? És tehetett ő bármit?

A plébános úr ekkor földözte János evangéliumának 20. fejezetét Jézus föltámadásáról:

– „Nem sokkal később Péter is odaért, bement a sírba, s ő is látta az otthagyt golycsot meg a kendőt, amellyel a fejét befödtek. Ez nem a golycs között volt, hanem külön összehajtvva más helyen.” Láthatjátok, hogy az Úr Jézus is milyen gondos volt...

Márta, a természetgyógyász a maga különös, suttogó, mégis erőteljes hangján megkérdezte a koporsó túloldaláról:

– Azt tetszik ezzel állítani, hogy Ká pont Lajos is föltámadt?

– Dehogymondom! Dehogy! Isten őrizz! – A plébános úr illet bizony nem állíthatott.

Ki állíthatott bármit abban a fölbolydult ravatalozóban? Ennek ellenére Konczi, a púpos lakatos odanyomult a paphoz:

– Hogyan lehetne ezt elintézni?

Kiszállt hamarosan a rendőrség is. Ujjlenyomatokat vett, kihallgatott, fényképezett, detektorral végigvizsgálta a gyászolókat, kutyával megszimatoztatta a koporsót, a ruhákat, a környéket, de nem talált semmit, mivel fogalma sem volt róla, mit keressen. Olcsó poén volna megjegyezni, hogy Ká pont Lajost keresték, ennyit még egy rendőr is tudhat, hanem az igazság az, hogy lehet keresni valakit élve, lehet keresni holtan,

de abban a bizonytalan állapotban, amit még a plébános úr sem mert definiálni; ugyan micsoda-kicsoda az, aki elveszett, s milyen eszközökkel lehetne egyáltalán kimutatni, ha megkerülne? Mindenesetre előállították az özvegyet és Tina szüleit mint örökösöket, akiknek netán valami érdekük fűződhetett a különös események előidézéséhez, s a temetőgondnokot meg a hűtőkamra kezelőjét, akik utoljára látták a tetemet.

2

Ká pont Lajos temetésének órájában a legkevésbé sem érezte elveszítettnek magát. A sírhelytől légvonalban alig kétszáz lépésre, az Aranypatak túlsópartján heverészett a kertjében. Hanyatt a selymes gyöpon, a ragyogó napsütésben. Zoknit és alsógatyát viselt mindössze, hófehéret, mint Orgona kutya loboncos komondoröltönye. Hogy meghalt volna? Ezzel nem foglalkozott. Miért is? Pár napja tüdőgyulladásra volt, izzott a teste, hideg rázta, hörgött, levegőt nem kapott, most meg egészséges volt, mint a makk. Úgy érezte, ha kedve szottyanna, fölroppenhetne a seregélyhez a kerítésdrótra. Persze nem tette. Csik-csik-csikezni még csak-csak, varjúkárogást utánozni se lenne rossz, de kukacot hordani az odúba a gyerekeknek, no ehhez nem fült a foga. Így aztán maradt a fűvön, hanyatt. Szájában fűszál, ahogy ilyenkor kell, aztán csak feküdt, csak úgy. A fejétől kétarasznyira, magasra emelkedő száron, mint valami kigyulladni készülő gázlámpa, érett egy szem szamóca.

Emberemlékezet óta így soha. Örökön tenni-venni, gürcölni, méricskélgni, számíthatni, gondot gonddal oltogatni, ez volt az élete. Még a délutáni nyugdíjas munkaszunyókálásai is azzal teltek, hogy mikor és mit gyomláljon-permetezzen akkor, ha már nem hever a dikón, az eresz alatt.

Így talált rá a felesége harmadnapon, ahogy a nagykönyvben meg van írva. Jött Róza a fekete zorszsetruhájában a vevőkkel. Egy javakorabeli házaspárral. A férfi talán éppen nyugdíj előtt. Mert a telket bizony, jaj, hiába nem akarjuk, el kell adni, örökön szegény Lajosomra emlékeztetne, egy szem gyümölcsöt se bírnánk innen megenni! Lajos bírt, éppen a bíborpiros szamócáért nyújtózott. Ezt a szamócát figyelte három napja, miként vált zöldből fehérre, hogy pirulnak meg előbb a kősejtecskéi a napos oldalán, majd az a fele, és ma reggelre hirtelen az egész, hiszen a május végi éjszakában – csak látszat a sötét! – melegen hullámanak a nap érlelő energiái. Lajos nem volt éhes, szomjas se, és fájni sem fázott. A szamócát éppen ezért nem testi szükségéből kívánta meg. Kapcsolatuk az elmúlt napokban oly bensőségessé vált, amiből egyéb nem következhetett. A szamóca föllobbanó érett pirossága olyan volt, mint a rég elmúlt időkben a szerelem. Amikor még udvaroltak a férfiak a nőknek, akik ezt el is várták, s csak akkor adták oda magukat, amikor összeért bennük a vágy a szerelemmel, ahogy ebben a szamócában a szín az ízekkel, az illatokkal, az aromáknak azzal a szimfóniájával, ami csak a magyar szamócák sajátja, hiszen több bennük a történelem a locsolóvíznél és a pétisónál.

Csaknem átgázoltak a vevők Lajoson. Rozika pedig – hiába volt nagyobb benne a kíváncsiság, mint három napja a temetőben – úgy elájult, hogy teljes hosszában végigzuhant a szamócaágyáson.

– No de maga meghalt! – sikította védekezően a vevőasszony, és két kezét kinyújtotta, tenyerét kifeszítette.

Lajos föltápászkodott, négykézlábra. A szája még tele volt a szamócával: valamennyi ízét ki akarta élvezni, s egyelőre a harminchetediknél tartott. Nem sietett tehát.

– Ottó! Ottó! Csinálj valamit! Ottó! – Az asszony hisztérikusan hajtogatta e pár szót, az Ottónak nevezett vevőember pedig nem csinált semmit. Ká pont Lajosnak elég volt egyetlen pillantást vetnie rá, tudta, hogy az illető egy évtized eltolódással az ő történetét éli. A sikoltozó nőre nézett: van honnan menekülnie ennek a derék Ottónak.

Elfogyott lassan nyelvéről a szamóca, mint az áldozási ostya. Ekkor odaszólt Ottónak:

– Nyissa ki a kerti csapot, legyen szíves!

Ottó megengedte a vizet, Ká pont Lajos pedig kiemelte Rozikáját a szamócaágyásból, és meglocsolta arcát hideg vízzel. Ajánlotta a slaugot Ottónak, de az egyelőre nem merte alkalmazni.

Később Rozika megkérdezte:

– Most meghaltál, Lajos, vagy nem haltál meg? – Kezét tördelte. – Most az egyszer ne beszélj mellé!

Lajos elmosolyodott. Mít lehet ilyen kérdésre válaszolni?

A telekügylet mindenesetre kútba esett.

3

A rendőrség természetesen megjelent a patakparti kertben. Két kocsival. Az egyikben egyenruhás sofőr és civil nyomozók: egy magas fiatal és egy kövérkés, szemüveges öreg, a másikban foltos ruhás kommandósok kutyával.

– Akár a *néhai* Rézműves Anteusz testőrei – Ká pont Lajos elmosolyodott kissé. – Nagy kérdés, tudnak-e vigyázni a kutyájukra.

A rendőri látogatás órájában ugyanis Orgona kutya már a kerítésen belül lakott kisleányával és gazdáival: Nellikével meg Fotó Nagykabáttal és Nellike ajándék gyerekével együtt. Lajos a fűben továbbra is. Nellike a gyereket, Marikát tényleg ajándékba kapta. Szinte. A Pethe Ferenc téri ABC melletti zöldségesnek próbálta elénekelni, hogy szeretne venni két kiló krumplit, amikor egy nő lépett hozzá, s megkérte, vigyázzon a kisbabára és a baba holmijára, amíg ő vásárol. Tökéletes emberismerettel rendelkezett az illető, aki ezután az ABC raktári kijáratán keresztül eltűnt a történetből. Nellikének nagyobb örömet nem lehetett volna szerezni húsz kiló arannyal sem: élő, igazi kisbabát kapott!

Anyira megijedt a rendőrök láttán, hogy azok miatta jöttek, s elveszik tőle a kisbabáját, hogy énekelni is elfelejtett, csak hebegett-dadogott Ká pont Lajosnak: most mi lesz? Ká pont Lajos ölelgette, nyugtatgatta, nem lesz semmi baj, Nellike, hogyan is lehetne, rendes asszony lehet a kicsi Marika szülőanyja, hiszen nem fojtotta meg Marikát, a Dunába se dobta, hanem gondoskodott róla, a legislegjobb helyre adta, a legjobb anyát választotta ki számára, minek küldene hát akkor rendőröket rá? Bele-súgta Nellike fülébe: kibabrálnunk velük, egyet se félj! Fotó Nagykabát valahol messze csatangolt pelenkáért, tápszerért, helyette Orgona kutya zárkózott föl Nellike és Marika mellé kisleányával, Kócosossal, aki igyekezett híven utánozni mamája mozdulatait.

A hatóság Ká pont Lajost kereste. S miután megtalálta, nem került könnyebb helyzetbe. Azzal együtt, hogy Ká pont Lajos maximálisan segítőkész igyekezett lenni, legálábbis a beszélgetés elején.

Ugye a szokványos kérdések: Ön Ká pont Lajos? Született? Hely? Idő? Anyja neve? Foglalkozása? Nős? A kommandósok ezalatt körbejártak a kertben, bekukkantottak a

házikóba – farkaskutyás társuk Orgona láttán óvatosan kint maradt a kapu előtt. Ká pont Lajos egyenletesen válaszolt a szemüveges nyomozó kérdéseire: igen, valószínűleg. A születési adatokat firtatókra is valami hasonlót felelt. A fiatalabb detektív ingerülten rászólt a kihallgatottra, de társa, a jelek szerint főnöke, leintette.

– Jó ez, így jó.

– Igen, valószínűleg – bólintott Ká pont Lajos. És ezzel tényleg egyet lehetett érteni. Orgona is így gondolta, mert lazított tartásán, mire Kócos egyenest elheveredett Nellike lába előtt, aki még mindig a kelleténél izgatottabban szorította magához kisbabáját.

A kihallgatás innen vált nehézkesé.

– Ön valóban meghalt?

Érezzük mindnyájan, fonák a helyzet. A rendőrtiszt ezt a kérdést kénytelenítettett föltenni, holott ilyen kérdés a modern világ hatóságainak *politikailag korrekt* nyelvében nincs. Nem is létezhet. Benne van ugyanis a következő kérdés is: Ön föltámadott? Van föltámadás? Van élet a halálon túl? Tehát felelősség is? És így tovább. Nem is folytatjuk, hisz nyilvánvaló, hogy ezek az egymásból eredő kérdések és a bennük foglalt válaszok inkorrektek, mert több mint elfogultak. Lehetetlenné teszik az édes ambivalenciát, az önbizalomtól dús választás lehetőségét, és brutálisan kizárólagosak, nyersen és megföllebbezhetetlenül állást foglalnak egy olyan kérdésben, amiről az említett korrekt nyelv úgy beszél, mintha nem léteznék.

– Igen, valószínűleg – ismételte egyenletes válaszát Ká pont Lajos. Lágyan, látzólag engedékenyen, sőt megengedően: használhatnánk akár más kifejezéseket is, ha akarnánk. No ettől egyenesen cinikusan csengtek szavai a kihallgatók fülében, hisz pusztán a létevel azt kiáltotta, hogy itt nincs vita, kecmec, okosság, kompromisszum. S az az elővételezés, ami szerint ők államigazgatásilag és *tudományosan* gondolkodnak és beszélnek – tehát aminek Ká pont Lajos a személyes ellenbizonyítéka – hülyeség. És mivel család is, disznóság.

A tanácsstalanságba bele-belekerregett a türelmetlen magnó, mely nem ilyes tesztozasághoz szokott belügyi szolgálata során. A seregély visszakerregett neki a villanydrótról. S hogy választ nem kapott, megismételte. A magnó hallgatott. A seregély ezután a beszélgetők köré seregülő kommandósoknak szentelte figyelmét.

A kihallgató tiszt ekkor engedelmet kért, hogy megfoghassa Ká pont Lajos kezét. Elég furán néztek ki. Az öltönyös, szemüveges komoly hatóság és a komolytalan, fehér gatyás öregúr – a gatyája bizony már jócskán zöld a füvek véréből. Kézfogás két világ határán. Erőtéljes és férfias, kissé gyerekes is, ahogy a rendőr megpróbálta megroppantani Ká pont Lajos ujjait: ugyan *anyagból* van-e? Az anyag szót megnyugtató volt elgondolnia, noha jelentését igazából nem értette, mint általában senki sem, aki előszeretettel használta kortársai közül. Ká pont Lajos keze is megnyugtatónak tűnt föl számára. Masszív, a kert munkától kissé parasztos. Szorítható, akár meg is bilincselhető.

– Kérem, jöjjön be velünk a – fölpróbálgatta nyelvére a szavakat – hivatalomba.

Ká pont Lajos elhárítólag mosolygott.

– Megértem, hogy önnek itt jobb, de azt is meg kell értenie, hogy ez roppant kínos ügy.

– Igen, valószínűleg – Ká pont Lajos egyre mosolygott.

A rendőrtiszt ekkor titkos jelet adott a kommandósoknak, akik közül ketten kétfelől Ká pont Lajosra vetették magukat, hogy kezét hátrafacsarják, megbilincseljék. Orgona fölmordult, ugrott volna, Kócos fia is harcra készült, de aztán visszatette fejét a mancsára: a két kommandós ugyanis egymást teperte a földre. Ká pont Lajos és a

kihallgató tiszt kézfogása tovább tartott, de Ká pont Lajos – ha szabad földrajzi kifejezést használni – most néhány fokkal délebbre állt. Oly hirtelen és láthatatlan elhátározással tűnt el iménti helyéről, s jelent meg amott, mint amikor az elfogyott perc hűlt helyéről a villanyóra mutatója odébb ugrik. S azon a bizonyos hűlt helyen, ahonnan kimúlt az idő, no, ott csatározott a két fogdmeg.

Nellike vidám éneklésbe kezdett:

– *Sej, haj folyóba’, sok a hal, valóba’.*

Most a nyomozótiszt mosolygott. Kissé kényszeredetten. Megértette, hogy ami itt még ezek után történhet, az jegyzőkönyvezhetetlen.

– Szóval így állunk.

– Igen, valószínűleg – Ká pont Lajos elengedte a tiszt kezét. – Ha megbocsát, nekem föl kell tennem a tejet a kisbabának.

4

Özönlöttek a kíváncsiak. Titkosrendőrök, miniszteri tanácsosok, turisták, papok, zarándokbuszok, gyerekek és természetesen újságírók. Leginkább a bulvárlapoktól és a kereskedelminek nevezett tévékloakák püdermúsoraitól. Fotó Nagykabát fogadta őket. Ká pont Lajos nem mutatkozott. Fotó Nagykabát rendszeresen és demokratikusan, vagyis személyválogatás nélkül hagyta magát megvesztegetni. Pénz, gyerekruha, tápszer, sör, konyak, kutyaétel – jöhetett bármi. Komolyabb értékekért komolyabb történeteket adott elő, a csekélyebbekért pár szót. Őt az élet megtanította arra, hogy a kicsit is becsülje. Aki valóban mélyen a zsebébe nyúlt, az rendszerint *majdnem* találkozható Ká pont Lajossal. S tényleg, mintha ott, a mogyoróbokor mögött bukkant volna föl a zöldülő fehér gatyájában, vagy amott, a patak töltésén derengett. Egyszer egy tévéoperátor – valóban jelentős summáért – tényleg láthatta a tulajdon két szemével Ká pont Lajost, amint Kócos kutya táljába tejet öntött. Műsorvezetőnője, a híresen csúnya hölgy meg is kérdezhetette: Ön valóban föltámadott? Választ is kapott: Igen, valószínűleg. Készülhetett fölvétel, de sajnos, a világszenzációként beharangozott műsorban csupán Kócos volt látható meg a kutyatál és a tálba ömlő tej. Hang pedig csak a híresen csúnya hölgyé. Fotó Nagykabát a pénzt nem adta vissza: mi köze neki a technika fogyatékoságaihoz?

A látogatók lassan elfogyogtak.

Utoljára a belügyminiszter és a z.ri megyéspüspök óvakodott el a kicsi házhoz. Már október eleje volt, szőlőtől roskadozott a terasz fölötti lugas. Az urak hivatali íróasztalán épp most állapodtak meg a tarajos hullámokban érkezett jelentések, a jelentések ellenőrzései, az ellenőrzések hitelesítései. Kicsit meglepődtek, amikor a kertajtóban összefutottak, mint két gyanútlan esti sétáló, aki a napi gondot-bajt a törökkői friss levegővel akarja kifűjteni a fejéből. Kocsijukat, sofőrjüket az Aranyhegyi út két átelenes végénél hagyták.

Alkonyodott. A darazsak már elültek. A lugas alatti kecskelábú asztalnál dajkálta Nellike a kisbabáját. A szakszerűen fölkészült belügyminiszter, amúgy derék, megtermett férfiú, rögtön tudta, mit tegyen. Megcírógatta a kicsi sapkás fejcskékjét, és megkérdezte, hogy hívnak, kis gyöngyvirág? Nellike nem tudta, kik a vendégek – ha tudta volna, sem érdekl. Megköszöriülte torkát, és a legszebb hangján énekelte.

– *Magyarok királynéja,*

Boldogságos Szűz Mária,

*Neked áldoz magyar szív,
Mely hozzád örökre hív, Mária!
Ó, Mária, Krisztus anyja!
Esedezz híveidért, a te magyar népedért,
Mária!*

A belügyminiszter képe kissé elfancsalodott, a püspöké földerült.

Fotó Nagykabát két oldalzsebéből elővette a bebocsátásért kapott egy-egy üveg bort: egri leánykát hozott mind a kettő. Letetette a palackokat az asztalra, s magyarázkodott:

– Annyira dadog szegényke, hogy kizárólag énekelve képes beszélni. Tízezer dalt tud.

Leültek az asztalhoz, Nellike hozott dugóhúzó, poharakat. Közben csöndesen dudorászott Marikájának, akit minél hosszabb ideje tanulmányozott, annál alkalmasabbnak talált arra, hogy Magyarország királynője legyen.

Hallgattak. A püspök is, a belügyminiszter is négy szemközt szeretett volna beszélni a háziakkal, persze legkivált Ká pont Lajossal. Ámde egyik sem merete sem elküldeni a másikat, sem magára hagyni. Hogy jövetelük valódi célját szóba hozzák, arról végképp röstelltek nyilatkozni. Föltenni életük hitelét egyetlen kérdésre? Így aztán kifejezetten szerencsésnek mondható, hogy Ká pont Lajos nem mutatkozott. Hanem filozófiai és politikai nézeteik áthidalhatatlannak tetsző távolsága ellenére egyre hevülő érzéssel gondoltak egymásra – helyzetük, mit ne mondjunk, egzisztenciális közössége annyira nyilvánvaló volt számukra. Ez a mélyről jövő megértés okozhatta, hogy a második pohár borral pertut ittak. S milyen az élet? Kikerülhetetlen. Fotó Nagykabáttal is össze kellett tegeződniük. Hogy vette volna ki magát, ha kihagyják a házigazdát, akinek az asztalánál ülnek, pusztán a brutálisan szembeszökő osztálykülönbség miatt? Az őszi langy estében, a harsány tücsök- és békazenében a demokratának és a szegények pásztorának a lelke úgy röpült fölfelé, mint amikor egy rossz álom pókhálós, feneketlen kútjából kiszabadítja az ébredés. A harmadik pohár bor után Fotó Nagykabát indítványozta, hogy énekeljék el közösen az *Édesanyám is volt nekem*et. Lehetett volna elhárítani? Akarhatta volna bármelyikük? Elképzelni sem tudtak hirtelen ennél a dalnál mélyebb igazságot. Jövetelük célja ehhez képest mellékessé vált.

Nótázás közben váratlanul előkerült Ká pont Lajos. Minden különösebb bejelentés nélkül, semmi zajos megérkezés vagy sejtelmes-kísérteties földerengés, kapta a Nellike elé készített poharat, és kiitta. Le is ült Nellike és a kisbaba mellé a padra.

Elég jól elbeszélgettek. Mindenféléről. Ká pont Lajos például azt fejtegette, hogy ebben a hőségben a leghelyesebb volna bor helyett esetleg hosszúlépést, de még inkább bodzaszörpöt inni. Jéggel és sok citrommal. Ebben valamennyien egyetértettek. Nellike odaadta neki Marikát, és szaladt a csaphoz: hisz ezek a szegény kutyák ma nem kaptak friss vizet!

Eszteendő múlva, a tavaszi kutyaoltás napján a töltésen menetelt Nádori Gyula a barátaival és ki-ki a házi ebével az állatorvos és különféle sörmérések felé. A töltéstől jobbra, a nevezetes kertben álldogált egy fehér gatyás öregúr. Az illető – gatyája frissen mosva – metszőollóval a kezében mérgette az őszibarackfát: ugyan ez a rügy alsó állásúnak mutatja magát, de a következő nem alsóbb állású-e? Az egyik plusz két barack, a másik mínusz kettő. Ámde a plusz ugyanakkor mínusz is a többiből – mert ha megmaradnak, azok lesznek kisebbek. Ezt add össze ceruza nélkül, Marika! Két fehér ko-

mondor mögött állt, négykézláb, mintegy szolidaritásból, mert kettejük közt egy picike gyermekecske ugyancsak négykézláb figyelte az őszibarackmetszés művészetét.

– Látjátok – mutatott feléjük Nádori Gyula, és megfékezte kissé Fifi kuttyáját, hogy ne rohanjon már annyira azért az oltásért. – Az az öreg pontosan úgy néz ki, mint Ká pont Lajos, aki meglógott a saját temetéséről.

Szuly Gyula

HALOVÁNY HOLDNÁL

A régi nótát Budáról
ma újra hozza át a szél,
úgy jön, ami a zongorán szól,
mint a Duna hajótöröttje,
ha szörnyű bajból partot ér;
az a lélek és az a hangszer
le is hangolódott Budán.
(Sejti-e, hogy a régi nótát
mi szél röpíti, s ideérve
nem ugyanaz a dal talán?)

Míg én ebben a szűk csárdában
csak azt lesem, hogy indulat
járja át végre körülöttem
a négy hideg-rideg falat
szólva magyarok istenével,
verje az ellenség hadát,
s úgy jöjjenek, ha indulókká
váltak a sóhajos nóták
nehéz-időkben odaát,

hamvába holt lélekkel itten
mulattatóra vár a nép,
a lélek vérátömlesztését
kívánja, hogy szikrát repítsek
egykedvű szellemébe még.
De ezek nem tudnak mulatni!
A halovány hold lelküket
ábrándvilágába vonja,
felbámulnak az úrutásra,
aki úti kalandja végén
épp a halovány holdra lép
s fejjel lefelé lóg mulatva
azon, hogy mi nem mulatunk,

ideterjedt az úrunalma,
mikor szerelmi bánatának
boldogtalan sirámát órá
lengeti néhány életunt.
Mit tegyek? Ezek azt se tudják,
milyen az igaz mulatás!
Kétkedvén az én sebembe
mártják be ujjukat, de mégse
úgy, mint az Emberbe hitetlen
egykor az igazi Tamás,
mert mit sem értenek belőle
(velük nem történt semmi sem),
s az éjszaka mélyének könnyből
lett mindegyik gyémántja rájuk
hideg szemmel néz, fénytelen.

G. István László

MERÜLŐ SZONETEK

Szabadíts testem köré, hogy sehol
ne húzzon le súly, fullasztó az ég
(szárnyrángatásból, testetlen elég
a kimért idő), ha nekem hozol

kijárást az égre, feláldozol
(és torkomban is, amit mondanék,
föl-le jár, pörög, mint a rossz kerék),
és az áldozatban megváltozol –

ha neked, szabadíthatatlan arc,
akarhatatlan, amit nem akarsz,
hát nekem kell helyetted is akarnom –

(szárnyára ég rá, akit betakarsz,
kezed az ég fölött árnyék az arcon),
hát nekem kell helyetted is akarnom.

*

Aki a holdat őrzi este, reggel,
kerekre nő benne, hogy halni készül,
bár része sincsen, mégis kiegészül
hideg árnyékkal, sápadt szégyenekkel;

tengerhívásra még hullámhegyekkel
szól, de már idegen völgyébe szédül,
belső halált hal, azt sem őrzi végül,
aki még a holdat őrizte reggel –

nem jó annak a tengerbe belépni,
aki a halált nyitott szájjal éli,
mert mivé hangosodik fel fülében,

ahogy zúg, hallgat, s megint zúg a szégyen,
ahogy még egyszer akar halni, élni:
üresre forog a hold a fejében.

*

Védi az erdőt, aki integet
neked, és színek nélküli fehérben
ébred, alszik, ébred, tekintetében
álomtalan, bezúfolt szürkület

mutatja neked tekintet helyett,
hogyan mi férhet egy tekintet helyére:
elgondolhatatlan a fény, ha vége.
Hangok előtt a legelső szünet

után megszámlálhatatlan szünet van,
védik az erdőt üres áradatban,
előled titkolják, kifecsegik,

eltitkolják; ami belül szorít,
ágakat tör, leér az arcodig,
mert mindig itt van, és kívárhatatlan –

Péter László

„EGRESSY GÁBOR TELJHATALMÚ KORMÁNYBIZTOS”

Sándor János barátomnak

1

Egressy Gábor (1808–1866) színész és rendező, a magyar színjátszás jelentős képviselője minden bizonnyal 1840-ben járt először Szegeden. Felesége, Szentpétery Zsuzsanna (1816–1888) Komlóssy Ferenc társulatának tagja volt.¹ Egressy ezért jött ide vendégszereplésre: a városháza szalájában tartott színelőadásain vendégszínészként szerepelt; a HAMLET címszerepében kétszer is föllépett.² 1843 júliusában a Bartók József és Egri János vezette vándorszíntársulat tagjaként szeptember közepéig hétszer lépett föl a szegedi deszkákon.³

Harmadszor jöhetett Szegedre, amikor 1848. július végén egy hónapi szabadságát föláldozva fiához ment az óbecsei táborba. Már előbb, július első napjaiban elkísérte oda fiát, de akkor a gőzhajó Szolnokról megállás nélkül ment Óbecsére. Második útja alkalmával, július 30-án azt írta feleségének: „Tegnap este óta Becsén vagyok. Szegeden két iszonyú napon át kellett vesztegelnem; mert onnan a gőzös csak szombat [29-én] indult ide.”⁴ A becsei táborban mindenhová elkísérte fiát. Kétszövű vadászpuskával és övében két pisztollyal járt-kelt, várva a Szenttamás és Bácsföldvár ellen tervezett támadást. Augustus végén elkeseredve tért vissza Pestre, és A RÁC LÁZADÁS ÉS A MAGYAR ÜGY címmel röpiratban bírálta a tétlen hadvezetést.

„A harcmezőről jövök – írta. – Egy teljes hónapig vártam Óbecsén, a főhadiszálláson, a dicső csatára, oly szándékkal, hogy az elsőek egyike lehessen az ellenség sáncain, s ha végzetem úgy akarja: győzelmünk első hírnöke.”⁵

Röpiratának nyilván része volt abban, hogy szeptember végén Kossuth Lajos, a Honvédelmi Bizottmány elnöke megkérte, csatlakozzék hozzá alföldi toborzóújtjára. Negyedszer járhatott tehát Egressy Gábor Szegeden, amikor Kossuth kíséretében 1848. október 4-én a városba érkezett. Innen a szegedi kórházban ápolt Ákos fiát hazavitte Pestre.⁶

2

Kossuth Pestre visszaérkezve október 15-én NYÍLT RENDELET-et adott ki, amelynek idevonatkozó része így hangzott:

„Egressy Gábor nemzetőrségi százados úr, ki mint segédem a Tisza vidéki népfelkelés szervezésénél⁷ már jelenvolt, ezennel megbízatik, hogy népfelkelési biztosul [én emeltem ki – P. L.] Szegedre és Csongrád s Csanád megyébe lemenvén, az illető hatóságokkal s tisztviselőkkel egyetértőleg [ezt is én tartom fontosnak kiemelni – P. L.], az általános népfelkelést Szegeden, Csongrád megye alsó részében és Csanádban mobilizáltassa, s a Nagykikindát elfoglalt rác pártütők megsemmisítése végett Kiss Ernő és Éder [Frigyes] tábornokok hadi munkálatainak elősegítése végetti kiindulásukat eszközölje.

*Melly megbízatásában neki segédkezet nyújtani minden hatóságok és tisztviselők a Nemzet nevében utasítatnak.*⁸

Egressy először október 20-án utasította a szegedi magisztrátust: a Makó és Kiszombor közt felállítandó híd számára kilenc hajót kért.⁹ 26-án számolt be először feleségének tevékenységéről. *„Reggeltől napestig egyik ember a másikat éri szobámban: hatósági s katonai küldöttek, transportok, szállítmányok elintézése... hát még a tolakodók és szolgálkúkek serege!... Ezenkívül minduntalan utazgatnom kell; szónokolnom tanácstermekben, népgyűléseken, lelkesítenem a népet, s ahol kell: parancsolnom... Mindezekről, édesem, majd csak otthon beszélhetek neked, most arra sem idő, sem hely nincs. Azonban állásom nehéz és fáradalmas volta mellett is, helyemen érzem magamat; s bármi bonyolult körülmények közt: tájékozni tudom magamat, s ha kell: erélyt is kifejteni; hiszen tudod, édesem, hogy e tulajdonság jellememből és véralkotomból nem hiányzik; s ez már meg is tette egy párszor hatását némely tisztviselők és hatóságok irányában, mióta itt működöm.*¹⁰

Előző nap indította útba Rózsa Sándor csapatát: *„száz válogatott pusztai lovas”*. *„Gyönyörű nép”* – írta elragadtatással. Járt Nagybecskereken; 13 000 embert vezetett Kikinda és Mokrin alá. Másnap indít Szegedről és a Kiskunságból Becskerekre Kiss Ernőhöz (a későbbi aradi vértanúhoz) 4000 gyalogost és 1000 lovas nemzetőrt. Kormánybiztosi irathagyatéka képet ad buzgóságáról; főként a nemzetőrök és honvédek felszereléséről igyekezett gondoskodni.¹¹ Október 27-én a szegedi hadi bizottmánytól fölvilágosítást kért az Aradra küldött, Szegeden elfogott lőszerokról. Október végén Egressy hazament Pestre családjához. November 2-án Nyáry Pál, a Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke kiterjesztette Egressy hatáskörét. Népfölkelési kormánybiztosból Tisza vidéki kormányzatos lett:

„Az alvidék hadainak ellátása többnyire Szegeden keresztül eszközöltetvén a küldemények kellő rendet, valamint a vidék éberen tartását és ha kell, védelmi állapotainak rendezését biztosítani szükséges.

Ennek elérésére Egressy Gábor, ki eddig biztosi minőségben lélekéberség, hazafiúi buzgalom, erély és tevékenység által magát különösen kitüntette, Szeged városára és vidékére teljhatalmú kormánybiztos gyanánt küldetik ki, oly meghagyással: hogy mindazt, mit a hadi szállítmányok rendezésére, az alkotmány és a törvény uralmának fenntartására, a tisztviselők kötelességteljesítés[ének] és a védelmi buzgalom élénkítésére, szóval a haza érdekeinek biztosítására és megóvására célszerűnek, hasznosnak, szükségesnek ítéland, cselekedhesse és elrendelhesse.

*Meghagyom ezennel Szeged város hatóságának és a vidék előjáróinak, tisztviselőinek, községeinek, nemzetőreinek és minden egyéneknek, hogy jelen [rendeletemnek] felmutatása, tekintőleg hirdetése után minden intézkedéseit és rendeleteit pontosan teljesíteni felelősség terhe alatt elengedhetetlen kötelességnek ismerjék.*¹²

Egressy Gábor még Pesten tartózkodott, amikor november 5-én levélben tudatta a Várossal kinevezését. November 7-én családotul leköltözött Szegedre.¹³ Nyáry november 9-én ismét föl szólította Egressyt, hogy miután a Honvédelmi Bizottmány őt *„Szeged városának és környékének teljes hatalmú kormánybiztosává kinevezte, oda utasítja [...], hogy felhasználjon minden lehető törvényes eszközt honunk megmentésére”*.¹⁴

Egressy a november 9-i közgyűlésen jelent meg először. Elrendelte a rémhírterjesztők és illetéktelenül fegyvert tartók felelősségre vonását, és föl hívta a figyelmet *„az engedelmesség, rend, közbátorság [értsd: közbiztonság] megóvására”*. November 20-án nyolc önkormányzat (Szeged, Vásárhely, Makó, Szentés, Csongrád, Szabadka, Félegyháza, Halas) címére küldött kemény föl szólítást.¹⁵ Vadász Manó szegedi polgármestertől a nemzetőrség létszámának és fegyverzetének kimutatását kérte. Ezt meg is kapta. De

az új söprű jól söpört: a szinte ellenőrizetlen hatalom birtokában Egressyvel elszaladt a ló. Teljesíthetetlen, a való helyzettel, lehetőségekkel nem számoló képtelen követelésekkel állt elő. Egymást érték a katonai felszerelések elkészítését vagy összegyűjtését sürgető átiratai, melyeknek a Város kellő igyekezettel tőle telhetően eleget is tett, december elején mégis igen feszült viszony alakult ki közte és a vezető testületek – a közgyűlés, a tanács és a hadi bizottmány –, valamint a nemzetőrség vezetői között. *„Egressynek népfölkelési kormánybiztosul történt kiküldetése – értékelte tevékenységét már csaknem száz éve a Város történetírója, Reizner János – már magában véve még az akkor zavaros időkben is elég különös gondolat volt. Új szerepében is csak színészkedett, minduntalan nagy pátozzsal szónokolt, s egy-egy hallgatónak azon maliciózus közbeszólására: »nini, most mindjárt meghal«, komoly eredményekre nem is számíthatott.”*¹⁶

Ruszoly József részletesen ismertette a Város és Egressy közt december elején ki-robbant összetűzést. A „radikális”, azóta megtanult szakkifejezéssel „balos”, „szektás” Egressy nem akarta megérteni, hogy a rosszul fölfegyverzett, kiképzetlen hadra fogottakat nem lehet felelőtlenül csatába vinni. Sürgető, gyanúsítgató, sértegető leveleire a Város vezetői higgadtan, a tények tüzetes előadásával válaszoltak. Ő azonban megfenyegette őket, hogy *„a haza megmentését gátló tisztviselői eljárást hazaárulással bélyegzi, s a szerént sújtandónak nyilvánítja”*. Követelte, hogy teljesíthetetlen rendeletét három napon belül hajtsák végre. A magisztrátus megkeményedett: *„Kormánybiztos urat kémélő bánásmódrá nem annyira kérjük, mint figyelmeztetjük, mi is szabad polgári lévén szabadságunkért vívó hazánkknak.”* A fantazta Egressy még most sem volt képes fölismerni a valósággal való számolás kötelezettségét. A Város iratára ezt jegyezte föl: *„Replika egy szigorú rendeletemre. E. G. A kupaktanács makrancoskodik. E. G.”* Doktriner elfogultságával az ország második városának önkormányzatát – kupaktanácsnak minősítette! December 3-án még kíméletlenebbül válaszolt: *„Az erélytelen vagy önző tisztviselő, mint haszonvehetetlen organuma az álladalomnak az útból félrevetetik, a szándékosan akadályozó pedig megsemmisítetik. A kormánybiztosi teljes hatalomnak most ez az értelme van. Szeged városa tisztviselősege most ehhez tartsa magát. [...] Minél nagyobb az, ami e percben kockán áll, annál nagyobb számadás alá jönnek a tettek és mulasztások. A választmány ne replikázzon, hanem tegyen.”*¹⁷

Ezzel – mint Ruszoly József írta – betelt a pohár. A városi tanács Egressy vádjait a közgyűlés elé terjesztette: *„A Tanácsot a haza megmentését gátló eljárással s ennél fogva hazaárulási bűnnel bélyegző érdemtelen kifejezés, miután [a Város tanácsának] tiszta öntudata, hogy szeretett hazája megmentése arányában kötelességeit legszebbnek esmervén, teljesítésüket s e részben minden rendeleteknek fogaatosítását legbuzgóbb pontossággal teljesíti – merő alaptalan rágalomnak nyilvánítván, visszautasítottat, s erről [a] kormánybiztos[us] tudósítani rendeltetik.”*

A december 7-i közgyűlésen a vérért sértett, *„ernyedetlen hazafiságukról ismert”* Korda János nemzetőr ezredes, térparancsnok és segéde, Gombás József benyújtotta lemondását, bár ekkor még *„az egyhangúlag nyilatkozott testület kérésére”* visszavonta. (Januárban Korda János térparancsnokságáról végleg lemondott.) A közgyűlés *„minden további súrlódás kellemetlenségének s a jelen viszonyokban különösebben is izgalmas kedélyek balhangulatának mellőzése tekintetéből”* a Honvédelmi Bizottmányt arra kérte, hogy *„városunk közönsége a kormánybiztosi működés befolyása alól felmentessék”*. Reizner arról is beszámol, hogy amikor Egressy a hibás rendeletének ellenszegülő Vadász Manó polgármester és Korda János nemzetőr ezredest lehazaárulózza, csaknem tettelegességre is sor került. *„A közönség felingerült, Egressyt már megrohanni akarták, s a nép dühétől a polgármester csak azáltal menté meg, hogy fogolynak nyilvánítja, s fegyver között a városházára kísérteté.”*¹⁸

3

Hasonlóan került összeütközésbe Egressy Csongrád megye vezetőivel is. Ismerős fordulatokat olvasunk Zsilinszky Mihály értékelésében:

„Általános felháborodást okozott a megyében Egressy kormánybiztos november 20-i rendeletének hangja, melyben teljhatalmára való hivatkozással [a kiemelés tőlem – P. L.] korholja azokat, kik az ő rendeleteit nem hajtják végre pontosan, s ezáltal hazaárulást és népfelségárulást követnek el. Sértő célzással írta, hogy a mulasztó tisztviselőket, mint a kormányzat haszontalan organumait, félredobja, a szándékos akadályozókat pedig megsemmisíti. Panaszkodik, hogy nov. 5-[én] és 11-én kelt rendeletei sikertelenek maradtak; ennél fogva meghagyja, hogy »Csongrád megye bizottmánya ne replikázzon, hanem tegyen!«.

A helyzet valóban nem volt alkalmas arra, hogy a hatóságok egymással civakodjanak. Csongrád vármegye csakis azért nem válaszolt a kormánybiztosnak sértő szavaira. Tette, amit az ingerült kedélyhangulat mellett ily rendkívüli viszonyok közt tehetett.”¹⁹

Kinevezésekor Csanád megye nemzetőrsége is őszinte örömmel köszöntötte a kormánybiztost. „Makó város összes nemzetőrsége hazafiúi szeretettel van eltelve, s kész is hazája védelmére fölkelni” – írta neki november 15-én a város bírása, Török József.²⁰ Egressynek azonban hamarosan itt is összeütközése támadt. Követelésére ugyancsak Török József a való helyzet ismertetésével válaszolt: a 900 nemzetőr fegyverekkel rosszul van ellátva; 200 szuronyos puskát és 200 lándzsát elvettek tőlük, így mindössze 200-250 gyatra állapotú vadászpuskája, néhány lándzsája van. Egressy úgy vélte megoldhatónak a dolgot, hogy ezer kaszát utalt ki Csongrád és Csanád megyének...²¹

December 11-én a városi közgyűlésben Egressy már hiába kért bocsánatot, Kossuth eleget tett a szegediek kérésének, és mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke 14-én fölmentette kormánybiztosi tisztéből! A papír szerint két, a gyakorlatban mindössze egy hó napnyi kormánybiztosi tevékenysége tehát dicstelenül végződött. Szántó Imre is így foglalta össze véleményét: „Annyi bizonyos, hogy Egressy Gábor túlfűtött lelkesedéssel, meglehetősen türelmellenséggel végezte feladatát, olykor fenyegette és sértegette is a némileg vontatottan működő városi vezetőket.”²²

4

Egressy ekkori magatartását jellemzi, hogy nemcsak a városi és megyei önkormányzatokkal, hanem még kollégáival is összeütközésbe került. „Idézett átirataiból, megjegyzéseiből a Város vezetői iránt tanúsított ellenszenvet túl fontoskodás vagy még inkább jó adag beképzeltég is sugárzott” – állapította meg Ruszoly József.²³ December 7-én sürgönyben (ez akkor még nem táviratot, hanem futárral küldött hivatalos levelet jelentett) kifogásolta, hogy kormánybiztostársra, a Délvidéken illetékes Beöthy Ödön Sebő az ő megkerülésével fordult Vadász Manó polgármesterhez. Beöthy 8-án így felelt meg neki:

„Ha [sürgönye] abból veszi származását, hogy legközelebb [értsd: legutóbb] Szegedre küldött Biztosomat a löfegyverek miatt [a] Szegedi Polgármesterhez utasítottam, úgy méltóztassék kegyesen megengedni, hogy azt, kivel kellessék magamat érintkezésbe tenni, bízva egyedül csekély ítéleti tehetségemre.

Ha pedig teljes értékű hatalmát, érdemei elismerését akarná velem tudatni, úgy ez merőben felesleges, mert sem egyikét, sem másikat soha kétségbe nem vontam.”²⁴

Egressy fegyverrel is kivette részét a szabadságharcból. Szemere Bertalan 1849 márciusában gerillacsapatot szervezett, s ennek lett Egressy mint nemzetőr százados a parancsnoka. A csapat érdekessége volt, hogy fehér szűrt viseltek.²⁵ Részt vettek a felvidéki harcokban, bár Eperjes visszafoglalásakor elkéstek az ütközetből.²⁶ Egressy május elsején Szemerének írt levelében lemondott tisztéről: *„Egészségi állapotom, de más körülmények is kénytelenítettek a hadi pályáról lelépniem.”* Tőle szokatlan önbírálattal úgy érezte, ismeretei és adottságai nem elegendők e föladatahoz: *„Szakképesebbet óhajtok helyemre; mert érzem azt is, hogy bátorság, buzgalom s az értelmi képzettségnek azon neme, mellyel én bírok, ide még nem elegendő tulajdonok.”*²⁷

E tevékenysége sem tartott tehát sokkal tovább, mint kormánybiztossága. Egressy visszatért Pestre. Naplóját június 29-én kezdte vezetni: azt latolgatta, hová menjen. A kormánytal Szegedre vagy Petőfi után Erdélybe.²⁸ Mezőberényben találkoztak is, együtt mentek Bereckre, Marosvásárhelyre, de itt elváltak útjaik.

Világos után Egressy Lugoson, Dobrán, Orsován keresztül Kossuth Lajos, Perczel Mór, Mészáros Lázár, Henryk Dembiński, Szemere Bertalan, Batthyány Kázmér után Törökországba, a török megszállta Bulgáriába: Vidinbe és Sumlába (a mai Sumenbe) menekült. Távollétében halálra ítélték.

Az emigráció viszontagságait, az éhezést és fagyoskodást, a viszálkodást nem sokáig volt képes elviselni. Öt hónapon át nem hált ágyban. Már október 31-én így kesergett: *„Amily kiállhatatlan előttem e jellemtelen bábelhad, mellyel a sors impertinens szeszélye egy ketrecbe szorított a kannibálok földén: annyira vágyakozom házi isteneim tűzhelyéhez, mely vagyon amott az én művészetem országában.”*²⁹ Aggódott Pesten hagyott családjáért: feleségéért, Etelka lányáért, két fiáért, a szegedi katonaiskolában tanuló Árpádért és a honvédseregben harcoló Ákosért. Eljutottak hozzá is a hírek, hogy az osztrákok nőket is börtönbe vetnek, megvesszőznek. Már vagy húsz levelet írt haza, de semmi választ nem kapott. Egyik otthoni barátját kérte meg közvetítésre: *„Szánakozzál rajtam, a mindenható Istenre kérlek, írj rögtön, élnek-e még övéim?”* (Értsd: enyéim!)³⁰

Az osztrákok nem követelték, hogy a török Kossuth szűkebb környezetével Egressyt is internálja Kütahiába. Ő tehát 1850. április elején Belgrádba ment, itt találkozott a magát szintén emigránsnak megjászó, valójában közvetlenül Bach belügyminiszter hírszerzőjeként működő Zerffi Gusztávval (1820–1892).³¹ 1847-ben Zerffi mint a *Honderű* színikritikusa keményen bírálta Egressy alakítását Shakespeare III. Richárdjának szerepében.³² Most erre utalt Egressy: *„S aminő halálos ellenségem volt akkor: most magát szintolly mértékben bizonyítja barátomnak. Magyar író korában nem láttam őt soha; vele nem beszéltem; s akkori gyűlöletét szintűgy nem értettem, mint mostani barátságos viseletére okot nem adtam.”*³³

Hamarosan megértette Zerffi szívélyességét és segítőkészségét: az osztrák ügynök beszervezte a titkosszolgálatba. Először nyilván azzal kötelezte le, hogy vállalta Egressy leveleinek továbbítását feleségéhez, majd elősegítette, hogy Egressyné lányával és kisebbik fiával június 5-én megérkezhetett Belgrádba. Innen már együtt mentek Konstantinápolyba. Július végén Zerffi is odaérkezett.³⁴ Egressy már korábban, június 15-én megírta neki első jelentését. Ezt Zerffi németre fordította, és beillesztette a maga június 23-i beszámolójába.³⁵ Egressy mentegetőzött, hogy *„első bemutatkozó szerepéhez”* (színházi terminológiával: *„für meine erste Debütrolle”*) még nem gyűjthetett elég anyagot...

E szolgálataival, de főként későbbi itthoni közreműködésének reményében járta ki Zerffi, hogy Egressy hazatérhetett. Zerffi kérte Bécsset: „*A szegény Egressy, aki nekünk még sok érdekeset ír, családjával oly kétes állapotban van, hogy a jó szerencsére hagyatkozva elhatározta magát a hazatérésre Ausztriába [értsd: Magyarországra!]. Én lebeszéltem, és azt mondtam neki, hogy előbb megkérdezem tisztelt megbízóimat (bei unserem geehrten Komittanten), nem látja-e ezt veszélyesnek személyes szabadságára.*” „*Ilyen becsületes jellemet*” – hangoztatta Zerffi – nem szabad elejteni azzal, hogy hagynák néhány hónapig börtönben sínylődni. „*Egressy meg szolgálja ezt, annál inkább, mivel nem szűnik meg ügyünket közvetve (indirekte) támogatni, midőn engem olyanokkal hoz össze, akiket ő már hűeknek és megbízhatóknak tapasztalt (indem er mich mit Personen in Berührung bringt, die er bereits als treu und zuverlässig erprobt).*” Zerffi kérte, hogy utalják ki Egressynek a díját, 8 forintot.³⁶ Ennyi volt ekkor az emigrációban az őrnagyi fizetés.³⁷

Így térhetett haza szeptember 16-án Egressy családjával együtt. 1851. október 7-én kapott amnesztiát, és még ebben az évben megjelent TÖRÖKORSZÁGI NAPLÓ-ja. Ez 1849. június 29-től 1850. augusztus 20-ig vezetett följegyzéseit tartalmazza. Benne a magyar emigrációt igyekezett befeketíteni. Vádjain a forradalom és a szabadságharc hívei fölháborodtak. Szemere Bertalant például zsarolással vádolta.³⁸ Szemere 1852. november 27-i levelében cáfolta rá szórt rágalmaid, és Egressyt *hálátlan és becstelen embernek* nevezte.³⁹ Egressy Kossuthról 1850. február 8-án azt írta: „*Úgy tetszett nekem, mintha ez ember saját politikai életének hattyúdálát énekelné.*”⁴⁰

Ismeretes, hogy az emigrációban szembefordult Kossuthal Józef Bem, Szemere Bertalan, Perczel Mór, sőt végül Batthyány Kázmér is. A kölcsönös vádaskodások az emigrációk szomorú törvényszerűségei. Egressy megtántorodása azonban ennél jóval több.

6

1977-ben a *Magyar Nemzet* hasábjain TÖRTÉNELEM VILLANÓFÉNYBEN címmel érdekes adalékok kerültek napvilágra az 1848–49-i forradalom besúgóiról. Névjegyzéküket Steier Lajos megtalálta a bécsi állami levéltárban, de Beniczky Lajos kormánybiztosról 1924-ben megjelent könyvében még a lelőhelyét, jelzetét sem közölhette. Katona Tamás 1952-ben fölkereste özvegy Klebelsberg Kunónét Okányban, ahol az egykori kultuszminiszter özvegye kitelepítve élt. Katona Tamás érdeklődésére meglepő magyarázatot kapott tőle: „*Az irat részletes ismertetését Klebelsberg nem engedélyezte, azzal az indokolással, hogy »nem szabad a népet megfosztani illúzióitól«. A névsorban ugyanis több nevezetes személy társaságában állítólag előkelő helyet foglalt el Egressy Gábornak, a híres színésznek, a szabadságharc kormánybiztosának és szabadcsapatvezérének neve.*”⁴¹

Katona Tamás így folytatta: „*Egressy esete tagadhatatlanul gyanús. 1849-ben Törökországba menekült, egy ideig Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott, de 1850 őszén hazatért, forradalmi múltja ellenére amnesztiát kapott, sőt törökországi naplója is megjelenhetett 1851-ben. Állítólag adatokat szolgáltatott az osztrákoknak az emigráció életéről. Biztosat csak akkor mondhatnánk, ha előkerülne az említett hiteles névsor. Ez azonban – ugyancsak állítólag – 1927-ben egy levéltári tüzeset során Bécsben megsemmisült.*”

A névsor ugyan nem került elő, de az idézett néhány perdöntő levéltári irat igen. Frank Tibor fölvázolta a kor jellemző figurájának, a köpönyegforgatás prototípusának, a Petőfi-életrajzban is gyászos szerepet játszó, bár kétségtelenül tehetséges kalandornak, Zerffi Gusztávnak pályaképét. Eközben talált rá az Egressy szerepét immár

egyértelművé tevő iratokra. Egressynek e szomorú szerepét Frank Tibor így foglalta össze: „Egressy nemcsak jelentést írt Zerffi számára, de – mintegy szolgálatába lépve – aktívan bomlasztani is igyekezett az emigrációt. Jóval azután, hogy 1850 júniusában dokumentálhatóan Zerffi s így Bécs kötelékébe állt, Konstantinápolyból levelet intézett Kossuthhoz, melyben megvádolta annak belgrádi ágensét, Carossinít, s így megrendítette Kossuth bizalmát egyik legjobb munkatársában. Egressy – Kossuth szavaival »csupa pletykával tömött« levelében – közölte, hogy »igen gyakran látta Carossinít Belgrádban az Orosz Consullal sétálni, s hogy Carossini »egy percig sem tiszta«. Kossuth felháborodott »azon [...] pletykakarakter és szószátyársági düh ellen, mely az emigrációban elharapózott«, mivel azt is tudta, honnan erednek Egressy információi: »Aztán különös! E. úr előtt mindaz, amit Dumont úr, ki Carossininek háládatlan ellensége, [...] Carossini ellen mond, vagy ír, az mind szentírás...« – de [Kossuth] ekkor még nem ismerte fel, hogy Egressy nem egyszerűen »hiszékeny«, hanem Zerffi gondosan megtervezett aknamunkájának eszköze. Vay László válaszleveléből már kiérezhette a gyanú jogosságát: »Egressy [...] úgy látszik, egy titkos ármány fő tényezője volt. Hogy ki a fő személy, nem tudni.«⁴²

Egressy hazatérését az osztrák titkosszolgálat keleti főnöke, Gabriel Jasmagy is segítette. 1850. augusztus 26-i jelentésében azt írta róla, hogy „a követségnek igen fontos szolgálatot tett”.⁴³

7

Egressy Gábor színész, rendező, szakíró, lapszerkesztő, színészpédagógus – amint a legutolsó színészeti lexikon írja róla – kétségtelenül a magyar romantika legtudatosabb színésze volt, aki gyöngébb testi adottságait állandó önképzéssel pótolta. „A szerelmes és hősi szerepeket átengedte másoknak. A klasszikus és kortárs drámákban mint átlényegülő színész a bonyolult lélekrajzi feladatokat kereste. Repertoárja 358 szerep volt. Jelentős részt vállalt a francia romantika meghonosításában, Shakespeare művei és a kortárs magyar írók bemutatásában. Szakírói tevékenységet 1837-től fogva folytatott. A színészet elméleti és gyakorlati kérdéseivel egyaránt foglalkozott. Szakmai vitákat vívott Bajza Józseffel és Gyulai Pállal. Szerkesztette és kiadta a Magyar Színházi Lapot (1860). Lefordította Goethe CLAVIGÓ-ját, Shakespeare-től a MACBETH-et, A MAKRANCOS HÖLGY-et, a CORIOLANUS-t, a IV. HENRIK első részét, a TÉVEDÉSEK VÍGJÁTÉKÁ-t (az utóbbi hármat társfordítóként), átdolgozott több Shakespeare- és Schiller-fordítást. Irathagyatékának zömét az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára; fordításait, átdolgozásait és rendezőpéldányait az Országos Széchényi Könyvtár színháztörténeti tára őrzi. Több kisebb költő mellett Petőfi Sándor (EGRESSY GÁBORHOZ, 1844) és Arany János (EGRESSY GÁBORNÁK, 1850) írt hozzá verset; III. Richárdjáról Petőfi Sándor készített klasszikus értékű bírálatot (1847).⁴⁴

Kiegészítésül hozzátehetem, hogy Juhász Gyula lefordította egy ismeretlen német költőnek Egressy 1840. október 31-i szegedi vendégjátékára írt költeményét (EGRESSY GÁBORNÁK, 1926–29). Egyébként Egressy a szabadságharc után, 1858 nyarán is vendégszerepelt Szegeden.⁴⁵

Mindezt azért idézem, mert pillanatig sem akarom azt a látszatot kelteni, hogy ezek után Egressy Gábort ki akarom rekeszteni a magyar művelődés történetéből. Nagy színész volt, de kis jellem.

Gyöngesége történelmünkben nem egyedüli.⁴⁶ Azóta – 1919 után, 1945 után, 1956 után – sok hasonló példát ismertünk, sőt éltünk meg. Nem is sokan ellensúlyozhatták vétküket, mint Egressy, a nemzetnek értéket adó tehetségükkel.

Jegyzetek

1. EGRESSY GÁBOR VÁLOGATOTT CIKKEI (1838–1848). Szerk. Kerényi Ferenc. 1980. 128.
2. Szmollény Nándor: A SZEGEDI MAGYAR SZÍNÉSZET SZÁZÉVES TÖRTÉNETE. 1906. 88–89. – Sándor János: NYÁRI SZÍNKÖR A WAGNER SÉ-TÁNYON. *Délmagyarország*, 1992. április 30. – Innen keltezte 1840. október 17-én VÉGSZAVAM A DRÁMA ELLENSÉGEIHEZ című cikkét. L. EGRESSY GÁBOR VÁLOGATOTT CIKKEI. 26.
3. Szmollény: i. h. – Sándor János: i. h. – Reizner János; SZEGED TÖRTÉNETE. Szeged. 1900. 3: 375.
4. Egressy Ákos: EMLÉKEIM AZ 1848–49-DIK ÉVI SZABADSÁGHARC IDEJÉBŐL. 1893. 23. 5. Uo. 36–37.
6. Egressy Ákos tévedett, amikor úgy emlékezett, hogy Kossuth hajóval érkezett Szegedre (i. m. 53.), s hogy két hét ápolás után tértek vissza apjával Pestre (uo. 55.).
7. Más változatban: rendezésénél (Egressy Ákos: i. m. 56.).
8. KOSSUTH LAJOS AZ ORSZÁGOS HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY ÉLÉN. Szerk. Barta István. 1952. 204. – Vö. Ruzsoly József: A NÉPKÉPVISELETI ÖNKORMÁNYZAT SZEGEDI TÖRTÉNETÉHEZ (1848–1871). Szeged, 1982. 20–21. – SZEGED TÖRTÉNETE. Szeged. 1985. 2: 770.
9. Sándor János: „VENDÉGSZEREPET FOGOK JÁTSZANI A VÉRES DRÁMÁBAN...” Lyukasóra, 1998. március 27.
10. Egressy Ákos: i. m. 56–57. – Kossuth már 1841-ben kifogásolta Egressy Gábor „*darócos hangját*” (Egressy Gábor: i. m. 184.).
11. Körtvélyes Ágnes: EGRESSY GÁBOR IRATAI AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN. 1957.
12. Ruzsoly: i. m. 21. – Néhány szó eltéréssel közli Egressy Ákos: i. m. 58–59.
13. Egressy Ákos: i. m. 61.
14. Ruzsoly: uo.
15. Egressy Ákos: i. m. 67.
16. Reizner: i. m. 2: 121.
17. Ruzsoly: i. m. 24.
18. Uo. – Vö. Ruzsoly: i. m. 22–23.
19. Zsilinszky Mihály: CSONGRÁD VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. 1897. 3: 214–215. – Vö. HÓDMEZŐVÁSÁRHELY TÖRTÉNETE. Főszerk. Szabó Ferenc. Hódmezővásárhely, 1993. 2/1: 42–46. – CSONGRÁD MEGYE ÉVSZÁZADAI. TÖRTÉNELMI OLVASÓKÖNYV. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1985. 1: 337–340.
20. MAKÓ TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1849-IG. Szerk. Blazovich László. Makó, 1993. 451. 21. Uo. 452.
22. SZEGED TÖRTÉNETE. 2: 772.
23. Ruzsoly: i. m. 25.
24. Uo. 26.
25. SZEMERE BERTALAN ÉS KORA. Szerk. Ruzsoly József. Miskolc, 1991. 1: 271. 26. Uo. 287.
27. Uo. 2: 128.
28. EGRESSY GÁBOR TÖRÖKORSZÁGI NAPLÓJA. 1849–1850. Pest, 1851. 2. 29. Uo. 61.
30. Hajnal István: A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ TÖRÖKORSZÁGBAN. 1927. 270. 31. Uo. 184.
32. EGRESSY GÁBOR VÁLOGATOTT CIKKEI. 155.
33. EGRESSY GÁBOR TÖRÖKORSZÁGI NAPLÓJA. 184. 34. Uo. 188., 228.
35. Frank Tibor: EGY EMIGRÁNS ALAKVÁLTOZÁSAI. 1985. 238–240.
36. Uo. 248.
37. EGRESSY GÁBOR TÖRÖKORSZÁGI NAPLÓJA. 74. 38. Uo. 26.
39. SZEMERE BERTALAN ÉS KORA. Szerk. Ruzsoly József. Miskolc, 1991. 2: 1188. tétel.
40. EGRESSY GÁBOR TÖRÖKORSZÁGI NAPLÓJA. 148.
41. Katona Tamás: TÖRTÉNELEM VILLANÓFÉNYBEN. *Magyar Nemzet*, 1977. 17.
42. Frank Tibor: i. m. 70.
43. Uo. 101. jegyzet.
44. MAGYAR SZÍNHÁZMŰVÉSZETI LEXIKON. Főszerk. Székely György. 1994. 179.
45. Reizner: i. m. 3: 381.
46. Az emigráció ismertté vált besúgói: Bangya János, Batthyány István gróf, Csernátony Lajos, Galántai ?, Kertbeny Károly, Mandl Lajos, Pollák Mór, Varga István. (Vö. Hajnal István: i. m., Frank Tibor: i. m. passim. – Deák Ágnes: KÉT PÁLYAKÉP A RENDŐRBESÚGÓK VILÁGÁBÓL. *Holmi*, 1998. 345–360.)

HEINRICH VON KLEIST LEVELEI A BERLINER ABENDBLÄTTER ÜGYÉBEN

Az 1808 januárjában Drezdában elindított, 1809 februárjában pedig megbukott *Phöbus* című irodalmi folyóirat példájából tanulva Kleist 1810 augusztusában Berlinben elhatározta, hogy naponta megjelenő újságot alapít, amely immár a legszélesebb, nem csak irodalmi érdeklődésű közönség pártfogására is számíthat. A cenzúrára való tekintettel úgy döntött, hogy újságjában nem fog politikával foglalkozni; ehelyett a közönség szórakoztatását tekintette elsődleges céljának. Az 1810. október 1-jén először kinyomtatott *Berliner Abendblätter* az első berlini napilap volt. Kleistnek az első szám megjelenésétől kezdve természetesen számolnia kellett a cenzúrával, amelyet több ok miatt sem kerülhetett meg. Egy újság megjelentetéséhez eleve szükség volt a kormány engedélyére, amely értelemszerűen addig tűrte egy lap fennmaradását, amíg az az ő érdekeit képviselte. A szerkesztők a kormánynak voltak kiszolgáltatva a híreket illetően is: nem léteztek hírügynökségek, a kormány rendelkezett a hírek monopóliumával, beleértve a gazdasági, politikai és rendőrségi híreket. Végül pedig a kinyomtatás előtt eleve minden számot be kellett mutatni a cenzori hatóságoknak engedélyezés végett.

Kleist kezdetben nem gondolta, hogy a cenzori hatóságokkal konfliktusba kerülhetne. A szerkesztőség nevében 1810. szeptember 25-én a *Vossische Zeitung* hasábjain értesítette a közönséget a *Berliner Abendblätter* október 1-jei megindításáról, s többek között a közönség „*ésszerű módon történő szórakoztatását*” nevezte meg egyik célkitűzésésként. Színes hírek mellett (melyeknek jelentős részét más német újságokból vette át) anekdotákat, színikritiká-

kat, bűnügyi eseteket, művészeti értekezéseket közölt az újságban, amelyet az utcán árultak, egyre nagyobb népszerűség mellett. Clemens Brentano november 2-án Berlinben keltezett levelében többek között ezt írta a Grimm testvéreknek (akik az újságra előfizettek – nekik köszönhető, hogy valamennyi száma fennmaradt): „*A Phöbus-Kleist egy különös, jószágos, nehézkes, korlátolt, buta, csökönyös, lassú, de következetes tehetséggel pompásan megáldott ember... kiad egy napilapot; ha hallunk valamilyen esetről, akkor átadjuk neki, sok unalmas dolog van benne... és néhány jó anekdota is.*” Kleist részben maga írta az újságot; valamennyi itt közzétett anekdotája, színikritikája, hírfeldolgozása, politikai cikke és értekezése (köztük A MARIONETTSZÍNHÁZRÓL vagy ÉRZÉSEK FRIEDRICH TENGERI TÁJKÉPE ELŐTT) magyarul is olvasható (Heinrich von Kleist: ESSZÉK, ANEKDOTÁK, KÖLTEMÉNYEK. Jelenkor, Pécs, 1996 – Heinrich von Kleist ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI II.).

A *Berliner Abendblätter* hamar kivívta a kormány nemtetszését. Egyfelől a berlini Nemzeti Színház igazgatója, August Iffland nehezítette meg Kleist helyzetét, aki élesen bírálta a Nemzeti Színház előadásait és programját. Kleist kapcsolata Ifflanddal rendkívül feszült volt, aminek eredményeként Iffland a hatóságokat lemondásával fenyegette meg, amennyiben 1810 decemberétől kezdve nem tiltják be a színházára vonatkozó írások közlését a *Berliner Abendblätter*ben. Másfelől politikai nehézségei támadtak. A kezdeti célkitűzés ellenére az újságban mind kül-, mind pedig belpolitikai kérdések terítékre kerültek, ami egyre több konfliktust eredményezett a cenzúrával. Az anekdo-

táiban Kleist mind többet foglalkozott a porosz-francia viszonyal. November 16-án pedig megjelentette Adam Müller A NEMZETI HITELRŐL című cikkét, amelyben Müller nyíltan támadta Hardenberg kancellár gazdasági reformtörekvéseit, amellyel az Adam Smith elméleteit igyekezett a porosz gazdaságban is meghonosítani. A Smith-féle gazdaságelmélet porosz képviselőjét, Christian Jakob Kraust támadó írásokra maga a király is ingerülten reagált, s a lapot fokozatosan egyre lehetetlenebb helyzetbe kényszerítették. Kleist, hogy saját helyzetét biztosítsa, Müllert cáfoló írásoknak is helyt adott – „liberális” szellemben kívánta szerkeszteni az újságot –, de nem tudta elkerülni,

hogy ne szigorítsák meg a lap cenzurális felügyeletét. A lap rohamosan veszített népszerűségéből, amihez az is hozzájárult, hogy a rendőrségi jelentések, amelyek révén Kleist vérbeli „bulvárlapot” kívánt szerkeszteni, egyre gyakrabban elmaradtak. A *Berliner Abendblätter* 1811. március 30-án jelent meg utoljára; története a német sajtótörténet egyik jellemző, részletesen feldolgozott esete. A Kleist-filológia egybehangzó véleménye szerint az újság miatti csalódások, illetve a lap bukása utáni anyagi nehézségei is hozzájárultak Kleist 1811. november 21-én bekövetkezett öngyilkosságához.

Földényi F. László

HEINRICH VON KLEIST LEVELEZÉSÉBŐL

Földényi F. László fordítása

Kleist Karl August von Hardenberg bárónak¹

Méltóságos Báró Úr,

Legkegyelmesebb Államkancellár Úr,

Excellenciád, miként arról Gruner úr,² a rendőrség elnöke tájékoztatott, az általam szerkesztett *Berliner Abendblätter*t illetően volt kegyes azt nyilatkozni, hogy Őméltóságának nem lenne ellenére ezen intézményt, melynek célja a haza Excellenciád révén e pillanatban oly szerencsés fordulatot vett ügyeinek pártolása, valamiféle kellő felsőbb támogatásban részesíteni. A Gruner elnök úrnál ez ügyben alázattal előterjesztett javaslataim minden kétséget kizáróan többrendbeli megbeszélést igényelhetnek majd az érdekelt felsőbb hatóságok főnökeivel. Mivel közeleg az időpont, midőn a következő negyedévre újra meg kell hirdetni e zsrnált, továbbá, amennyiben Excellenciád kedvezően vélekedik e vállalkozásról, itt a pillanat is, midőn Őméltósága fölöttébb áldásos lépéseket tehetne: ezért hadd merészelve legalázatosabban kérni Excellenciád engedélyét, hogy a mellékelt rövid hirdetést, melyben a legüszteletteljesebben hivatkozni merészelek Excellenciádra, a nyilvános lapokban közzétehessem. E kegy lángra lobbantja majd buzgalmamat, miként a város legkiválóbb koponyáit is, kikkel, az említett célból, megtisztelő kapcsolatban állok; és biztosítva Excellenciádat róla, hogy a kelendő pillanatra várunk csak, hogy Excellenciád közelebbi jelzésére vagy parancsára módunk legyen az Excellenciád részéről fogantatott intézkedések³ bölcsességét alapo-

san és kimerítően a közönség elé tárni, megtiszteltetésemnek tartom, hogy a legheartálatlanabb nagyrabecsüléssel Excellenciád

legalázatosabb hívének
mondhatom magam

Heinrich von Kleist

Berlin, 1810. dec. 3.
Mauerstraße 53.

1. Karl August von Hardenberg (1750–1822) 1810-től porosz államkancellár.	<i>Berliner Abendblätter</i> nek rendőrségi híreket adott át.
2. Karl Justus Gruner (1777–1820) 1809–1811 között a berlini rendőrség vezetője, a	3. Kleist a Hardenberg bevezette reformokra és a jobbágyi viszonyok megszüntetésére céloz.

[MELLÉKLET]

Közlemény

Öexcellenciája báró von Hardenberg államkancellár úr kegyének jóvoltából a haza ügyeiben való részvétel növelése és élénkítése végett a közönség tetszésétől nem várt módon megtisztelt

Berliner Abendblätter

mostantól a Monarchia egész területéről hivatalos közleményeket jelentet meg minden jelentős, a közjót és -biztonságot érintő eseményről. A következő negyedévre szóló előfizetéseknek 1811. jan. 1-jéig kell beérkezniük az *Abendblätter* expedíciójába, mivel annyi példányt nyomtatnak, ahányra megrendelés befut.

Friedrich von Raumer¹ Kleistnek

Berlin, 1810. december 12.

Mivel [Hardenberg] Kancellár úr számára felfoghatatlan azon kellemetlen tájékoztatás, melyben Gruner elnök úr Önt legutóbb részesítette, ezért engedélyezte, hogy rákérdeszek nála; és meg vagyok győződve róla, hogy fenntartása ezek után könnyen elosztható lesz. Ebből is láthatja, hogy Ön kellő indíték nélkül, méltánytalanul feltételezte rólam,² hogy én lennék azon rendelkezések foganatosítója, melyek Önre nézve hátrányosak lehetnének, hiszen az egész ügyben én csupán tolmácsoltam a Kancellár úr általános parancsát; nevezetesen, hogy semmiféle berlini lapnak se engedélyezzem, hogy hivatalos jelleget öltjön. Ha tehát a Kancellár úrnál panaszkodni óhajt rám, kérem, mutassa meg neki leveleimet, ha még megvannak; ő akkor, amennyiben félreértettem volna őt, vagy homályosan fejeztem volna ki magam, mindkettőnk megnyugvására könnyen tisztázni fogja a dolgot.

Hadd érintsek még egy tévedést: nem nekem állt módomban följajánlani Önnek egy illetményt, és kiváltképpen nem azon célból, hogy Ön védelmébe vegye Öexcellenciáját; én csupán azt nyilatkoztam, hogy Öexcellenciája, amennyiben az *Abendblätter* jellege derekasnak bizonyul, bizonyára szívesen tenne valamit az érdekében, mint minden más esetben is, ha valami az államnak hasznára van. Ez egybevág Öex-

cellenciája nyilatkozataival, és ezek után Ön is hasonló felajánlást tett. Ön tudja a legjobban, mi volt az a szerencsétlen eset, mely az Abendblattnak kellemetlenséget okozott, s hogy mire irányult azon követelés, hogy a lap állja meg a helyét. Túl vagyunk rajta, és immár a legtávolabbi indítéka sincs senkinek, hogy akár a legcsekélyebb rosszat is akarja a lapnak. A legkevésbé pedig nekem, ki őszintén kívánom, hogy az ön vágyai és a Kancellár úr parancsai egybevégyanak. Azt nagyrebecsülésből és barátságából, ezt pedig egy legiszteletreméltóbb férfiú akaratának tolmácsaként.

1. Friedrich von Raumer (1781–1873) történész, 1810–1811-ben kormánytanácsos Hardenberg mellett.

2. Kleist levele, amelyre Raumer utal, elveszett.

E levélben Kleist panaszának adott hangot, amiért a cenzúra megtiltotta, hogy politikai híreket tegyen közzé az újságban, és emlékeztette Raumert szóbeli megállapodásukra.

Kleist Friedrich von Raumernek

Méltóságos von *Raumer* kormánytanácsos úrnak, *Berlin*

Tiszteletteljes alázattal értesítem Méltóságod, hogy a mai audiencia során Őexcellenciája volt oly kegyes nagylelkűen kilátásba helyezni előttem, hogy von Goltz gróf úr,¹ von Kircheisen úr,² valamint Sack titkos államtanácsos úr³ excellenciáinak írásos ajánlást küld az Abendblätter hivatalos közlemények formájában történő kellő támogatása céljából. Megállapodtunk, hogy e kegyes intézkedést követően magam keresem föl az illető minisztereket és titkos államtanácsosokat, és igénybe veszem jó szándékukat és szívélyességüket az Abendblättert illetően (éppúgy, mint a vállalkozás kezdetén Gruner rendőrségi elnök úr támogatását). Ezen intézkedésekkel, melyek Őexcellenciája érdekeit az enyéimmal a legszerencsésebb módon ötvözik, egyelőre az Abendblätterrel kapcsolatos összes kívánságom teljesült; semmi egyébre nem vágyom, mint hogy független helyzetet mondhassak magaménak, melyre az általam kezdeményezett vállalkozás fölötti belső öröm érdekében van szükségem. Méltóságodat csupán arra kérem a lehető legalázatosabban, hogy az ügy mihamarabbi előmozdítása érdekében engem, amint azon ajánlások elmennek a címzettekhez, kegyeskedjen röviden értesíteni. És kérve Őexcellenciáját, fogadja ígéretemet, miszerint becsületemmel kezesse az Abendblätter szelleméért, s kizárólag olyan dolgozat jelenik meg benne, melyet Őexcellenciája érdekeinek megfelelően írtak, Méltóságodnál szóban óhajtok őszinte és szívből jövő bocsánatot kérni azon félreértésekért, melyek a bosszantó körülmények sokasága közepette kialakultak, és tisztelettel maradok

Méltóságod
legkészségesebb híve

H. v. Kleist

Berlin, [18]10. dec. 13.

1. August Friedrich Ferdinand von Goltz gróf (1765–1832) 1807–1814 között porosz külügyminiszter.

2. Friedrich Leopold von Kricheisen (1749–

1825) 1810 júniusától porosz hadügyminiszter.

3. Johann August Sack (1764–1831) a porosz belügyminisztérium titkos államtanácsosa.

Kleist Friedrich von Raumernek

Hálás köszönettel tartozom Méltóságodnak utolsó levelében közölt jó híreiért, egyszersmind alázatosan visszaküldöm Gruner elnök levelét. Jól sejtettem, hogy a szigor, mit a rendőrség részéről tapasztaltam, félreértésen alapult, melyben én, a magam jó és tiszta szándékával, semmilyen módon sem voltam hibás.

Alázattal Méltóságod elé terjesztem az Abendblätterbe szánt mellékelt dolgozatot.¹ Engedélyét kérem, hogy valamennyi dolgozatot, mely Őexcellenciája intézkedéseire vonatkozik, Méltóságodnak előzetes áttekintés végett átadhassam.

Egyszersmind ismételten hangot adok alázatos kérésemnek, melynek teljesítése jóváteheti és pótolhatja minden egyéb kívánságomat, melynek a körülmények sűrűje közepette teljesületlennek kellett maradnia: nevezetesen Méltóságod személyes részvétele az újságban s az Abendblätter megajándékozása hasonlóan kiváló dolgozatokkal, mint amelyeket eddig más újságokban tett közzé.

Ezen, továbbá más kérdések megbeszélése céljából ma 2 és 4 óra között tisztelgő látogatásomat szándékozom tenni Méltóságodnál.

H. v. Kleist

[Berlin, 18]10. D[ec.] 15.

Ui. Épp most kaptam a következő levelet A. Müller úrtól.² Azt óhajtja, hogy a mellékelt dolgozatot még ma nyomtassák ki; ez azonban részben lehetetlen, részben pedig úgy határoztam, minden ehhez hasonló dolgozatot Méltóságod elé terjesztek. Olyasmit teszek hát, amiért talán barátaim előtt nem vállalhatom a felelősséget: az eredeti írást küldöm el Méltóságodnak, bár határozott kérése az, hogy neve maradjon homályban. Szeretném, ha Méltóságod megismerné, lélekben miként szegül szembe Őexcellenciájának mind az intézkedéseivel, mind személyével is; ez az egész, mint látni fogja, baráti kifakadás csupán, mellyel egyáltalán nem az volt a célja, hogy hivatalosan ismertté váljon. – Alighanem felesleges is kérnem Méltóságod örökké tartó hallgatását e tárgyban.

H. v. Kl.

1. Minden bizonnyal A LUXUSADÓKRÓL című dolgozatról van szó (Heinrich von Kleist: ESSZÉK, ANEKDOTÁK, KÖLTEMÉNYEK. Jelenkor, Pécs, 1996. 142–145. o.)

2. Adam Heinrich Müller (1779–1829) publicista, társadalomtörténész, filozófus, a kon-

zervatív politikai filozófia képviselője. Kleist vele közösen alapította a *Phöbus* című folyóiratot Drezdában (1808), később a *Berliner Abendblätter*nek is rendszeres munkatársa. Kleist valószínűleg a SCHREIBEN AUS BERLIN című cikkére utal.

Kleist August Friedrich Ferdinand von Goltz grófnak

Méltóságos Gróf úr,

Tiszteletre méltó Államminiszter Úr,

Őexcellenciája megbízta a rendőrség elnökét, Gruner urat, hogy ne engedélyezze politikai cikkek közzétételét az Abendblätterben. Mivel von Raumer úr e zsurnálban hajlandó több olyan kérdést megválaszolni és kifejteni, melyek az Államkancellár úr Őexcellenciájának intézkedéseivel kapcsolatosak, továbbá Őexcellenciája számára lehetőleg nagy hatáskör kívánatos, amit e cikk nem kis mértékben elősegítene: ezért

hadd merészeljem Excellenciádat alázatosan kérni az említett legfelsőbb intézkedés hatályon kívül helyezésére. Kérem Excellenciádat, fogadja alázatos ígéretem, miszerint a legnagyobb lelkiismerettel felügyelek e cikk politikai ártalmatlanságára. Bejelentve igényem Excellenciád kegyére, hogy az Abendblätterrel kapcsolatos egyéb kérdéseket illetően is személyesen tisztelgő látogatásom tehessem, határtalan tisztelettel maradok

Excellenciád
legalázatosabb híve

Berlin, 1810. dec. 15.
Mauerstraße 53.

H. v. Kleist

Kleist Karl August von Hardenberg bárónak

Méltóságos Báró Úr,
Kegyelmes Titkos Államkancellár Úr,
tisztelettel és alázattal közlöm Excellenciáddal, hogy egy olyan félminiszteriális lapot, amelyet jelen pillanatban a kancellária érdekeit szolgálva szerkesztek, hivatalos közlemények formájában történő kellő támogatás nélkül nem tudok fenntartani. A forgalma a közepesnél alacsonyabb; és azt a kellemetlenséget is meg kell élnem, hogy kiadóm, e közlemények elmaradása miatt nem bízik abban, hogy jómagam illetékes lennék, ilyesmikre ígéretet tenni: visszalép a megkötött szerződésünktől, mely évi 800 birodalmi tallér honoráriumra kötelezi irányomban, ráadásul a fedezetlenül hagyott kiadási költségek miatt 300 tallérnyi kártérítést is követel tőlem. E vállalkozás kezdetén lemondtam ugyan a nekem kegyesen fölkínált pénzbeli illetményről, de most teljeséggel képtelen vagyok e kétszeres és tekintélyes veszteséggel megbirkózni. Excellenciád belátására bízom, volna-e kegyes levenni vállamról annak terhét, hogy az említett szerződés miatt könyvkiadómmal pereskednem kelljen; s miközben alázatosan javasolom, hogy e célból vagy biztosítsanak az Abendblattnak a folyó évre olyan anyagi alapot, hogy kiadómnak fedezve legyenek a költségei, vagy pedig Excellenciád, amennyiben ez nem felel meg szándékainak, vállalja át a vitás 1100 birodalmi tallér fedezetét, a legmélyebb tisztelettel és nagyrabecsüléssel maradok

Excellenciád
legalázatosabb híve

Berlin, 1811. febr. 13.

H. v. Kleist

Karl August von Hardenberg báró Kleistnek

Mélt. v. Kleist úrnak

Nem leplezhetem afölötti csodálkozásomat, hogy február 13-i levelében Ön az Abendblättert félhivatalos lapnak nevezi, s ennek címén alaptalan igényeket próbál érvényesíteni e lap rossz forgalma miatti kártalanítás végett. Nyomatékosan közöltem Önnel, nem szeretném, ha az Abendblatt bármilyen hivatalos jelleget öltene, miként

szemlátomást nem is rendelkezik ilyennel, s az állam céljai teljesen függetlenek tőle, s e lap se jobban, se rosszabbul nem képviseli azokat, mint bármely egyéb fórum. Továbbá a legkevésbé sem korlátoztam Önt abban, miként lépjen a közönség elé, sem abban, mily eszközökkel tegye lapját érdekessé. Ön kizárólag az általános előírásoknak tartozik engedelmességgel, ezek pedig nem olyanok, hogy tőlük ne lehetne fölkelteni az érdeklődést, amennyiben ehhez megfelelő eszközökkel élnek. Ha én támogattam az Ön kívánságát, hogy a hatóságoktól híreket kaphasson a közönség részére, részemről ez oly szívesség volt, melyet Öntől éppúgy nem óhajtottam megtagadni, mint bárki egyébtől; mindazonáltal meggondolatlanak látszik arra alapozni egy kártalanítási igényt, hogy az említett hatóságok nem találtak kellő alkalmat, hogy hírek szolgálta-tása révén szívélyességüket bizonyítsák.

További tévedés, hogy Ön visszautasított egy följánlott pénzbeli támogatást a lap vezetéséhez, ugyanis ezzel kapcsolatban ilyesmit Önnek soha nem ajánlottak fel, csupán én, az Ön ösztönzése céljából, nyilatkoztam azt, hogy az állam az arra érdemes írókat, ha ereje engedi, szívesen támogatná. Arról viszont meg vagyok győződve, hogy Ön az érdemeit nem az *Abendblätter* tartalmától és sorsától teszi függővé, hanem más-milyen módon kívánja megalapozni.

Sk.

B[er]l[in], 18]11. 2. 18.

Kleist Friedrich von Raumernek

Tisztelettel értesítem Méltóságod, hogy az *Abendblatt* tönkretételét kizárólag az Ön befolyásának tulajdonítom, valamint megvetésem miatti érzékenységének, mellyel, első találkozásunkkor az Ön ajánlatát, hogy Öexcellenciája intézkedéseinek pártolásá-ért pénzt fogadjak el, visszautasítottam. Semmi okom többé, hogy visszatartsam fel-háborodásomat a hihetetlen és felelőtlen bánásmód miatt, melyben részem volt; s értesítve Méltóságodat, hogy amennyiben nem keres rá alkalmat, hogy Öexcellenciáját kártérítési követelésem jogosságáról még a lap megszűnte előtt, melyre a napokban sor kerül,¹ meggyőzze, úgy az *Abendblatt* teljes történetét külföldön ki fogom adni, maradok tisztelettel

Méltóságod
legkézségesebb híve

H. v. Kleist

Berlin, [18]11. febr. 21.

1. A *Berliner Abendblätter* utolsó száma 1811. március 30-án jelent meg.

Kleist Karl August von Hardenberg bárónak

Méltóságos Báró Úr,
Kegyelmes Titkos Államkancellár Úr,
hadd bátorkodjam mellékelten elküldeni Excellenciádnak v. Raumer úrnak írott le-velem másolatát, azzal a tiszteletteljes és alázatos kéréssel, hogy az *Abendblatt* ügyében

az ő tanácsát többé ne kérje ki. Hadd merészeljek néhány tiszteletteljes észrevételt fűzni Excellenciád 18-i kegyes leveléhez. Mindenképpen félminiszteriálisnak kell nevezni egy lapot, melyet a minisztériummal történt bizonyos megállapodások szerint írnak, és amely a törvénykezés és pénzügyi igazgatás terén mindenben a minisztérium különleges felügyelete alatt áll. Csakis alultájékozottan mondhatja azt valaki, hogy e lap kiadása során nem lettem korlátozva, hiszen jól ismertek azon rendkívüli intézkedések, melyek arra kényszerítettek, hogy az *Abendblätter* egész szellemét átalakítsam. Végül ami a nekem felajánlott illetményt érinti, Excellenciád véleményét magától értetődően nem vitatom; von Raumer úr viszont az első, Excellenciád parancsára tartott megbeszélésünkön azon véleményének adott hangot, hogy ezen illetményt e lap vezetésének feladatáért kapnám: miként erről a mellékelt levélkében, melyre várom az ő válaszát, bátorkodtam nyilatkozni is. Excellenciád bizonyára nem fogja szigorúan megbüntetni azon tévedést,¹ melynek következtében az *Abendblatt* egy ízben akaratlanul szembekerült a kancellária érdekeivel, látván részemről a nagy jó szándékot, hogy azt jóvátegyem; s újfent visszatérve a kártalanításra vonatkozó alázatos megkereséseimre és esdeklőn kérve, hogy a korábbinál kegyesebb döntéssel óvjon meg engem annak prostitúciójától, mely ellenkező esetben óhatatlanul bekövetkezne, hogy a lapot máris, még a negyed évfolyam lejárta előtt megszüntessem, maradok tisztelettel

Excellenciád
legalázatosabb híve

H. v. Kleist

Berlin, 1811. febr. 22.

1. Kleist Adam Müller A NEMZETI HITELRŐL (VOM NATIONALKREDIT) című cikkére utal, amely 1810. november 16-án jelent meg a *Berliner Abendblätter*ben. E cikk, melyben Müller

a kormány pénzügyi rendelkezéseit támadta, a kormánytagoknak, sőt magának a királynak a rosszsallását is kivívta; a lap ennek köszönhető a cenzurális felügyelet megszigorítását.

Friedrich von Raumer Kleistnek

Berlin, 1811. február 21.

1) Hogy az *Abendblätter* miért megy tönkre, megmutatja a tartalma.

2) Hogy mennyire nem vagyok érzékeny, azzal bizonyítom, hogy a pénzfőljánlással kapcsolatos alapos tévedésének elismétlését nyugodtan elviselem, amennyiben Ön is belátja tévedését, s azt udvariasan visszavonja, amit azonban mostani hangneme sajnos kizárni látszik.

3) Semmilyen hajlandóságot nem érzek arra, hogy Óexcellenciájával az *Abendblatt* érdekében vagy ellen beszéljek, mivelhogy az ügyet már kimerítően megbeszéltük; az Ön igazságtalanságával sem fogok írásban vitatkozni, mivelhogy jobban is el tudom tölteni az időm.

4) Olyasmit jelentessen meg, amiért felelni is tud.

Kleist Friedrich von Raumernek

Alázatosan értesítem Méltóságod, hogy a mai nap reggelén elküldtem az Államkancellár Úrnak az Önhöz intézett tegnapi levelem másolatát; és, kérve őt, hogy az Abendblatt ügyében a jövőben többé ne kérje ki az Ön tanácsát, újfent föltártam előtte kártalanítási kérelmem jogosságát. Mivel igényem indoklásaként biztosítottam róla, hogy első találkozásunkkor Méltóságod a szóban forgó kárpótlási összeget egy, a kormány céljainak megfelelő lap vezetéséért, valamint a népszerűség emiatt történő feláldozásáért kártérítésként ajánlotta fel: ezért magyarázatot kérek Öntől az imént kapott levelének azon kitételéért, mely e körülménynek ellentmondani látszik. Méltóságod maga is érzi, hogy a becsületesemet ért sok sérelem mellett, mit el kell tűrnöm, nem kívánok Öexcellenciája előtt még hazug ember színében is megjelenni; s jelezve Önnek, hogy kétértelmű vagy nem kielégítő válasz esetében oly elégtételt kérek,¹ melyet becsületes ember ilyen esetben megkívánhat, maradok tisztelettel

Méltóságod
legkészségesebb híve

H. v. Kleist

Berlin, [18]11. febr. 22.

1. Kleist a párbajra utal.

Friedrich von Raumer Kleistnek

Berlin, 1811. február 22.

Miután egyik leveléből, melyet nem őriztem meg, valamint szóbeli kijelentéseiből arra kellett következtetnem, hogy Méltóságod a Kancellár úr megbízásából tett észrevételeim stb. jelentését félreértette, írásban autentikus magyarázatot adtam Önnek.¹ Ezek után múlt év december 13-án Ön azt írta nekem, hogy a hatóságoknak történő ajánlással az Abendblätterre vonatkozó vágyai teljesültek, s nem óhajt egyebet, mint hogy *független* állást mondhasson magáénak. Továbbá ezt írta szavaim korábbi téves értelmezése kapcsán: „bejelentem igényemet, hogy szóban kérhessek őszinte és szívből jövő bocsánatot azon félreértésekért, melyek a bosszantó körülmények sokasága közepette kialakultak”. Kancellár úr elé tártam az Ön leveleit, s most hivatalból kell kérnem Önt, cselekedjen hasonlóképpen az enyéimmal, kiváltképpen azzal, amely az Ön december 13-i levelét és a most váratlanul kiújult félreértéseket kiváltotta. Kancellár úr ezek után majd eldönti, az ő szellemében cselekedtem-e vagy félreértettem őt, tehát hivatalos közegként hibáztam-e vagy Önt indukáltam.

Amennyiben Ön ezek után továbbra is úgy hiszi, hogy másként is vétkeztem Ön ellen, kész vagyok bármely elégtételre, melyet Ön saját maga számára kérni jogosultnak érez.

1. Raumer az 1810. december 12-i levelére céloz.

Kleist Friedrich von Raumernek

Hadd bátorkodjam a mai levelében megválaszolatlanul hagyott kérdést:

„hogy vajon a lapnak a kancellária céljainak megfelelő vezetéséért tett-e Ön nekem pénzajánlatot?”

Méltóságodnak még egyszer föltenni. És kérve Önt, 2szer 24 órán belül ezt: Igennel vagy: Nemmel megválaszolni; maradok tisztelettel

Méltóságod
legkézségesebb híve

H. v. Kleist

Berlin, [18]11. febr. 26.

Friedrich von Raumer Kleistnek

Berlin, 1811. február 26.

Méltóságod mai levelére azt válaszolom, hogy a ma megismételt kérdésére adott teljes válaszomat azon levelem tartalmazza, melyet az Ön december 13-i levele követett. E válaszomat nem óhajtom se csonkítani, se kiegészíteni, hanem, hivatalosan és nem hivatalosan, felelek és felelni is fogok érte.

Karl August von Hardenberg báró Kleistnek

Berlin, 1811. febr. 26.

Felfoghatatlan, hogyan engedhette meg magának Méltóságod, hogy feltárja előttem a levelet, melyet von Raumer kormánytanácsosnak küldött,¹ hiszen tudnia kellett, hogy olyan állításokat tartalmaz, melyek alaptalanságával tökéletesen tisztában vagyok.

Az Abendblatt nem csupán az *én* figyelmemet vonta magára, hanem személyesen a Király Őfelségéét is, mivel azzal egy időben, hogy életbe léptek az új pénzügyi törvények, Ön olyan cikket jelentetett meg,² amelyek kifejezetten arra irányultak, hogy e törvényeket támadják. Elegendő lett volna megszigorítani a cenzúrát vagy teljesen betiltani a lapját, mivel mindazon szabadság mellett, mit az államigazgatás tárgyainak pártatlan megvitatása során engedélyeznek, teljességgel megengedhetetlen, hogy napilapokban elégedetlenséget szítsanak a kormány intézkedéseivel szemben. Az Ön iránti jóakaratom jeléül azonban beszéltem Önnel, és támogatást ígértem, amennyiben egy, a célnak megfelelő lapot ír. Ezen ajánlatot Ön úgy értelmezte, mintha megakarták volna Önt vásárolni, ám ez éppoly téves, mint az az állítás, hogy Ön elutasította a felajánlott támogatást. Ön ilyesmire nem tarthat igényt, mivel az Abendblätter semmilyen módon sem tesz eleget a célnak, és értéktelensége miatt magától kell tönkremennie, hiszen már megjelent politikai újságok kivonatai és néhány anekdota, ezt Önnek is be kell látnia, a legcsekélyebb jogot sem formálhat valamiféle támogatásra, s az újság emiatt azt sem érdemli meg, hogy félhivatalos lapnak nevezzék. Méltóságod így

kizárólag magát okolhatja, amiért az Ön iránt táplált jó szándékom hiábavaló, s azt is kénytelen vagyok közölni Önnel, hogy a von Raumer úrral folytatott levelezése, melynek során önellentmondásba került, rendkívüli nemtetszésemre szolgált.

[Hardenberg]

1. Az 1811. február 22-i, Hardenbergnek küldött leveléhez Kleist a február 21-én Raumernek frott levelét is mellékelte.
2. Több hasonló szellemű írás mellett elsősorban Adam Müller A NEMZETI HITELRŐL című cikke háborította fel a kormányt.

Kleist Karl August von Hardenberg bárónak

Méltóságos Báró Úr,
Kegyelmes Titkos Államkancellár Úr,
engedje meg Excellenciád, hogy, nem kevés feszélyezettséggel, újfent zavarni merészeljem egy elgondolással az Abendblatt kártalanítása ügyében, mellyel kapcsolatban szerencsétlenségemre az Ön személyes rosszállását hívtam ki magam ellen. Von Raumer úrnak ezt illetően oly magyarázatokkal szolgáltam, melyek, ebben nem kételkedem, mindezen félreértést, mik bizonyos körülmények nyomán fölülkerekedtek, el fognak oszlatni. Ezért a legmélyebb tisztelettel arra kérem Excellenciádat, hogy rövid negyedórára ez ügyben hallgassa őt meg; s kérve Önt, fogadja el részemről annak biztosítékát, hogy e kívánságommal semmi egyéb célom nincs, mint hogy Excellenciád előtt igazoljam lépéseimet, és újra kivívjam magamnak Excellenciád számomra mindennél drágább és felbecsülhetetlen jóságát és kegyét, egyébre sem törekszem, mint hogy Excellenciád

legalázatosabb híve
maradhassak

H. v. Kleist

Berlin, 1811. március 10.

Karl August von Hardenberg báró Kleistnek

Méltóságos H. v. Kleist úrnak

Az Ön március 10-i levele és a von Raumer kormánytanácsostól kapott magyarázatok nyomán örömmel látom, hogy a korábbi félreértések nem egy harmadik fél hibájából vagy valamilyen szándékos tévedés folytán támadtak és alakultak ki. Az ügynek ily kielégítő tisztázódását követően szívesen biztosítom hát Önt arról, hogy senki részéről semmilyen további bocsánatkérést vagy magyarázkodást nem látok szükségesnek.

B[er]l[in], 1811. 3. 11.

Kleist Friedrich von Raumernek

Méltóságos Úr,

leróva alázatos és őszinte hálámat a kialakult félreértéseknek az Ön jótékony közreműködésével történt elosztatásáért, bátorkodom a mellékelt levelet¹ átküldeni Excellenciájának, az Államkancellár úrnak. Arra merészelem kérni Excellenciáját benne, hogy, feledve az egész ismert kártalanítási ügyet, kegyességének pusztá bizonyságként bízson meg az örgrófsági közlöny szerkesztésével. A legalázatosabban kérem Méltóságod, bízva a történetek nemeslelkű megbocsátásában, valamennyi érdekelt fél közmegelegedésére, vegye pártfogásába ezen ügyet; és remélve, hogy, tekintettel az engem ért nagy veszteségre, kérésem, hacsak nincsenek áthághatatlan akadályai, teljesülni fog, a legteljesebb és legőszintébb nagyrabecsüléssel maradok

Méltóságod
legengedelmesebb híve

H. v. Kleist

Berlin, 1811. április 4.

1. Kleist a következő, Hardenbergnek címzett levélre utal.

Kleist Karl August von Hardenberg bárónak

Méltóságos Báró Úr,

Kegyelmes Államkancellár Úr,

tapasztalva jóindulatát és kegyességét, mellyel m[árcius] 11-i levelében az Abendblät-terrel kapcsolatos félreértéseket elosztatni méltóztatott, alázatos kérelemmel bátorkodom Excellenciádhoz fordulni. Ez a képességeimnek és körülményeimnek megfelelő szerkesztői állásra irányul a törvénygyűjtemény által épp most bejelentett hivatalos örgrófsági közlönynél.¹ Excellenciád kegyes döntését befolyásolandó, mély tisztelettel említém meg, hogy nemcsak Ófelségének, a Királynak egy 1799. április 13-i kabinet-határozata van birtokomban,² melyben Ófelsége, midőn kiléptem a hadseregből, és egyetemekre jártam, és utazásokra mentem, a legkegyesebben ígéretet méltóztatott tenni polgári alkalmazásomra; hanem hogy, Excellenciád személyes parancsára, 1805-ben és 1806-ban a königsbergi kamaránál ténylegesen dolgoztam is, és hogy a későbbiekben egy nekem szánt állás az egyik frank kamaránál csupán a háború kitörése miatt hiúsult meg. Excellenciád 11-i kegyes levelének jóindulattal teli nyilatkozatai remélnem engedik, hogy ezen legalázatosabb kérésem meghallgatásra talál; és alázatosan biztosítva Excellenciád, hogy ez esetben sem buzgalmamban, sem erőimben nem lesz hiány, hogy méltónak bizonyuljak az állásra, a legmélyebb tisztelettel maradok

Excellenciád
legalázatosabb híve

H. v. Kleist

Berlin, 1811. április 4.

1. 1811. március 28-án jelent meg az új lappal kapcsolatos rendelet. A közlőny első száma 1811. április 19-én jelent meg.
2. Kir. kabinetparancs Kleistnek:

Az ezredgárdából elbocsátott v. Kleist hadnagynak, Potsdamban

1799. április 13.

Semmilyen kifogásom nincsen azon szándéka ellen, hogy a tanulmányoknak szentelje magát, és ha buzgón igyekszik, hogy ismereteit bővítse és különösen hasznavehető kereskedővé képezze ki magát, akkor a továbbiakban is megragadom az alkalmat, hogy úgy mutakozzam, mint az Ön

...ja
P. P.

Karl August von Hardenberg báró Kleistnek

H. v. Kleist Méltóságos Úrnak

Mielőtt tudakozódnék az örgrófsági kormányzatnál, hogy meg lehetne-e bízni Önt az örgrófsági közlőny szerkesztésével, föl kell hívnom a figyelmét néhány pontra, melyek önmagukban is indokoltá tehetnék kérvényének visszavonását. Először is Potsdamba kellene áttennie székhelyét; másodsor pedig a szerkesztés munkája, mivel a testület maga tervezne és fogalmazna meg minden közleményt, a nyomdai korrektúrázás teljesen külsőleges feladatára és néhány más hasonlóan jelentéktelen szolgáltatás elvégzésére korlátozódna. Nem hiszem, hogy ez az önmagában ugyan szükséges, mégis érdektelen foglalatosság megfelel az Ön vágyainak, és azt is vegye fontolóra, hogy az ilyen feladatokért nyújtott illetmény többnyire nem lehet magasabb annál, mint amennyit a kormányzat nagyszámú kiszolgáló személyzete az ilyesmikért elvárni szokott.

Ha mindenképpen újra királyi szolgálatba óhajtana állni, úgy ennek, amennyiben aláveti magát a mindenkire kötelező érvényű feltételeknek, semmi akadályá.

Hardenberg

B[er]l[ín], 18]11. 4. 18.

Kleist Wilhelm porosz hercegnek¹

Fenséges Fejedelem,

Legkegyelmesebb Hercegem és Uralkodóm!

Ószintén és tiszteletteljesen bízva rendkívüli jóindulatában és kegyében, melynek Királyi Fenséged kora ifjúságom óta több alkalommal is tanújelét adta, bátorkodom Fenséged elé tárni azon különös, engem aggasztó esetet, mely nemrégiben zajlott le Öexcellenciája, von Hardenberg báró államminiszter úr és közötttem. A kérésemben, mit, legkegyelmesebb Hercegem és Uralkodóm, alázatos beszámolómmal végéhez fűzni szándékozom, nem lesz semmi nemtelen és szerénytelen; úgyem teljesen rendben van, s talán nincs is egyébre szükség, mint hogy az államkancellár úr tudomást szerezzon róla, hogy Királyi Fenséged értesült az ügy minden részletéről, hogy ily módon jogos igényemnek teljesen megfelelő döntést lehessen nála kieszközölni. Az eset, melyben Királyi Fenséged legkegyesebb protekcióját kérem, a következő.

A múlt év októberétől idén áprilisig általam kiadott *Berliner Abendblatt*ban megjelent egy dolgozat,² mely az államgazdaság legáltalánosabb alapelveit vizsgálta, és szerencsétlenségére Őexcellenciája, az államkancellár úr nemtetszésére szolgált. Őexcellenciája egyfelől olyan cenzori törvény foganatosításáról intézkedett, mely a lapnak a rá jellemző szellemben való folytatását rendkívül megnehezítette, sőt majdnem lehetlenné tette; másfelől pedig a rendőrség akkori elnökének, Gruner úrnak az útján szóban közölte, hogy hajlandók lennének pénzzel támogatni a lapot, ha rá tudnám szólni magam, hogy azt a Kancellária érdekeinek megfelelően szerkeszsem. Én, kinek egyáltalán nem állt szándékomban, hogy Őexcellenciája intézkedéseit, melyek célszerűségét még egyáltalán nem lehetett megítélni, bizonyos lépésekkel gátoljam, elfogadtam ugyan ezt az ajánlatot; ám a pénzbeli jóvátételről, oly okokból következően, melyeket Királyi Fenséged előtt nem szükséges taglalnom, tiszteletteljesen lemondtam, és a legfőbb országos hatóság főnökétől csupán azt kértem, hogy a népszerűségről való lemondás áldozatáért és a lap előreláthatóan csökkenő példányszámáért kárpótlásul bocsássanak rendelkezésemre hivatalos közleményeket. Ha ugyanis belátással válogatok közülük, úgy, hogy az a közönséget is érdekelve, akkor ezek a maguk módján olyan pénzürtéket jelentettek volna számomra, mely a veszteséget megszüntette és kompenzálta volna. Erre a kedvezményre azonban von Raumer kormányzati tanácsos úr, akivel Őexcellenciája parancsára tárgyalnom kellett, nem mutatott hajlandóságot; igen zavaros fordulatokkal tudomásomra hozta, hogy a lap, ha fény derül a kancelláriától való függésére, a közönség teljes bizalmát elveszítene, és értésemre adta, hogy még azt az illetményt is, melyről maga Őexcellenciája beszélt nekem, azzal a feltétellel fizetik ki nekem, ha a közönség minderről nem értesül. Röviddel ezután, minthogy e kérdéssel kapcsolatban, mely így tálalva számomra teljesen elvetendőnek látszott, egy szót sem nyilatkoztam, viszont ragaszkodtam az Őexcellenciája által ugyancsak megígért hivatalos közleményekhez, melyek kívánalmaimnak megfeleltek volna: von Raumer azt látta legjobbnak, ha egy udvarias levélben minden tárgyalást megszakít velem.³ Ez teljesen közömbösen érintett volna, ha engedélyezik, hogy a lapot a vélemények szabadságának szellemében folytathassam, amennyire ez a dolgok liberális rendje mellett a fennálló törvények tiszteletben tartásával megengedhető. Mivel azonban a cenzori hatóság a legönkényesebb és leghallatlanabb intézkedésekkel (melyeket bizonyítani tudok) a lapot, melynek napi megjelenését csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudtam kivívni, a teljes megsemmisítéssel fenyegette: ezért bejelentettem, hogy ha nem részesülök ugyanabban a szabadságban, mit a nyilvános lapok minden más kiadója élvez, kénytelen leszek külföldön keresni egy kiadót e lapnak. E nyilatkozatra Őexcellenciája, az Államkancellár úr, teljesen váratlan fordulattal, hirtelen beleegyezett korábbi kívánságomba, miről már teljesen lemondtam; von Raumer úr útján értesített, hogy a hivatalos közlemények rendelkezésemre bocsátása ügyében a megfelelő ügyosztályok főnökeinél megtette a szükséges lépéseket; én pedig, mivel ily ígérettel szemben nem táplálhattam bizalmatlanságot, az elkövetkező évre szerződést kötöttem a kiadómmal 800 birodalmi tallérra Pr. Cour. Ennek megfelelően a lap egész szelleme megváltozott, ami nem igazán szolgált örömomremre; az államgazdaságot érintő valamennyi dolgozat egyenesen a kancellári cenzúrához került, von Raumer úr szóban és írásban több olyan gondolatra hívta fel a figyelmemet, melyek kifejtése a kancelláriát kellemesen érintené, a rendőrség elnöke, Gruner úr pedig személyesen küldött egy dolgozatot, hogy azt helyezzem el a lapban, függetlenül, hogy milyen véleménynel vagyok róla. Közben azonban, nagy megrökönyödésemre, hamarosan ta-

pasztaltam, hogy javaslatomat csupán azért fogadták el, hogy a pillanatnyi helyzeten úrrá legyenek, és elejét vegyék a lap külföldi kiadásának, amiről korábban beszéltem. Az illető állami hatóságok ugyanis egyetlen hivatalos közleményt sem küldtek, és többszöri nehezteléseimre, mellyel ez ügyben von Raumer úrhoz fordultam, azt a választ kaptam, hogy az ügyosztályok főnökei valószínűleg híján vannak megfelelő és alkalmas anyagoknak, melyekkel elláthatnának. E körülmény folytán, mivel a közönség az elvárásaiban teljesen megcsalva érezte magát, a lap eladhatatlanná vált, és már az első negyedév lejártával részben emiatt, részben azon szellem miatt, mit a kancellária ráerőszakolt, és amely a közönségnek kevéssé felelt meg, teljesen tönkrement: ezért, a legnagyobb zavarodottságba zuhanva, értesítettem Őexcellenciáját, hogy bár kezdetben minden pénzbeli jóvátételről lemondtam, most mégis kénytelen vagyok tőle kárpótlást kérni az éves jövedelmemnek, melyre egzisztenciámat alapítottam volna, a kancellária miatti elvesztéséért. De mily nagy volt a megrökönyödésem, midőn a kancelláriától egy rendkívül zord levelet kaptam, melyben, jelezve, hogy állításom, miszerint a lapnak a kancellária érdekei szerinti szerkesztése céljából pénzájánlatot kaptam volna, rendkívül sértő, szerénytelenséggel gyanúsítva, kárpótlási keresetemet kereken elutasították! Az ügyben több okból is túlságosan érdekelt voltam, semhogy ezen értesítésbe belenyugodtam volna. Őexcellenciája, az államkancellár úr, ki a levelet aláírta, a rengeteg rá háruló feladat közepette talán, gondoltam, megfeledezhetett a nekem tett szóbeli nyilatkozatáról; de mivel arról, ki e levelet megfogalmazta, von Raumer úrról ezt nem feltételezhettem: ezért, mint bárki, aki ad a becsületére, hasonló helyzetben cselekedne, szíves magyarázatot kértem tőle azon nyilatkozataival kapcsolatban, miket Őexcellenciája, az államkancellár úr nevében nekem tett. Sőt von Raumer úr válaszlevelére, mely homályos és semmitmondó volt, és néhány diplomatikus fordulaton túl semmit nem tartalmazott: újfent megismételtem kérésemet, és megkértem, kétszer huszonnégy órán belül válaszoljon igennel vagy nemmel. E lépésre von Raumer úr elküldte az otthonomba Pistor titk. post. főtanácsost,⁴ hogy közelebbről tudakozódjak mindarról, amire követelésemet alapozom; és mivel az irataimból ő kiderítette, hogy Őexcellenciája nevében már Gruner államtanácsos is pénzájánlatot tett nekem: ezért, az ügy lezárása végett, Őexcellenciájától, az államkancellár úrtól rövidesen érkezett egy levél, melyben, mint írta, az ügy alaposabb megfontolását követően elismeri jogomat a kártérítés követelésére. Közben azonban, hogy mi okból, nem tudom, semmiféle közvetlen jóvátételbe nem akartak belemenni; Pistor titk. tanácsos útján értésemre hozták azon szándékukat, hogy az elszenvedett veszteségeért kárpótlásként az órgrófsági közigazgatási lap szerkesztésével bíznak meg. Ugyanakkor, legkegyelmesebb Fejedelmem és Uralkodóm, midőn az államkancellárt, azt követően, hogy röviddel ezek után életre hívták e lapot, megkértem, hogy azt én szerkeszthessem, ő, azzal az elvont és teljesen alaptalan ürüggyel, hogy ez számomra nem megfelelő, nemcsak elutasította kérésemet, hanem azon óhajomba is, hogy királyi polgári szolgálatban alkalmazzanak, azzal a feltétellel egyezett csak bele, ha én, mint mondtam, alávetem magam a szokásos törvényes előírásoknak. Mivel azonban sem az életkor, mit elértem, sem azon hely, mit a világban elfoglalok, nem engedi, hogy a gyakornokok padjába ültessenek: ezért esdekelve kérem Királyi Fenségedet, ily sok nemtelenséggel és méltánytalansággal szemben, mik derűmet aláássák, fogadjon legkegyesebb védelmébe. Kérem Királyi Fenségedet, bírja rá az államkancellárt, hogy ajánlatának megfelelően, jelöljön ki számomra egy olyan állást a kir. polgári szolgálatban, mely méltó körülményeimhez, és egyéb irányú irodalmi céljaimmal is összeegyeztet-

hető, vagy pedig, amennyiben ily állás egyhamar nem eszközölhető ki, úgy legalább azonnal utaljon ki részemre *várakozópénzt*, amely valamelyest ellensúlyozhatja az engem ért érzékeny veszteséget, mellyel képtelen vagyok megbirkózni. Ama lap tönkretétele azért is érintett oly borzalmasan, mert röviddel előtte a megboldogult Királyné Öfelsége,⁵ az én fenséges jótévőm halála miatt elvesztettem egy illetményt,⁶ amit Ő, független egzisztenciám megalapozása és költői munkáim ösztönzése céljából a kuzinom, von Kleist asszony⁷ útján személyesen utaltatott ki részemre a privát kasszájából: éppen azt a kiesést volt hivatott fedezni, mit e lap elindítása nekem okozott. Ez is egy ok, fenséges királyi Hercegem, mely az Önbe vetett személyes bizalmamtól függetlenül arra indít, hogy, alázatosan kérve közbenjárását, színe elé járuljak, hisz nem ismerek mást e földkerekségen, kinek közbenjárása révén szívesebben látnám kárpótolva azt, mit imádoztam Uralkodónom halálával elvesztettem; és újfent kérve Önt, fogadja biztosítékom, hogy életem célkitűzése az lesz, hogy méltónak mutakozzam e legfőbb kegyre, amit, külső helyzetem helyreállítását követően, egy takaros mű átnyújtása révén talán már hamarosan be is bizonyíthatok, a legmélyebb hódolattal, tisztelettel és szeretettel maradok

Királyi Fenségéd
legalázatosabb alattvalója

Heinrich von Kleist

Berlin, 1811. május 20.
Mauerstraße 53.

1. III. Friedrich Wilhelm porosz király testvére (1783–1851).
2. Adam Müller: A NEMZETI HITELRŐL című cikke.
3. Kleist Raumer 1810. december 12-i levelére utal.
4. Karl Philipp Heinrich Pistor (1778–1847) titkos tanácsos.
5. Luise porosz királyné (1776–1810. július 29.).

6. Ilyen illetmény nem létezett. Marie von Kleist titokban pénzzel támogatta Kleistet, meghagyva őt abban a hitben, hogy illetményét a királynétól kapja. Marie von Kleist, aki pénzsűkékben volt, a királyné halála után megszüntette Kleist támogatását.
7. Marie Margarete Philippine Kleist, sz. Gualtieri (1761–1831) Kleistnek élete utolsó hónapjaiban egyik legbizalmasabb barátja volt.

Kleist Karl August von Hardenberg bárónak

Méltóságos Báró Úr,

Kegyelmes Titkos Államkancellár Úr,

legőszintébb tiszteletem jeléül hódolattal nyújtom át Excellenciádnak mellékelt, a vásárra most megjelent művemet.¹ Leghőbb óhajom teljesülne, ha derűssé tehetném vele Excellenciád drága szabadidejének egy óráját, s ha elnyerhetném egy férfiú tetszését, ki a kormányzás művészete mellett azon művészet egyik legértőbb ismerőjének is bizonyult, melyre Melpomené okít.

Nem tudom megállni, hogy ne ragadjam meg ezt az alkalmat, és a legnagyobb alázattal ne emlékeztessem újfent Excellenciádat arra az érzékeny veszteségre, mit az *Abendblätter* megszűnte okozott, valamint a kártalanításra irányuló alázatos kérésemre. Érzem jól, mily bántó lehet, több okból is, hogy újra érintem ezt az ügyet; ám teljes

képtelenségem, hogy elviseljem annak veszteségét, mire egzisztenciám alapult, rákényszerít, hogy ismét igénybe vegyem Excellenciád kegyét és igazságosságát. Excellenciád nevében nemcsak von Raumer kormánytanácsos, hanem, még korábban, jóval egyértelműbb és terjedelmesebb nyilatkozataiban Gruner államtanácsos úr is pénzajánlatot tett nekem a lap teljesen megváltozott szellemben való vezetése céljából. A hivatalos közleményeknek csupán ezt a részemről tisztelettel elutasított pénzbeli támogatást kellett volna pótolniuk, hogy segítségükkel ellensúlyozhassam a csökkenő keresletet, amitől a megcsappant népszerűség miatt tartani lehetett, és ezért a lapnak ezen közlemények elmaradása miatt később bekövetkezett bukása számomra oly veszteség, melyért kizárólag a kancellária okolható. Excellenciád maga is érezni látszik ezt, amennyiben a kártérítésre vonatkozó kérésemet illető, ez év február 26-i levelében kinyilvánított nemtetszését március 11-i kegyes levelében visszavonta és félreértésnek nevezte; és Excellenciád túlságosan is igazságos, semhogy elismerje a kártérítés követelésére való illetékességemet, úgy, hogy közben magát a kártérítést ne adja meg kegyesen. A legalázatosabban kérem Excellenciád jóindulatát, jelöljön ki számomra egy állást a kir. polgári szolgálatban, mely méltó körülményeimhez, vagy pedig, amennyiben ily állás, mely egyéb irodalmi céljaimmal is összeegyeztethető, egyhamar nem eszközölhető ki, úgy legalább utaljon ki azonnal részemre egy *várakozópénzt*, mely ellensúlyozhatja az engem ért tekintélyes veszteséget. Hiszem, hogy bízhatok annyira Excellenciádban, hogy ezen legalázatosabb kérés, melynek elutasítása minden eszköztől megfosztanak, melynek birtokában továbbra is itt maradhatnék az országban, nem lesz hiábavaló, és, mihamarabbi kegyes választát várva a legmélyebb és legteljesebb tisztelettel maradok

Excellenciád
legalázatosabb híve

H. v. Kleist

Berlin, 1811. június 6.
Mauerstraße 53.

1. AZ ELTÖRT KORSÓ című vígjáték.

Kleist Wilhelm porosz hercegnek

Leghatalmasabb,
Legkegyesebb Királyom és Uralkodóm,
hadd járuljak Királyi Fenséged magasztos trónja elé, alázatosan kérve legfőbb igazságszolgáltatását oly tárgyban, minek további honi boldogulásomra nézve rendkívüli jelentősége van. Öexcellenciája von Hardenberg báró államminiszter úr múlt év novemberében egy dolgozat kapcsán, mely az Abendblatt folyóiratban jelent meg, és szerencsétlenségére Öexcellenciája nemtetszésére szolgált, a rendőrség akkori elnökének, Gruner úrnak, és később még egyszer, ismételten von Raumer kormánytanácsos úrnak a révén azt nyilatkozta, hogy a lap pénzbeli támogatásban részesülhetne, ha rá tudnám szólni magam, hogy azt a Kancellária érdekeinek megfelelően szerkesszem. Én, kinek szeme előtt kizárólag Királyi Fenséged érdekei lebegtek, melyek, mint mindig, ezúttal is tökéletesen egybeestek a nemzetével, eleinte vonakodtam elfogadni ezt

az ajánlatot; de mivel e vonakodás miatt a cenzori hatóságok olyan akadályokat gördítettek elém, hogy a lapot képtelen voltam korábbi szellemében folytatni, ezért végül, kényszerből, belementem e javaslatba: de egy határozott levélben, melyet múlt év december 8-án intéztem Gruner úrhoz, tiszteletteljesen lemondtam a nekem fölkinált pénzbeli támogatásról, és csupán azt kértem, hogy a lap előreláthatóan csökkenő példányszáma kárpótlásaként a tartományi hatóságok hivatalosan bocsássonak rendelkezésemre a közönséget érdeklő közleményeket. Attól a pillanattól, hogy Őexcellenciája erre nekem ígéretet tett, a lap teljesen lemondott az őt jellemző népszerűségről; a kancellária közvetlen felügyelet alá került, és az államigazgatást és törvényhozást érintő cikkek mindegyike fölülvizsgálat végett von Raumer kormánytanácsos úr elé került. Ugyanakkor a hivatalos közlemények, melyek nélkül, ily megváltozott szellemenben, a lap semmiképpen sem tudott életben maradni, teljesen elmaradtak; és bár távol áll tőlem, hogy azt mondjam, Őexcellenciája szándékosan akarta tönkretenni e lapot, az mindenesetre bizonyos, hogy ennek teljes tönkrementele az elmaradt hivatalos közleményekből következett, és hogy ebből nem kevesebb, mint évi 800 tallér károm keletkezett, mert ennyi honoráriumban állapodtam meg a kiadómmal. Ha mármost, mint említettem, kezdetben tisztelettel elhárítottam magamtól mindenfajta pénzbeli támogatást, úgy mi sem természetesebb, hogy most, miután egész jövedelmemet, melyből éltem, elvesztettem, Őexcellenciájánál kártérítésért folyamodom. De mily nagy volt a megrökönyödésem, midőn azt tapasztaltam, hogy a kancelláriával folytatott tárgyalásaimat, melyekre hivatkoztam, hazug kitalálásnak tekintették, és, tolvónak, szerénytelennek és lerázhatatlannak tartva, a kártérítésre vonatkozó kérvényemet kerek perec elutasították! Igaz, az ezt követő lépéseimre Őexcellenciája egy későbbi, ez év április 18-i levelében általánosságban kegyeskedett elismerni a kártérítési követelésem jogosságát; magáról a kártérítésről azonban, melyre egy állás kecsgegtetésével némi reményt keltettek bennem mind ez ideig, bár helyzetem sürgető, nem intézkedtek, s emiatt már nemegyszer megkísértett annak szomorú gondolata, hogy külföldön leszek kénytelen boldogulásomat keresni. Királyi Fenséged igazságosságához és kegyéhez menekülök hát, a legalázatosabban kérve, bízva meg Őexcellenciáját, az államkancellár urat, jelöljön ki számomra egy állást polgári szolgálatban, vagy pedig, amennyiben olyan, mely körülményeimnek megfelelőne, nem eszközölhető ki, úgy legalább utaljon ki azonnal részemre egy várakozópénzt, mely az említett veszteségért kárpótolhat. E legfőbb kegyre, úgy hiszem, annál is inkább igényt tarthatok, mivel a megboldogult Királyné Ófelsége, az én feledhetetlen jótévőm halála következtében elvesztettem egy illetményt, amit, független egzisztenciám megalapozása és költői munkáim ösztönzése céljából személyesen utaltatott ki részemre a privat kasszájából.

A legmélyebb hódolattal és tisztelettel maradok

Királyi Fenséged
legalázatosabb alattvalója,

Heinrich von Kleist

Berlin, 1811. június 17.
Mauerstraße 53.

Kleist Karl August von Hardenberg bárónak

Méltóságos Báró Úr,
 Kegyelmes Titkos Államkancellár Úr,
 báró v. Raumer úr távozása,¹ akit bizonyára kizárólagos felelősség terhel a kegyvesztettségért, mit Excellenciád részéről nemrégiben tapasztalnom kellett, egyfelől arra bátorít, hogy ismét napirendre tűzzem az Abendblatt miatti kártalanítási ügyemet, a jelen pillanat, minthogy a hazát veszély fenyegeti, kevésbé alkalmas és megfelelő, hogy egy ilyen vitás ügyet újfent Excellenciád emlékezetébe idézzek. Bízva egy jobb időben, amikor kétségtelenül sikerülni fog meggyőznöm Excellenciádat arról, mennyire nem méltánytalan a követelésem, teljes mértékben ejtem ezt a tárgyat. Mivel azonban Őfelsége a Király egy saját kezűleg írt levélben, mit az imént kaptam tőle, arról értesít, hogy kegyeskedik engem a hadseregben alkalmazni, nekem viszont, azon roppant zűrzavar következtében, amely, éppen az Abendblatt elvesztése miatt, a kasszám körül támadt, egy ekvipázs megteremtése rendkívül nehezemre esik: ezért, bízva Excellenciád sokszor bebizonyított patriotizmusában, 20 Lajos-arany előlegért merészelek folyamodni Önhöz, melyért személyes felelősséget vállalok. E kérés teljesítése szívemnek fölöttébb jótékony megnyugvásává fog eltölteni, amiért Excellenciád keblében semmilyen neheztelés nincs többé irányomban; és biztosítva Excellenciádat arról, hogy a háború befejeztével alkalmat találok rá, hogy e becsületbeli tartozást örök és kiolthatatlan hálám fenntartásával Önnek lerójam, maradok

Excellenciád
 legalázatosabb híve

H. v. Kleist

Berlin, [18]11. szept. 19.
 Mauerstraße 53.

[Hardenberg megjegyzése: H. v. K. 20 St. Fr. dor privát kölcsönt kér. Az akták közé helyezendő, mivel v. Kleist 11. 11. 21. óta nem él. Berlin, 11. nov. 22. Hardenberg.]

1. Raumer a breslaui egyetemre ment, ahol a történelem professzora lett.

FIGYELŐ

LESZ MÉG EGYSZER SOHAMÁR

Varietas Delectat 1.

Hungaroton Classic Compact Disc, HCD 14 251

Vörösmarty Mihály: A vén cigány

Szavalja: Ódry Árpád, Somlay Artúr,

Gábor Miklós, Latinovits Zoltán

Edgar Allan Poe: A holló

Szavalja: Beregi Oszkár, Gábor Miklós,

Kállai Ferenc, Latinovits Zoltán

A két vers két egyenlőtlen részre osztja a kompaktlemezt nemcsak a terjedelem, hanem a problémák tekintetében is. Egy vers elszavalása, a szavalat felépítése – mutat rá Várady Szabolcs kísérőszövegként publikált esszéjében, Babitsot idézve – olyasféle értelmezői munkát kíván, mint amilyen a műfordítóié, s az értelmezés (úgy is, mint folyamat, úgy is, mint eredmény) különösen szembeötlő, ha ugyanaz a szöveg egymás után többféle értelmezésben is elhangzik. Ez történik A VÉN CIGÁNY esetében, amelynek szavaltai nem egészen tizenhat perc alatt hangzanak el a hetvenöt perces lemezen. A hátralevő egy órában A HOLLÓ szavaltainak hallgatója ennél bonyolultabb, mivel többértelmű problémával kell, hogy szembesüljön. A HOLLÓ hatféle szavaltata tudniillik ugyanazt a művet szólaltatja meg, Edgar Allan Poe híres költeményét, csak hogy ez hat különböző szöveget jelent. Beregi Oszkár egy angol nyelvű versszöveget mond (amelyet az előadásmód jellegzetességei miatt csak némi fenntartással nevezhetünk eredetinek), majd pedig Szász Károly, Lévay József, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály és Tóth Árpád fordítása hangzik el. A hetvenöt perces kompaktlemezek nagyjából a harmadánál tart a hallgató, amikor szembesülnie kell a ténnyel, hogy szerző és mű korántsem alkot olyan magától értetődő referenciális egységet, mint azt a köznapi nyelvhasználat sugallja; hogy egy műfordításban hozzáférhető vers elszavalásakor az

előadóművésznek nemcsak magát a művet kell értelmeznie, hanem annak műfordítói értelmezését is, ami óriási többletteleher. A kritikus pedig rádöbben, hogy nemcsak az előadói teljesítményeket kell értékelnie, hanem – legalább utalásszerűen – ki kell térnie a fordítások bírálatára is, valamint arra az igen általános kérdésre, hogy mi tud megtörténni egy vers szövegén belül, nem függetlenül a költő állítólagos vagy kikövetkeztethető szándékaitól. De nem akarok túl messzire menni. Minden olyan közeg, amelyben egy irodalmi alkotás (mondjuk, egy vers) meg tud jelenni, ki van téve annak a kísértésnek, hogy művészetté, az irodalmi szöveg járulékos művészetévé váljék; gondolhatunk a versmondásra éppúgy, mint a tipográfiára. Az irodalmi alkotás csak e művészetté váló közegek jóvoltából létezhet, viszont ezek éppen azért válhatnak művészetté (vagyis végső soron megjelenített tárgyak rovására), hogy megkérdőjelezik vagy legalábbis fellazítják a szerző és a mű közötti egyértelmű hozzárendelést. Ennyi előljáróban talán elég is.

Hogy a versmondói értelmezésnek nem kell okvetlenül elemzésnek lennie, arról Ódry Árpád Vörösmarty-szavaltata tanúskodik. Az ő versmondásában nyoma sincs elemző szándéknak, de kétségkívül értelmezés, méghozzá igen markáns értelmezés. Mai füllel hallgatva kissé mulatságos; majdnem olyan, mintha a régi vágású, lelkesedő szavalművészet paródiája volna. De csak majdnem. Mert nem az. Az ember elmosolyodik, ahogy hallgatja a lendületesen összetorlódó, izgatott mondatokat, ám ebben a mosolyban sok szeretet van, és versszakról versszakra egyre több elismerés. Azt vesszük észre ugyanis, hogy Ódrynál nagyon erőteljes íve van a versnek, hogy óriási energiák vannak jelen, anélkül, hogy a legcsekélyebb erőlködés érződne, s anélkül, hogy lényeges erőkülönbség mutatkozna az egyes értelmi egységek között. Juthat erről az is eszünkbe, hogy Ódry úgy szaval, mintha futballmeccset közvetítene, de az is, hogy folyamatosan eksztá-

zisban van, az első pillanattól az utolsóig; nincs lényeges különbség. (A jó sportriporter – gondoljunk Szepesire – szintén eksztázisban van, és szintén szaval.) Az, ami elsősorban modorosságnak hangzik (az erősen megnyomott *r* hangok, a túlzott szókezdő hangsúlyok), valójában az eksztázis fenntartásának eszközei, kapaszkodók és erőgyűjtők. Ódry egy pillanatra megragad egy-egy fontos szót („*Isss... ten stírrr... ja*” – mondja például), jól megrázza, majd elrugaszkodik tőle, a következő fontos, megrázható vagy megropogtatható szóig. Nála a szavak nem fogalmak, hanem hangtestek, a mondatok pedig nem szintaktikai egységek, hanem az érzelmi telítettség gyorsan elhagyandó pályaszakaszai; miközben szavalata, az elemző szándék hiánya és a kulisszahasogatás ellenére, nagyon érzékenynek és intelligensnek hat. A kezdetől a vég felé haladva némi crescendo figyelhető meg; Ódry eszerint az utolsó strófában elhangzó ígéret előkészítéseként értelmezi a verset, illetve az utolsó versszakot ígéretnek értelmezi. Nagyon érdekes, ahogyan szétszedi a szavakon belül a morfémákat, viszont összetapasztja a mondatokat; ahogyan szétszedi a strófa elejét és a refrént, viszont az utóbbit hozzátapasztja a következő strófához.

Somlay Artúr szavalata majdnem másfélszer olyan hosszú, mint Ódryé, s felfogásában is élesen ellentétes azzal: a hosszú szünetek a szavakat meditatív jellegéből adódnak. Somlay komolyan veszi a vers megszólító jellegét, ő teremt magának egy vén cigányt, akivel beszélni tud, mint férfi a férfival. Meditációja tehát intim jellegű, de nem teljesen monologikus; néha mintha tényleg választ várna. Máskor meg elgondolkodik egy kicsit, lehetőleg sorvégen vagy mondathatáron (a versben ugyanis nincsenek áthajlások), de néha a sor közepén vagy jelző és jelzett szó között is megáll egy pillanatnyi tűnődésre. Prométheuszról egy kicsit megjőd, nem annyira halhatatlan kínjától, mint inkább a nevéből, de aztán túl van rajta. (Itt írom le, bár írhatnám a többi szavathoz is, hogy Prométheuszt é-vel kell ejteni, akkor is, ha Vörösmarty latinosan írva nem tette ki az ékezetet.) Nem akarok ironizálni: Somlay szépen szaval, és nem tehet róla, hogy Ódry van előtte. (Ezzel a sorrenddel csak ő jár rosszul, a hallgató nem.) Szépen: vagyis harmóniára, egy bizo-

nyos egyensúlyi állapotra törekedve. Tud a vers démonikus mélységeiről, jelzi őket, ezek a jelzések fokozatosan erősödnek; de az fel sem merül, hogy közel kerüljön hozzájuk, hogy beszélői pozíciója meginogjon a vers mélyebb rétegeinek közelsége miatt. A rezignációból halad a visszafogott indulat felé; nála az indulati tetőpont, a Noé bárkája jelenik meg ígéretként. Az utolsó strófa már csak megnyugtató, a beszélői pozíció feloldása, szomorkás búcsúvétel a beszédhelyzet által teremtett vén cigánytól.

Gábor Miklós lépcsőnek tekinti a verset, egy strófa egy fok; s miután felhágott a hatodik fokra, az utolsó strófában jönnek a leereszkedni, méghozzá a megnyugvásnak egy olyan szintjére, ami jóval a verskezdet alatt van. Ódry csörtet a hangok között, vagyis legázolja a lágyabbakat, hogy eljusson a keményebbekig; Somlay különféle közlendőket telepít egymás után, hogy ezekkel valamiről meggyőzze önmagát és fiktív hallgatóját; Gábor Miklós egy dallamot variál, kicsit mindig emeltebb hangon. Nála erős feszültséget érzek a beszédhelyzet pátosza és a nyilvánvaló elemzői szándék között; ezt feloldani nem tudja, csak menekülni tud előle, s természetesen előremenekül. Ő az egyetlen a négy szavaló közül, aki nem kapaszkodik meg a mondat szerkezetek fogódzóiban, sőt éppen a fogódzók ellenében hozza létre versmondói teljesítményét. E szándék, a vers pátoszából és démoniájától való távolságtartás szándéka mindvégig érezhető Gábor Miklós szavalatában. Ez áll a furcsa hanglejtések, az igei állítmánynál két ujjal megfogott és csuklóból elhajított mondatok, a kiénekelte anapesztusok mögött. (Ezt halljuk például: „*szív és poHÁR... teleBÚ... valBORRAL!*”) És ez tanúskodik arról is, hogy Gábor Miklós mennyire tisztában van vele, mi az, amitől szabadulni próbál; ám egyszerre felidézni és távol tartani valamit nem könnyű dolog. Az eredmény: hetykeség és rezignáció keveréke.

Latinovits Zoltán szavalata a legradikálisabb, legintenzívebb, ugyanakkor, furcsa módon, a legtudatosabb is. Ő az, aki le mer bocsátkozni a verssorok alatt sejtető tébolyba, aki hanganyaggá tudja alakítani a primer indulatot, de azonnal vissza is tud térni onnét; ő az, aki minden versszakot külön-külön elemez, ám ezek egységes ívvé kapcsolódnak ösz-

sze, s ebben egyik pillanatról a másikra az indulat és a színészi energia óriási szintkülönbségei mutatkoznak meg. Nyilvánvaló, hogy Latinovits pontosan kigondolta az őrjöngések és lecsillapodások ritmusát, ám arról is meg tudja győzni hallgatóját, hogy ez a ritmus a megélt életből fakad, magyarán, a vers nála rövid, ám hiánytalan drámaként jelenik meg. Nála is van eksztázis, ám ellentétben Ódry szavalatával, nála ez csak egy-egy pillanat, amelyhez el kell jutni, s amelyet el kell tudnia veszíteni. Az ő eksztázisa nem emelkedettség, hanem a holtra sebzett, összeomló személyiség hirtelen fellobbanása, amelyet nem megnyugvás vagy megbékélés követ, hanem a kimerültség zihálása, egyfajta fásult büszkeség. Külön figyelmet érdemel a viszszafojtott, ám épp ezért igen feszültnek érződő indítás. Latinovits az első strófában nem hogy nem emeli a hangját, hanem inkább még visszavesz belőle, az „Egyszer fázott, más-szor lánggal égett” sort szinte kedélyes nemtörődömséggel mondja, de épp ezért a hanglejtésnek egy egészen kicsi modulációja elég ahhoz, hogy az első refrén fenyegetően előrevetítse a későbbi nagy kitéréseket. A harmadik strófa, amely erős indítást és meredek crescendót sugall (elvégre a zengő zivatar hangutánzó szavaitól kell eljutni Isten sírjának reszketéséig), Latinovits megint csak igen eredeti megoldást talál: a vihar igéivel mint hangtestekkel birkózik meg, vagyis érvényesülni hagyja a fonémákat mint természeti adottságokat, nem visz beléjük indulatot, de nem is szedi szét őket értelmi egységekre. A „Háború van...” kezdetű két sorban nem erre próbál még egy lapáttal rátenni, hanem felsóhajt. Azaz nem fel, hanem le: lehanyatlik egy sóhajba, ami nemcsak a hanghordozás, hanem a beszédhelyzet modulációját is jelenti, s a hangerő csökkenése a hangintenzitásának nagy növekedésével jár. A refrén első sorában a „húzd” igének az *ú* elnyújtásával csakugyan húzóereje van: észre sem vesszük, és a sóhajból máris átléptünk a szavalat egyik eszeveszett indulatkitörésébe. A második „húzd” (a refrén utolsó sorában) már olyan, mint egy kőhajítás. Ennél is emlékezetesebb az utolsó strófa. Előzőleg a szavalat minden gáton túlfutott, amit csak erősít az a benyomás, amely szerint Noé bárkájának emlegetése az utolsó előtti versszak közepén

mintha pillanatnyi csillapodást hozna; utána Latinovits hangja csakugyan „*üvölt, sír e vad rohanatban*”. (Természetesen nem a negyedik strófában, ahol e sor elhangzik.) Az utolsó strófa első szava, megint „*húzd*”, a szó szoros értelmében túlhúzza a szavalatot: nem tudjuk elképzelni, innét hogyan fog Latinovits leereszkedni. De hát nem is ereszkedik le. Egyszeriben kilobban az őrjöngés: a verssor hátralevő kilenc szótagját és a hátralevő kilenc sort fáradtan, összetörten mondja el. Vigyázat: ez a fáradtság ragyogóan megformált, gondosan tagolt fáradtság, s rengeteg energia van benne. Az ötödik sor második szavával (ezúttal is „*húzd*”) azt is tudja érzékelteni, hogy az összetörtség nem végleges; miközben hanghordozásának egésze itt már azt sugallja, hogy egy világ omlott össze egyszer s mindenkorra.

Magam is úgy gondolom, hogy szerencsés ötlet volt Vörösmarty költeményét A HOLLÓ-val párosítani; nem a párhuzamok miatt, mert azok merőben külsőlegeseek, hanem ellenkezőleg, azért, mert a benne megoldandó versmondói feladatok markánsan különböznek A VÉN CIGÁNY-ból adódókkal.

Igen fontos következményekkel jár a leg-egyszerűbb külső tényező, a terjedelem. Poe azt írja híres önkomentárjában: olyan terjedelemre törekedett, hogy a költeményt egyszeri ülésre, a figyelem ellankadása nélkül el lehessen olvasni. Ez nagyjából száz sor, mondja ő; és (teszi hozzá angyali naivitással) A HOLLÓ nagyjából ilyen hosszúra, száznolc sornyira sikeredett. És valóban, a költeményt egyszeri ülésre minden nehézség nélkül el lehet olvasni, ki van próbálva. Igen ám, de végighallgatni nem ugyanaz, mint végigolvasni. Olvasás közben vissza lehet ugrani, ellenőrizni lehet az alliterációkat és a rímeket, vissza lehet gondolni rá, hogyan (miféle képekkel, fogalmakkal, morféimakkal és fonémákkal) vannak előkészítve az egyes fordulatok, anélkül, hogy megtörne az olvasás íve; a szavalat hallgatása közben mindez lehetetlen. A versmondónak ezúttal sokkal több energiáját foglalja le a költemény értelmi egységének megteremtése és megőrzése, mint a harmadannyi terjedelmű és jóval egyszerűbben tagolt Vörösmarty-vers elmondásakor. A versmondónak el kell jutnia valahonnét valahová, lény-

gében egy állapotból (különböző köztes fokozatokon keresztül) egy másik állapotba, úgy, hogy a hallgató a tízpernyi szavalt vége felé is emlékezzék a kiindulól helyzetre, egyszerűsmind módja legyen feldolgozni a rá zúduló információkat, értékelni a gondolatalakzatokat, ismétléseket, visszatéréseket – mindezt lehetőleg a versmondó személyiségén keresztül. Nagyjából azt a munkát kell elvégeznie, amelynek elvégzését Poe igyekszik elhíttetni a vershez írt kommentárban: egyszerre tekinteni lelki szemeivel a képzeletben már létező, ennyiben tehát kész műre, és az ötletek ismeretében azt létrehozni, ha úgy tetszik, kihozni a létre.

Ez persze nem lehetséges.

Nemcsak azért nem lehetséges, mert a találás öröme nem fokozható a végtelenségig, és nem tartható fenn tizennyolc hosszú, bonyolult versszakon át, hanem azért sem, mert ez a beállítódás a versmondót gépésszé változtatná, aki egyszerre üzemelteti és mutogatja masináját, a verset. Azonkívül nem biztos, hogy Poe-nak feltétlenül hinni kell. Igazán nem szeretnék belebonyolódni a „szerző halála” körüli vitákba; nem ide tartozik annak fontolgatása, mennyiben kompetens a szerző saját műve értelmezésére. Maradjunk annyiban, hogy Poe azért tudott egyet-mást a saját verséről, sőt a saját költői szándékairól is. Én azonban éppen ezért érzek ellentmondást a legfontosabb állításában. Ha például azt bizonygatja, hogy a vers „kompozíciójában egyetlen mozzanat sem tulajdonítható a véletlennek vagy az ihletnek, hogy a munka fokról fokra, egy matematikai probléma pontosságával és rideg következetességével haladt előre, a megoldásig” (Babits Mihály fordítása), akkor ezt nem hiszem el. Vagyis hogy elhiszem, de minél inkább elhiszem, annál inkább elhiszem az ellenkezőjét is. Minél inkább megcsodálom a versben a pontos kiszámítotttságot, annál világosabb, hogy a lényeges dolgokat mégiscsak a véletlen döntötte el; valamint az is világos, hogy ezzel Poe is tisztában volt, másképp nem írta volna meg értekezését.

Újabb (és az előzőnél kényesebb) kérdés, hogy a költő szándékai mennyire követhetők nyomon a szövegben. Mármost a magyar szövegben. Ha röviden kell válaszolnom, azt mondom: vajmi kevésé. Nem azért, mert „rosszak” a fordítások (hiszen a magyar nem-

ben mind az öt fordítás „jó”, vagyis többé-kevésbé mindegyik kanonizálva van), hanem azért, mert a versfordításnak megvannak a jól ismert és itt fel nem említett dilemmái, továbbá, mert a fordítónak szűk a mozgáster, és többnyire vajmi kevés lehetőség közül kell kiválasztania a legkevésbé rossznak ígérkező megoldást. Még egyszerűbben azt is mondhatom, hogy a fordító bizonyos információkat igyekszik belegyömöszölni bizonyos metrikai sémákba, arra pedig nem gondol, hogy fordítását majd szaválni fogják. (Arról nem is beszélve, hogy a metrikai sémákat többféleképpen lehet értelmezni, az információk fontosságát pedig többféleképpen lehet rangsorolni.) Ennél is egyszerűbben: a fordító nem tudja átugorni saját nyelvi árnyékát, például nem tudja reprodukálni azt, ami a vers egyik alapötlete (még hozzá egyszerre poétikai és drámai lelemény): az imádott hölgy nevének rímhelyzetben való összekapcsolása a refrénként vissza-visszatérő, tagadó értelmű időhatározóval.

Ennélfogva azt, ami a versben ténylegesen történik, amitől *megtörténik* a vers, a fordításból nem lehet megismerni; a fordítás csak jelzi, jó esetben folyamatosan jelzi, hogy itt valójában történnie kéne valaminek. Természetesen nem az történik, hogy berepül egy holló az ablakon, és egy baljós értelmű szót ismételtet, hanem az, hogy a képi ötlet a nyelvi-retorikai impulzusok erősítése és elmélyítése jóvoltából fokozatosan metaforizálódik. Ezt figyelembe véve nem azon szeretnék töprengeni, melyik fordítás a „legjobb” (Tóth Árpádé látszik a legérzékenyebbnek, egyben leginkább kiegyensúlyozottnak; Babits és Kosztolányi nyelvi különökdései szerelenebbnek, ezért ma már avíttabbnak is érződnek; ugyanakkor egyikük munkája sem jöhetett volna létre Szász Károly, illetve Lévy József ügytelenebb és erőtlenebb, ám úttörő jelentőségű vállalkozása nélkül). Inkább az jut most eszembe: a törzsi mítoszokból fakadó értelmezéseknek és félreértéseknek micsoda rétegei kövesedtek volna rá a költeményre, ha magyarul jött volna létre (ami persze jóformán elgondolhatatlan): ha a reformkor utolsó éveiben Vörösmarty egyik soha meg nem született kortársa ugyanebből az ötletből, hasonló észjárással, hasonló költői és nyelvi eszközökkel hozott volna létre egy ma-

gyar verset. Mit jelentett volna a „sohasem”-et vagy „sohamár”-t, esetleg „már sohá”-t káromgó holló a szabadságharc leverése után, a két világháború között, a Rákosi-korszakban, a Kádár-korszakban és a rendszerváltás hónapjai során? És – ami fontosabb – hogyan szólaltatták volna meg ezt a magyar költeményt a mindenkori versmondók, akiknek lelkébe, többek között, ugyanezek a törzsi mítoszok vannak beleivódva, s akiknek idegszáleit nem kis részben a törzsi mitológiából adódó reflexek rángatják?

Nem tudom. Tudom viszont a fordítottját. Poe angol szövegét elő lehet úgy is adni, mintha magyar költemény volna, mintha magyar szívűből szólna magyar szívekhez. Erre példa Beregi Oszkár szavolata. Róla szólva sok tekintetben ismételné az Ódryról mondottakat; csak hogy Ódry az anyanyelvén szólalt meg, a maga természetes kulturális közegében, Beregi viszont idegen nyelven és nyilván évtizedekkel a virágkora után. Lehet az angol nyelvet kalandnak is tekinteni, afféle kirándulásnak, de azért mégis inkább megfosztottság az anyanyelvtől, a magyarul megszólalás lehetőségétől; s lehet az idő múlását helytállásként értelmezni, de azért mégis inkább arról van szó, hogy a nagy művész, színészi és versmondói felfogásával együtt, egész egyszerűen túlélte önmagát. Egy első világháború előtti hang szólal meg az ötvenes (vagy talán hatvanas) években. Beregi Oszkár „Nevermore”-ja erről szól, nem pedig szerelmi bánatról.

S akarva-akaratlanul erről szólnak a szeretelenségei (ahogyan két-három versszakonként szinte szétázik saját könnyeiben, majd kajánul és könnyedén visszaszívja őket), erről szól érzélgőssége, erről szólnak a tagolásként közbevetett rövid zenei futamok, erről szól a nem egészen tökéletes angol kiejtés. Beregi hol siránkozik és hörög, hol meg magához próbálja édesgetni nem annyira a Hollót, mint inkább fiktív hallgatóságát. Az összes versmondó közül ő szaval (nem a legintenzívebben, de) a legcsupaszabban a testével. Hangja – ha szabad magamat így kifejeznem – ölelésre tárt hang, méghozzá aggastyánhang, amelyen átüt némi gyámoltalanság és, ha jól hallom, egy csipetnyi romlottság is. Várady Szabolcs találó megállapítása („kifelejt egy egész versszaknyit, a produkció azonban így is lö-

relen tvü”) alighanem a szavalat testiségével magyarázható. Beregi a gileádi balsamról szóló tizenötödik strófáról feledkezik meg, amelynek első sora szóról szóra megegyezik a rá következő strófiával; a párhuzam kiemeli és még hatásosabbá teszi a két versszak értelmi ellentétét. A gileádi balsam ugyanis a halálraítéltek utolsó menedéke, s mint ilyen, fokozása az előző versszakban említett enyhületnek („respite”), amiről a költő át tud ugri a kábulatot hozó nepenthére („Respite – respite and nepenthe, / from thy memories of Lenore”), s a Holló tagadó válasza után lehet a legvégső földi menedékre rákérdezni – ez azonban még mindig csak földi menedék. (Ezzel a fokozással Poe, mintegy melleleg, egyszerre utal az ODÜSSZEIÁ-ra és az ÖTESTAMENTUM-ra.) Az éden, illetve az édenbeli ölelés csak ezután merülhet fel, legalábbis a vers logikája szerint. Beregi azonban, aki egyébként is erős váltásokkal dolgozik, és egyik végtől ugrik a másikba, nyilván nem érezte szükségét az átmenetnek. Ha az enyhület és a mákonyos feledés már „Sohasem!” remélhető, akkor nosza, meg kell érdeklődni, hogy a „ritkaszép és ragyogó leány” legalább a messiás édenben át fog-e ölelni. Illetve én, a beszélő, őt? (No persze, ahogyan a rímhelyzetből adódóan várható, „Nevermore”. Ám ezt követően a hallgató, miközben az utolsó két strófiára figyel, könnyen érezheti úgy, mintha az idős Beregi Oszkár fonnyadt karja fonódna a szívére.)

Következik a kompaktelemezen Gábor Miklós első szavolata: Szász Károly magyarításában hangzik el a költemény. Sebtében ideírom benyomásaimat. Először is: ha nincs nálam a nyomtatott szöveg, nem egészen értem, miről van szó. Ha meg az egyes részleteket értem, akkor az nem világos, mire megy ki az egész. Gábor Miklós árnyalatokban gazdag, építkezni és irányt jelölni törekvő hangja ilyesféle fordulatokkal küszködik: „Tört reménye omladékán”, vagy „Bűd enyhet lel csöppiben” és más effélék. Másodszor Gábor Miklós energiája nagyrészt arra megy rá, hogy hiteles beszédhelyzetet hozzon létre, és megtalálja a vers dramaturgiai fordulópontjait. Ehhez azonban nem sok segítséget kap Szász Károlytól, s így, jobb híján, teljesen szétszedi a verset. Itt hever előttünk darabokban egy Arany-ballada kissé modorosnak

ható utánzata. Szinte megváltás, amikor a szavaltat vége felé ilyesmiket hallunk: „*Szemei meredt világa, / mint kísértet rémes árnya*”. Ja persze, hiszen ez oly meghitten ismerős, ez tulajdonképp a TENGERI-HÁNTÁS! És csak utólag jut eszünkbe, hogy a szemek fénye nemigen hasonlíthat árnyékhoz. S még valami. A beszédhelyzet fenntartása érdekében Gábor Miklós a károgás imitációját is kitalálta. A károgva ejtett refrénről majd a másik szavaltata kapcsán beszélek; most inkább arról, hogy ezúttal magát a narrátort is igyekszik hollóvá változtatni. Az utolsó előtti strófában károgva igyekszik elkergetni a Hollót, s ezzel egy hatásos, működő drámai szituációt teremt, amely a vers hiteles lezárását is lehetővé teszi. Ennek viszont ára van: az utolsó négy strófa megmarad a hallgató emlékezetében, az őket megelőző tizennégy viszont leszakad a befőzésről, és csöndben elfelejtődik.

Kállai Ferencnek könnyebb dolga van Lévy fordításával; Lévy súlyos formai engedményei (meg sem kísérli rekonstruálni a rím-szekvenciák rendszerét, a gondolatok és a felidézett képek ritmusát) a szavaltatban nem különösebben feltűnők, s a vitatható értelmezéseket is ki lehet gazdálkodni hangletétsből. Kállai minden különösebb nehézség nélkül anekdotát formál a költeményből; jóízű visszarévedéssel meséli az emlékezetes eseményt. Imitt-amott fölemeli a hangját, ám ez is az adomázó egyszeri ember gesztusává teszi; így aztán semmi gond, ha a Holló „*egy kis állat [!] vagy madár*”, meg ha „*Míg a holló lelkem búját / mosolygássá bűvölé át, / Én egy zsölyge-szék-re döltem...*”. Hanem aztán lesz mennydörgés! A tizennegyedik strófában Kállai váratlanul átmegy Othellóba; nyilván elfelejtettek szólni neki, hogy ezúttal nem féltékenykedni kell, s nem ő gyilkolta meg Desdemonát. Érdemes rögtön utána meghallgatni Kállai másik szavaltatát, amely Kosztolányi finomságokkal telezsúfolt, érzékeny, ideges fordítását szólaltatja meg: igen tanulságos látni (hallani), mennyivel gondosabban és elmélyültebben építkezik ugyanabban a versmondói szituációban ugyanaz a színművész, mihelyt megfelelő fogdózatot kínál neki a szöveg.

Kosztolányi átültetése mutatja leginkább, milyen lett volna a főtebb említett „magyar HOLLÓ”, ha megírta volna a soha meg nem született múlt századi magyar költő. Az ő vál-

tozata (s ezzel, úgy hiszem, nem sok újat mondok) leginkább egy nem teljesen kidolgozott Kosztolányi-versre emlékeztet. A vers logikája és lendülete persze nem, de a módszer, ahogy nem az információkat kényszeríti bele rím és ritmus (plusz retorikai alakzatok) Prokrusztész-ágyába, hanem megfordítva: a metrikai sémákat igyekszik helyi értékű poétikai leleménnyel kitölteni – nos, ez a versformát nem kis mértékben kosztolányiasítja, s a versbeszéd megformálásában talán ez imitálja legjobban Poe eredeti eljárását. Persze ennek is megvan az ára: Kosztolányi helyenként bántóan nem pontos. Ott bántóan, ahol emiatt baj lesz az arányokkal. Nem az a baj, hogy nincs meg a gileádi balzsam, hanem az, hogy ezzel Poe valami nagyot mond, Kosztolányi pedig mohárról beszél, ami semmi. Ellenben mégiscsak ő tudja leginkább felidézni azt a meglepetést, amelyet a Holló válasza okoz, a kérdés-válasz közti fonetikai feszültséget. (Kérdés: „*Nincs seabemre moha sem?*” Válasz: „*Szólt a Holló: »Sohasem«*”). Ha tehát az elvont nemléteben lebegő nagyszabású költői ötletet a magyar nyelv (reálisan létező) morfémaiból akarta volna valaki felépíteni, az építmény poétikai elemei kicsinyesebbek és laposabbak lettek volna, továbbá szegényesebben és véletlenszerűbben kapcsolódtak volna egymáshoz annál, ahogy az Poe költeményének létező eredeti szövegében megfigyelhető – ám az invenció frissessége felidézhető magyar nyelven is. Erre Kosztolányi változata a bizonyíték.

Kállainak ezúttal nem kell adomáznia, most inkább elgondolkodik, s ez az elgondolkodás az önmagával való szembesülés felé vezet. Kosztolányi nyelvi faragványai, a „*régi, bűvös fóliáns*”, a „*bojttal-rojttal elmotoztam*” és a többi hasonló: megannyi kapaszkodóvá válik Kállai számára az alászálláshoz a szomorúság mélyebb regisztereibe. Sőt mintha éppen Kosztolányi vitatható (másfelől, a fenti okokból, védhető) megoldásait aknázná ki leginkább. A nyolcadik strófa eredeti szövegében éji tópartról, illetve az éj plutói tópartjáról van szó, rímhelyzetben; Kosztolányi egyszerűen csak pokolról beszél, rímhelyzetben pedig az „*édeselem*” szót ismétli meg, ami egyrészt kicsi és banális, másrészt távol áll Poe elképzeléseitől („*Tell me what thy lordly name is*” – mondja, ami nem éppen „*hogy ne-*

veztek, édesem?”), illetve a vers logikájától (az eredeti szöveg nem kérdezi, hogy „mond, mért jöttél, édesem?”), de Kállai éppen az ilyen megoldások alapján kezdi elmélyíteni a jelenet drámaiságát. Poe nem mondja, hogy „fölényesen”, de Kállainak kell ez a szó (amelyet Kosztolányi a rím kedvéért tett oda), mert a beszélő fölényének bukását játssza el a szavaltban. A lezáró strófákban ezúttal elmarad a kitörés: a rímek játékos-vidám leleménye lehetővé teszi Kállainak, hogy Kosztolányi kicsit-mondásaiban külsőleges eszközök nélkül vetessen észre intenzív érzelmeket.

Babits fordításából Gábor Miklós szavaltat a kancsal rímeket és az éles enjambement-okat emeli ki, emiatt a strófák tagolása, a félsorok közötti akusztikai feszültség hátterébe szorul; ebben a változatban a vers jóval zaklatottabbnak érződik, mint Kosztolányi fordításának Kállai-féle interpretációja. Gábor Miklós, legalábbis kezdetben, a rémtörténet irányába viszi a verset; s a fenyegető, kísérteties elemek kiemelése egy darabig (mondjuk, a hetedik strófaig) csakugyan növeli a szavalt feszültségét. Ám ekkor eljutunk az első Holló-refrénig, a kiváló színművész elkárogja magát – és aggasztóan közel kerül ahhoz, hogy nevetségessé váljék.

Gábor Miklós nagyszerű színész és okos ember; nyilván alaposan végiggondolta, mit miért csinál. Mindkét szavaltában károg. A Szász Károly-féle változat elmondásakor vékony, ívelt károgással dolgozik (így leírva nem tudom pontosan érzékeltetni, hogy milyen; érdemes meghallgatni); a Babits-fordítás tolmácsolásához vastag, már-már brutális károgást alakít ki. A vékony, ívelt károgásban lehetetlen észre nem venni az imitatív szándékot; a Babits-fordításban elhelyezett vastag károgások inkább ráutaló jellegűek. Inkább kifejezni, mint megtestesíteni volnának hivatottak a Holló jelképezte hatalom cinikus könyörtelenségét (és ami vele jár, remények összeomlását, vigaszok szertefoszlását). Ez pedig ízig-vérig előadóművészi gondolat: az alaposan előkészített érzelmi hatást szétrombolni egy rövid, markáns hangeffektussal. A szavalt elejének rémtörténet-jellege ezt nemcsak lehetővé teszi, hanem kifejezetten meg is kívánja; s miután a kísértetiességből, a bizonytalan sejtelemből adódó energiák kimerültek, az érzelmek építménnyé szervezése, majd szétrombolása a feszültség mélyebb

és tartósabb forrása lehet. Vagy inkább lehetne. A rombolás ugyanis egy kicsit súlyosabb (a szó másik értelmében: súlytalanabb) a kelleténél; amit Gábor Miklós strófaról strófára felépít, végeredményben tényleg romokban hever, így viszont poén marad az affektálva kijuttat „Sohasem”. Annál is inkább fájalom ezt, mert Gábor Miklósnak vannak a leghatározottabb elképzelései a versbeli történésről és annak előadói megjelenítéséről; ő az, aki a leginkább át akarja törni a műfordítások nyelvi héjait, hogy eljusson ahhoz a folyamat-hoz, ami az eredeti szövegben valósul (illetve valósítható) meg. Gondolhatunk a károgó „Sohasem”-ről, amit akarunk, de azért a versen belüli hollóvá változás mégiscsak kisebb-fajta misztérium, egyszerűsmin egy nagyobb-fajta színészi elgondolás. Ezt a misztériumot Gábor Miklós mindkét szavaltban megpróbálja létrehozni; Szász Károly szövegével pechje van, Babitséval nem annyira. Ezúttal nem esik szét két egyenlőten részre a szavalt, s a narrációba vegyülő károgó felhangok (amelyeket igazából csak ellenpontoznia kéne a refrén károgásának) nemcsak a madárszimbólum belsővé válását fejezik ki, hanem a lélek fokozatosan lelepleződő patológiáját is.

Latinovits, aki Tóth Árpád fordítását szavaltja el, lényegében a költő beszédhelyzetét reprodukálja: elszavaltja, majd hogyanem elmeséli a versbeli történést, nem pedig eljátszani próbálja. Ha visszagondolunk, A VÉN CIGÁNY-t is azért formálhatta drámává, mert a kései Vörösmarty beszédhelyzete drámai. A HOLLÓ írása közben Poe-é nem az vagy legalábbis nem úgy az. A versbeli történés ezúttal nem anekdota vagy misztérium, hanem poétikai folyamat: a versben megjelenített tárgy nyelvi anyagának létrejötte s ezzel párhuzamosan a megszólaló Latinovits Zoltán átváltozása költővé. Nem Edgar Allan Poe-vá, nem is Tóth Árpáddá, hanem azzá a mindenkori költővé, aki a versmondás tízpercnyi időtartama alatt elválasztja személyiségétől a fülünk hallatára készülő költeményt. Latinovitsnak nem elképzelései vannak a versbeli történésről, hanem megtörténik vele a vers. Egyszerűen csak elmondja. Szavaltának mesélői ritmusa van: feszes, de nem hajsolt, várakozásokat keltő, de nem meghökkentő. Ahol megemeli a hangját, az nem a jelenet „átélésére” utal, mivel a jelenet az, hogy ő beszél; vagy a beszéd szint váltását (például az

elbeszélő monológján belüli drámai monológot) szemlélteti, vagy a vers kompozíciós problémáit oldja meg ezáltal. Nála a „*Soha már*” a vers itt és mostjának ellenpontja, az a pont, ahonnet távolságot tud teremteni a beszédhelyzet közvetlenségétől, s amellyel azt is érzékeltetni tudja, hogy nemcsak fejből szaval; minthogy azonban költővé változik át, szavolata minél érzékletesebb, annál kevésbé oldódik fel a testiségben. Nézem Latinovits írásait, szavatelemzéseit, szavalatokhoz készített ábráit: Poe költeményéről nem találok semmit. Így is világos azonban, milyen fogalmakat emelt ki a versből és a kedélynek mely rétegeivel szötte össze őket ahhoz, hogy saját megélt életét tegye a költő beszédhelyzetévé: Tóth Árpád fordításának szívenütöttsége kellett neki („*Óh, az emlék hogy szíven ver*”), így tudta megadni ellenfelének az őt megillető méltóságot („*Zord Holló vagy, ő s nemes te*”), így tudja komolyan venni a „*bús eszmék*”-et (ezért nem válik itt a jelző nyelvi kacattá), így van vérre menő tétje annak, hogy az utolsó előtti strófa kétségbeesett felszólításaira (fontos a „*Torz lelked*”-ben a jelző hangsúlyozása – a gesztus önmagá felé irányul!) az ismert referén a válasz. Apróság, ám érdemes felfigyelni rá, hogy Kosztolányi fordításából átvesz egy karakteres szót. Nem azt mondja, hogy: „*Míg a lámpa rája omló fényén roppant árnya száll*”, hanem: „*Míg a lámpa rája omló sáuja roppant árnya száll*”. Talán véletlenül történt és maradt így, de akkor is megvan a jelentősége: Tóth Árpád határozói szerkezete egy kicsit megakasztja a szenvedélyes befejezést, s a magas hangrendű „*fényén*” villanásként rí ki a szövegváltozatból; Latinovits mondata az összeszoruló kéz mozdulatát idézi.

(Utólag értesültem róla, hogy a szövegváltoztatás nem Latinovitstól ered, hanem sajtóhiba következménye: ez a sor így jelent meg az Európa Kiadó Lyra Mundi sorozatának Poe-kötetében; Latinovits nyilván ezt használta, amikor a felvétel készült. A lényegen ez nem változtat. Lehet töprengeni rajta, hogyan alakítják az elírások a versek és a versfordítások recepciótörténetét.)

(Az elírások történetét viszont kiegészíti a félrehallások és félreolvasások története. A dolog úgy áll, hogy nem az hangzik a lemezről, amit hallani véltem, hanem ez: „*Míg a lámpa sáuja omló fényén roppant árnya száll*”. És persze a kötetben is így jelent meg. Az elem-

zés utolsó néhány mondata tehát nem állja meg a helyét; de talán így is érzékelteti azt a hatást, amelyet Latinovits szavalatának vége vált ki.)

*

A CD ismertetője, amely egyszersmind a borító funkcióját is betölti, egy háromrét hajtott papírlap, vagyis hat oldalból áll. Ennek egyike a címdoldal címfelirattal és grafikával. A felirat pontos, a grafika nem túl szép, de nem is túl csúnya, tehát rendben van. A hátsó oldalon az előadóművészek fényképe látható, ami szintén rendben van. Az azt megelőző, ötödik oldalon fontos tudnivalók szerepelnek: az egyes szavalatok hány perc hány másodpercig tartanak, mennyi az összidő, Poe költeményének melyik fordítását melyik színművész adja elő; továbbá megtudjuk, hogy Gábor Miklós és Kállai Ferenc Poe-szavaltait Vámos László, Latinovitsét Siklós Olga jegyezte rendezőként. Ez is rendben van. A fennmaradó három oldalt Várady Szabolcs esszéje foglalja el, ami több, mint rendjén való, mivel kifejezetten ehhez a CD-hez készült: nemcsak a versmondás problémáiról tud röviden újat mondani, hanem a két költőről és a két költeményről is. Úgyhogy a hat oldalból három jónak, három pedig kitűnőnek mondható, s bennem nem is az kelt hiányérzetet, ami megvan, hanem az, ami nincs. Ha ugyanis háromrét helyett négyrét hajtott papír lenne az ismertető, akkor a hetedik és a nyolcadik oldalon jutott volna hely a dokumentációnak: megtudhatnánk egyet-mást a felvételek körülményeiről (ha mást nem, a dátumot) és az előadók versmondói pályájáról is.

Márton László

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

A FELLEG EGYIK FELE

Ötven éve hunyt el Markovits Rodion

Közelkép madártávlatú politikummal. A lét mint egzisztenciális élmény csak a mindentudókban, mindig gondolkodókban jelenik meg ilyen egyszerűen és egyszerre. Bölcs felszí-

nekkel kötődő léha mélység. Homokóra, mely emberi mozdulattal elhever a csoportképek, csatajelenetek, nagy ösztancok előterében, és azzal bosszantja őket, hogy *megáll az időt játszik*. Így, ahogy Markovits Rodion, aki a káoszban is oly könnyen megtalálja az etikumot, ahogy abban a merőkanálnyi laskában, légervacsorában a két szem mazsolát. „Szépen szalutált a kedves nővérnek, aki kellemesen kérdezte tőle, hogy mibe tegye neki a laskát. Odatartotta a pokrócot, mondta, mutatta, hogy csak tegye rá bátran a szőrös pokrócra. A kedves nővér buktatott neki egy nagy kanállal... De most megint mozgás kerekedett. Feltűzött szuronyú katonacsapat jött. Előbb motozás lesz, aztán felülnek a vonatra. Mindenki adja oda jószántából a revolverét, a fényképezőgépét, töltényét, utolsó alkalom. Akinél még ezután is találunk, az baj. Látszóveket is be kell adni. Nagy lepedőket terítettek ki, abba kellett beledobni... Azt hitte, az egész számárság. Kinél van ill még revolver? Meg fényképezőgép? Tűvedell. A lepedőkben óriási garmadába gyűlt a fényképezőgép meg a tábori látszó meg a revolver. Meg töltények. Amellett egy kis csapat tanácskozott mellette, hogy egy revolvert meg kellene menteni... Azt már hallotta, hogy valaki meghal a kardjáért. Ez is csak szimbólum lehet. De milyen szimbólum a revolver?...”

Markovits Rodion főműve, A SZIBÉRIAI GARNIZON azzal a természetes lendülettel emelkedett rögtön az időpont hullámhegyére, ahogy a világirodalom építi önmagát: művenként-sejtenként, de ahol, akinél a százezredik, a milliomodik sejt van, azé egy új rajzolat záróköve. Az első világháborút követő emlékező- (többé-kevésbé irodalom-) özönben, elsősorban a NYUGATON A HELYZET VÁLTOZATLAN és ez a „riportregény” bizonyult annak. A Nagy Háborúnak becézett földindulás következményeinek elemzésével és elfelejtetésével egyforma intenzitással bíbelődő „húszas évek” hálás volt mindenért, ami dokumentumfelvételnek számított vagy hatott, s mindenért, ami a stilizálás, a fikció irányába megszaladt csavarok közül szivárgott. Ennek piacán milyen fontos premissza, hogy „a lényeges különbségeket a bölcs emberi elme fundálja ki”, ezért is „a száműzöttek nem a természet örök törvényeinek, hanem a cár törvényeinek” teremtményei Szibériában. És „mi tesszük a határra az oszlopokat, és mi írjuk fel az egyik oldalra, hogy Európa, a másik oldalra pedig, hogy Ázsia”. Mar-

kovitsnál soha nem bombasztikusan, annál vérlázítóbban kerül a sajnos egyszerre tragikus és pittoreszk látványok előterébe az egész élet átélő emberi tenyészet üzenete.

A SZIBÉRIAI GARNIZON – film: szó-film, nyelvi snittek bonyolult, mégis áttekinthető, koherens egymásutánja; lineárisabb mesélés nem is sejtethette, ábrázolhatta volna az afféle stupidan filozofikus mélységeket, melyek ott estek meg egymás felé parancsra szuronnal forduló emberekkel, ahol „a felleg fele Ázsiában van”... Persze a fellegnek könnyű, de már a jelkép is fennakad egy-egy képtelen emberi helyzet határán: minek jelképe lehet (ott, ahol már sem szabadság, sem kenyér, sem játékszabály nincs) a revolver? Mindené. Ez a jelkép kezelhető úgy is, mint az egész lefutása, levezetése. Azé, ami jött.

Tehát minek? A revolver, revolverezés, revolverezni... jelképe és garanciája. Annak. Ez már nem az anyegini párbajkodex kora. Gulagok, malenkirobotok, deportálások egy világháborúval odébb tetőző rémségeinek nyitánya zeng a nagyzenekari árokból, miközben a lövészárkokból aknaszó felel. A revolver igenis szimbólummá nőtte ki magát. A tarkólövésé. Az önzés s az önvédelem poetica licentiáinak, elképesztő új túlélési stratégiáknak jelképe. A kardok, török, gyilkok, stíletek, handzsárok több ezer éves kardala után a lőfegyverekének. Strogoff Mihály szeme világára még egy felizzott pengével törnek valahol ugyanitt, Szibériában. Ez a menet, vonulás, seregszemle, ámulatos garnizon, mely Rejtő ironikus helyőrségeinek és kedélytelenül konkrét tragédiájának családfáján jelenti a „nagy elődöt” – ez a menet már a puská, a pisztoly, a colt, a mauser, a por és lőpor purgatóriuma jegyében kelt át tűzön és vízen. Ázsia fojtó folyamközein, messzeségmezopotámiáin. Az alig elkezdődött vagonvilágban, mely ugyancsak nem tudta még magáról, hogy mit vezet be. Ez a vagonvilág már a „negyven ló – száznegyven deportált” apokalipszisának előjátéka.

Markovits Rodion kifinomult „kamerakezelésén” teoretikusok s a szöveg más fontoskodói kötettség matathatnának. Nincs megközelíthetlenebb árnyalat annál a fájdalomnál, mely egy egész kultúra nevében rohan bele megállíthatatlanul valami rémség alagúttorkába. Aztán a lelki romeltakarításba.

Mégis milyen könnyű hozzáférni egyetlen egyszerű mély lélegzettel.

„Végre... Egy kanyarodónál végre előtűnt az oszlop, fehéren és szimplán meredt feléjük egy domblétón a pálya mellett...”

A vonat fűtyült, búcsúzott Európától, búcsúzott a párizsi Eiffel-toronytól, a kölni dómtól, a milánói Scalától, Torquemadától és Dantétól, Ibsentől és Rainer Maria Rilketől, a régi prágai zsidótemetőtől és a British Museumtól és a káposztásmegyeri lóversenyektől és az Abbázia kávéháztól és a fürge rikkancsoktól és a héteves háborútól és Bizánctól és Wagner Richardtól és Löwe Dinnye Mihálytól és a Corvina-kódexektől és Horatius Flaccustól és a márciusi fekete sörtől...

Meredt szemekkel nézték, hogy közeledik a végezes oszlop, és már kivették a felírást rajta, fekete betűket a fehér oszlopon: EURÓPA... Elsiklott a vonat az oszlop előtt, és visszaneztek rá, és akkor már a túloldalát látták, amelyen ugyancsak fekete betűs írás volt olvasható: ÁZSIA...”

Ez a mágikus mondatteher csak arra kíván tekintettel lenni, amit ennek az érdes realizmusnak bölcsességgel átítatott gyöngéd fölünyessége megenged efféle kemény történetek előadása során. Markovits prózájának utóíze, összhatása az, hogy minden emberi lényben öntudatlanul és önkéntelenül is ugyanaz az egész, a teljes világ hurcolja, alázza, irgalmazza, fogalmazza újra és végig önmagát, önmagával egyezkedik, szerződik árjegyzékeken, behívócédulákon, napiparancsokban, békeszerződésekben és marhapasszusokban, önmagával néz farkasszemet képtárakban és a kártya zsebpanoptikumában összeállt alsó-felső-király-ászokon vagy szibériai garnizonokban. Így válik Markovits a modern próza egyik kiemelkedő poétájává; a mesélés mackós csodadoktora a szövegfineszetre nyafogóan fogékony jelenünkben mégis elfeledett, legjobb esetben: érdemeihez képest elhanyagolt óriás.

Pedig mennyi minden miatt kellene újraértékelnünk, benne, általa is, az Ázsiáink ázsióját, újrafogalmazni (ha még vannak) legbensőbb Anyeginjeink párbajkódexeit. Az emberiség egy része legjobb tudásunk, naponta megerősödő tudásunk szerint testi-lelki Szibériákban lakozik. Tenyészik. Garnizonként őrzi önmagát. Markovits Rodion költői kiáltványa, expresszionista, egzisztencialista látlete is végső soron egy átélt, elviselt Barguzin nevében, ezen próbált változtatni. „A felleg

fele Ázsiában van, és a lepke is átrepül a bokor ázsiai oldaláról Európába...”

Irdatlan méretű a tragikum; irdatlan a hozzá való metafora is. De persze sehol a pátosz. Csak tárgyilagosan. „Azt kérdi Musztafinoff, látod a különbséget Szibéria és Európa között? – Mondd meg neki, hogy nem látom. Mi különbség van?... – Azt mondja Musztafinoff, hogy itt nincsenek kerítések a kertek körül... – Kérdezd meg tőle, hogy nem olvasta-e Rousseau-t?...”

Lelkünk szabadon bármikor elmehet, eljárhat tanulmányútra, hadifogságba – bármilyen messze. Csak bírja szöveggel a tanulságot.

„Egész Európában legjobban a kerítések ragadták meg a figyelmet... milyen éles elméjű ez a Musztafinoff... fontosabbnak tartja a kerítéseket a párizsi nagy operánál... Intelligens ember...”

Lászlóffy Aladár

A BELTERJESSÉGRŐL

Térey János: *Termann hagyományai*
Seneca, 1997. 109 oldal, 780 Ft

Némiképp gonoszul, ám Térey szellemével – úgy vélem – egyáltalán nem ellentétesen, ennek a kritikának a címét magától a szerzőtől vettem, HÁZUNK TÁJA című írása jelent meg ezzel az alcímmel a *Jelenkor* 1998. februári számában. Ebben Térey János a következő tételmondat kifejtésére vállalkozik: „*Belterjes irodalmi szöveg, az kérem szépen, kétféle létezik; szakmai, illetve magánéleti vonatkozású. Nem ritka jószág e kettő keveréke sem. A témátlanság rémképe elől menekülő szerző, penzumteljesítés céljából, a saját pontján sópróget.*” Gúnyosan állapítja meg, hogy a szakmai tárgyú írás „*szerzője az irodalmi közélet mindenkori állóvízében lubickol, mi több: dagonyázik.*” Majd azt is kifejti, hogy a magánéleti vonatkozású belterjes irodalmi szövegben „*szerzőkém arról ír, ami éppen a keze ügyében van, áttételek és álcák nélkül... Hősünk természetesen azonos szerzőkémme, azonos a szöveg fölött olvasható névvel, akármilyen körmönfont is a narráció. Tombol az alanyiség.*”

Zavarbaejtő sorok ezek, ha az ember a TERMANN HAGYOMÁNYAI-ra gondol. Térey négy igencsak jó verseskötvetel után megjelenő

első prózakötete szinte kihívja, kívánja, mi több, követeli az összevetést az említett s a tavalyi pécsi JAK Tanulmányi Napokon elhangzott szöveggel. Már csak azért is, mert Térey ritkán nyilatkozik meg esszében az irodalmi életről, az irodalomról és saját „munkásságáról”. Most megtette. Ráadásul nagyjából akkor, amikor a TERMANN HAGYOMÁNYAI megjelent. Ez a könyv pedig éppen eléggé belterjes, főleg magánéleti vonatkozásban. De hát önmagában baj-e ez?

Térey a belterjesség jelenségét bírálóan és karikírozva mutatja be, ám nem ironia és önironia nélkül, ami azért szép dolog tőle. A mára vonatkozó helyzetképehez annyit tehetnék hozzá, hogy mindig is volt az irodalomnak és az íróknak egyfajta élete, amely megjelent a művekben, akár azok legfontosabb tárgyaként. Mindig születtek ebből is jó meg rossz művek. Az önélet- és korrajz hozzátartozik az irodalmisághoz. Kassák vagy Szabó Dezső vagy Márai vagy Illyés önéletrajza, Vas István saskeselyű-kötetei ugyanúgy erősen belterjesek, mint mondjuk Garaczi László leműr-sorozata.

Belterjességről – rossz értelemben – akkor célszerű beszélni, ha a munka nem sikerült. Ekkor szoktuk mondani: nem jó, hogy a szöveg belterjes, szétesik, műfajtalán, magánjellegű feljegyzések sorozata csupán. Ám ha a munka remekmű? Akkor a szerző egyéb művei és a kor irodalma felől közelítve elemezzük és méltatjuk mint kulcsregényt vagy önéletrajzi regényt. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzen, nem elég, hogy a szöveg érdekes, izgalmas és jól megcsinált legyen, de szükségesnek látszik e kényes műfaj esetében az is, hogy szerzője jelentősnek, erős egyéniségnek, meghatározó figurának mutatkozzon korának irodalmi világában – tudniillik magánjellegű szövege ekkor fog érdekelni minket.

Térey jó költő, erős egyéniség. Neve biztosan meg fog maradni az irodalomtörténetben, verseit tanítani fogják az iskolában. Önéletrajzi jellegű munkáját azonban nem helyezném említett kollégáinak műveivel egy sorba.

Miért? Azért, mert önálló műként nehezen állja meg a helyét. Lehet mondani, miként a hátsó borító szövege is mondja: lábjegyzetek ezek, prózai adalékok a korábban megjelent verseskötetekhez. Ha ennyi, akkor

a Térey- (azaz Termann-) kutatók számára lehet csak érdekes. Lábjegyzetek, és nem több. Például megtudjuk, hogy a második kötetben szereplő EZ ÓBUDA, MÁS ERKÖLCS, MÁS VÉTÓJOG című verse az egyetlen, amit egy bizonyos „Margó”-hoz írt. Szerintem azonban nem ennyi akart volna lenni ez a könyv. Önéletrajzi regény akart volna lenni, megszerkesztett műalkotás akart volna lenni, amelyben „szerzőkém” a belterjes témából magas művészetet, elbeszélő prózát csihol.

Bár maga a szöveg egyetlen ponton sem reflektál erre, itt egy önéletrajzi regény kezdődik az első szöveggel (fejzettel), majd folytatódik a továbbiakban, amíg csak el nem akad, és (legalábbis a remélt mű, az egyébként erős Szomor Dezső- és Ady-hatásokat is mutató, címében meg Kármán Józsefet megidéző „*hagyományok*” szempontjából) végzetesen össze nem kuszálódik minden. A kiindulópont világos: egy Termann Dezső nevű, Térey Jánossal megdöbbenő módon azonosnak tűnő fiatalember Debrecenből Budapestre kerül főiskolára, otthon zűrös családi háttér, Pesten az érvényesülés vagy az elzúllás vagy mindkettő ígérete, a főiskola elhagyása, balatoni vadóckodások, albérletek, kocsmák és kávéházak, irodalmi ügyek, adriai nyaralás. Mondjuk 1988–89-től (a szerző-főhős tizennyolc-tizenkilenc éves korától) úgy 1992–93–94-ig majdhogynem klasszikus időrendben követik egymást az események, mígnem hősünk kallódó vidéki fiúból számon tartott pesti költő nem lesz. Értesülünk barátságairól és szerelmeiről (álneveken említve a szereplőket), sőt még albérleteinek gyakran változó helyszíneiről is. A belterjességhez tartozik: a nevek könnyen azonosíthatók, és akkor lehet ennek örülni. A kétszer (a 43. és a 95. oldalon) hangsúlyosan megidézett asztaltársaság azonosítása például nem lehet nehéz feladat Térey irodalmár nemzedéktársainak. Nagy Attila Edgár, a könyv egyik fontos szereplője magát fedi fel a hátsó borítón. Egyetlen titokzatos részletet hadd fejtsék meg a rajongók számára: az a bizonyos sváb-hegyi kerti ünnepség a Tulipán utcában, mikor is az esőben „*Brémai meg a nője fejükre borítják az estélyt adó folyóirat példányait, s így vonulnak le a hegyről*” – az bizony a *Nappali ház* egyik könyvheti bulija volt.

Korántsem a belterjesség miatt érzem

azonban végső soron sikerületlennek ezt az írói vállalkozást, hanem a szerkezet és a narráció átgondolatlansága miatt, amit egyetlen dolog tudna szerintem menteni vagy ellensúlyozni: ez pedig a Varsó hívószóhoz kapcsolódó *képzelt-elvágódás-menekülés* motívuma. De épp az a gond, hogy ez a motívum nem tud eléggé meghatározóvá válni a könyvben, nem tartja egyben a szövegeket – a félbehagyott időrendiség, fejlődésrajz helyett.

Az első négy fejezet erős felütést képez. Egyes szám első személyű a történetmondás, eredeti a nyelvhasználat, ügyes a tömörítés, pontosak a helyzetleírások, kiváló a felvillanított figurák és életerek jellemzése, ígéretes az a pozíció, amit a narrátor talál saját korábbi önmagának leírására, szenvtelen jellemzésére. Kicsit zavaró, modoros az először a negyedik részben elburjánzó *életem* kiszólás, valószínűleg egy későbbi szeretőnek szóló megszólítás ez. Hasonlóan zavaróak és fölöslegesen a későbbi *anya* megszólítások is. Az ötödik fejezet, a CAFÉ AUTODAFÉ felborítja az eddigi narrációs rendet, harmadik személyben beszél itt az elbeszélő hőseiről, akik Londonba mennek, közben pedig idézőjeles egyes szám első személyű jegyzetek jelennek meg, ettől túlzottan töredékessé válik a szöveg. Nagyon sok értelmét nem látom e váltásnak, fölöslegesen zavarja meg az elbeszélés menetét, ráadásul nem ott, ahol motívikusan ez indokolt lehetne. A következő hét szövegrész közül hat egyébként vissza is tér a korábbi elbeszélőmóddhoz, csak a DÉLSZAK követi a narrációt illetően az ötödik részt. Vajon miért az? Talán a CAFÉ AUTODAFÉ-től kezdve erősödik fel, és éppen a DÉLSZAK-ban tetőzik a már ismert költő körüli társaság egyre kimódoltabb (ha tetszik: egyre inkább rossz értelemben vett belterjességre törekvő) megjelenítése, de hát ez igazából nem túl nyomós ok az elbeszélőmód megváltoztatására.

A meginduló önéletrajzi történet közben megakad, de nem ott, ahol az elbeszélőmódváltások vannak, hanem A MÉZESHÉT című részben és az utolsó két fejezetben. Ennek a megakadásnak a hátterében áll az a bizonyos *képzelt-elvágódás-menekülés* motívum – és ebből bizony többet is ki lehetett volna hozni, mint amennyit itt sikerült.

A főhős Termann gyakori foglalatossága, hogy elképzeli egy lehetséges új katonai-köz-

igazgatási helyzetet, ami őt személyes életében alapvetően érinti, és állandó határátlépésre, elvágódásra kényszeríti. Először Debrecenbe hazautazván képzelel el (unalmát elűzendő), hogy a Tiszántúlt megszállták a románok, és neki be kell hatolnia az idegené vált otthoni vidékre. Aztán azt képzelel, hogy Budapestet osztják meg a Duna mentén két területre, és a hidakon villamosozva nap mint nap hosszadalmas procedúrával lehet csak átmenni a határon. Majd a Varsó-történetben kell a hősöknek a gettó falát átlépve keresniük a helyüket. Ez utóbbiból, a Varsó-történetből a könyv külön egysége nő ki, amely az önéletrajzi részek mellett egy másik, fiktív próza csíráját képezi. A Varsó-történetben egy tervezett, elképzelt, elkezdett, ám meg nem valósított regény részletei kerülnek elénk, ezt a regényt vélhetően az elbeszélő-főhős írja. Ez a mű egy részben kitálalt, részben valóságos Varsóhoz és egy Jadwiga nevű nőhöz látszik kötődni, beszélője pedig harminchat évesnek mondja magát (fontos, hogy Termann viszont sokáig nem is jár ténylegesen Varsóban, ha egyáltalán jár valaha is ott). A MÉZESHÉT című szöveg az elképzelt Varsó-regény vázlataként is értelmezhető. Ennek a Varsó-történetnek a célját az utolsó előtti fejezet fedi fel: „*Szabadulásomat Atokvárosból [értsd: Budapestről – K. Cs.] a következőképpen képzelem el: noteszomban idegen kéz trását veszem észre, miközben tengelengek egy kótyagos délutánon, s kinyújtózom törzskávéházamban, töprengve mindenféle határidőkön, elfoglalt tőzseügynökök látszatát keltve. E bejegyzést a notesz naptárlapjainak egyikén fedezem majd föl, betraultan, szűz oldalon. Női kéz nyoma lesz, ugye ez is nyilvánvaló... Merem remélni, hogy a meghívás kimozdít majd az ordenáré Pestről... Muszáj bizakodnom. Mostani állapotomból következtetek arra, hogy északon rám gondolhatt valaki.*” (97–98.)

Szóval: szabadulás, képzelet, idegen nő, meghívás, bizakodás. Aztán az utolsó fejezet, a FÉRCMŰ egy Helen nevű nő és Termann varsói kalandjáról szól, hát nehezen tudnám megmondani, van-e komoly ok a bizakodásra. Varsó és a nők ugyanúgy rejtélyesek maradnak itt, mint voltak A VALÓSÁGOS VARSÓ című verseskötetben, meg a versekben korábban. Meg később is. Csakhogy ami a versekben általában *izgatón* érthetetlen, az itt e

prózában sokszor *zavaróan* érthetetlen. Nagyobb probléma ez, mint a belterjesség önmagában. Vagyis hát a belterjesség akkor probléma, ha nem ellensúlyozza, ha nem fogadtatja el valami. Ez a könyv kiutat, szabadságot ígér egy élethelyzetből (ha tetszik: a belterjesség helyzetéből), de ígéretét nem váltja be.

Ebben a könyvben mindössze a lehetséges Varsó-regény elsikkadásáról értesülünk, miközben az önéletrajzi szál is idejekorán megszakad. A fiktív szöveg talán segíthetett volna egyben tartani e „lábjegyzeteket”. Azt még azonban meg kellene alaposabban írni. Vagy ha nem, akkor viszont jótékony homályban kellett volna hagyni Varsót a költészet számára. Elképzelhető volna elvileg a megindult önéletrajz és az eltervezett Varsó-történet alapos kidolgozása és összegyűrése is valamiféle emlékiratok könyvévé. Ez persze nem kis munka, sokat kellene üljön hozzá költőnk a fenekén. Ha akarja ezt egyáltalán – mert nem elégszik meg azzal, hogy máris a kilencvenes évek jelentős költője – és mondjuk az újabb évtized jelentős írója is szeretne lenni. Ha akarja ezt, van még rá ideje bőven. Lehet, hogy ez a könyv egyszer még lábjegyzet lesz egy Térey-regényhez is?

Károlyi Csaba

NŐI MONDANDÓK EGYKOR ÉS MOST

Fabri Anna: „A szép tiltott táj felé”.

A magyar trónok története két századforduló között (1795–1905)

Kortárs, 1996. 250 oldal, 750 Ft

A modern feminista nagy újítása a nőkérdés tudományos rangra emelése. Mozgalmuk mindenekelőtt szellemi természetű: a női gondolkodásmód kellő elismertetéséért, a női látásmód nagykorúsításáért küzdenek. Küzdelmük legfőbb színtere az akadémiai világ, melynek meghódításában látványos sikereket mondhatnak magukénak. Hiszen kétségtelen tény, hogy az elmúlt negyedszázad

során a nyugati feminizmus szellemi újhulláma jócskán átformálta a tudományról és a tudományok közötti munkamegosztásról kialakult közkeletű képet. A figyelmet a gondolkodás nemi meghatározottságaira irányítván, eladdig ismeretlen diszciplínák egész sorát segítette világra. E folyamat jegyében született a mára könyvtárnyi „saját” irodalmat, rangos tanszékeket, folyóiratokat és nemzetközi rendezvényeket magáénak tudó feminista pszichológia (ezen belül: feminista pszichoanalízis), feminista történettudomány, feminista szociológia, feminista irodalomtudomány, feminista esztétika vagy a feminista fogantatású háztartás-gazdaságtan. Sőt a mozgalomból, annak intellektuális reflexióiból új tudományág is keletkezett: a „női problematika” sok szempontú feldolgozását célul tűző *women's studies*, amely a kilencvenes évekre immár tekintélyes helyet birtokol a nyugati félteke egyetemi világában – bejegyzett tanszékei és sokak által látogatott kurzusai vannak, önálló diplomákat és tudományos fokozatokat oszt, népes konferenciákat rendez, és tengernyi szakfolyóiratot működtet.

Hazai szellemi életünkben a feminizmus e dinamikus nyugati térnyeréséből vagy két évtizeden át vajmi keveset érzékelhettünk. És ennek számos jó oka volt. Mindenekelőtt a hetvenes, nyolcvanas évek magyar – s tegyük hozzá: térségbeli – viszonyait tekintve, a feminista társadalomkritika egyszerűen nem „ült”. Hiszen a feminizmusnak a család intézménye elleni lázadása irreleváns, ha éppenséggel nem kifejezetten irritáló volt a pártállami uralom ama posztsztálinista világában, amelyben a család volt a rendszerrel való csendes szembenállás egyetlen megtúrt intézménye és egyúttal az anyagi előrejutás, a tudás, a kultúra elsajátításának fóruma. Azok a nemi és kisközösségi viszonyok, amelyek a nyugati középosztály széles nőrétegei előtt konzervatívnak és patriarchálisnak tündek fel, Európának eme térfelén nők (és férfiak és gyerekek) számára a fennálló rendszerrel szembeni önvédelem és a visszavonulás bástyáit jelentették. Másrészt e viszonyok a nők számára sok tekintetben a férfiakénál nagyobb szabadságot és játékteret biztosítottak – a család látszólagos „konzervatívizmusa” legitímálta, hogy nagyobb (és egyre növekvő) mértékben távol maradjanak a hivatalos világ

színtereitől, idejüket, energiájukat, tudásukat inkább a családra épülő informális gazdaságban és szolgáltatásokban kamatoztassák. Ebbéli szerepükben pedig a létezett szocializmus asszonyai jelentős eredményeket mondhattak magukénak a rendszer csendes erodálásában és polgári formák, készségek, tudások kialakításában, elsajátításában. Harmadrészt, a feministák, akik a gyakorlati lépések terén a nők egyenjogú foglalkoztatását és társadalmi felemelkedésük előmozdítását követelték, nemigen szólíthatták meg azokat a kelet-európai nőket, akik a kötelező teljes foglalkoztatás rendszerében inkább elnyomásuk, mint egyenjogúsításuk eszközét látták, és akiket e rendszer mindennapi életük vágyott formáinak kialakításában inkább korlátozott, mintsem „felszabadított”. Mondhatnánk tehát: strukturális okok álltak a háttérben annak, hogy a feminizmus kérdésselvetései a hazai szellemi közegben évtizedeken át vagy közönybe, vagy nyílt ellenszenvbe ütköztek. S így adódott, hogy ha a pártállami rendszer fennállásának utolsó két évtizedében lassan bontakozott is a párbeszéd az Elba két oldalán élő európai értelmiségiek között (a környezetvédelemtől a filozófia egyes új irányzatain át a művészetelméletekig vagy az empirikus tudományok módszertanáig), a feminizmus mindvégig par excellence „nyugati” diskurzus maradt.

A kialakult helyzetnek napjainkra eléggé súlyos következményei lettek. Kimerítő feldolgozásuk és elemzésük a jövő tudománytörténéseire vár. Itt most csak egyetlen vonatkozásra utalnék: az európai gondolati közösséghez való tartozásunk tradíciójában előállott törésekre és társadalomleíró fogalmaink részben ebből következő fogyatékoságaira. Közlebről és talán egyszerűbben: a feminista diskurzus nyomán született társadalomelemzési eredmények nálunk jószerivel ismeretlenek, de mindenképpen hiányoznak a „készségszerűen” alkalmazott megközelítések tárházából. Így azonban egyszerűen kimaradt az életünkől, hogy rákérdézzünk a nyugati világban ma már közhezszerűen tudott és konvenciókként kezelt társadalmi tényekre. És minthogy a tények maguktól nem beszélnek, a rákérdés hiánya nyomán a múlt és jelen viszonyainak számos területéről egyszerűen nincsenek mondanivalóink.

Márpedig mi sem nagyobb veszélye a provincializmusnak, mint kérdések és feleletek „átugrása” a meggondolás mindennemű gesztusa nélkül. Csak példászerűen említve e lesekedő provincializmus témánkhoz kapcsolódó néhány problémakörét: míg immár könyvtárnyi nyugati történeti irodalom tárgyalja a nők nyújtotta gyermeknevelési minták szerepét a nemzeti eszmerendszer kialakulásában és koronkénti hangsúlyváltásában, a hazai történetírás a nemzeti tudatformálás tekintetében kizárólag a kultúra kulcsfiguráiról és a magas kultúra intézményeiről beszél (itt sem igen ismer női figurákat), és így a modern köznapi tudat kialakulásának, szekularizációjának és „nemzetiesedésének” egész története mindmáig feltáratlan. Végképp keveset tudunk a kora újkor vagy akár a múlt század „köznapi” családjainak – s benne asszonyainak – a szó széles értelmében vett mindennapi kultúrájáról, az otthoni és külvilági munkák és időtöltések formáinak és tartalmainak változásairól, illetve azokról az új intézményekről, amelyek születésüket és terjedő társadalmi használatukat a közzsféra és a magánszféra fokozatos elkülönülésének köszönhették. Ugyanígy: alig vannak ismereteink a nőknek a polgári iskolarendszer kiépítésében játszott szerepéről; nem látjuk funkciójukat a különböző társadalmi csoportok oly markánsan különböző életmódjának alakításában; nincs – vagy csak töredékesen van – ismeretünk az asszonyok hozzájárulásáról a közizlés, a fogyasztási szokások, a lakáskultúra stb. lassú modernizációjához és európaizálódásához. Márpedig e kérdések nyugati megfelelői köré az elmúlt évtizedekben újabb szakdiszciplínák szerveződtek, és az eredetileg „feminista” megközelítés sajátosan új látásmóddal hatotta át a klasszikusan férfiak uralta tudományokat – a politológiát, a gazdaságtörténetet, a jogszociológiát stb. – is. Azaz ma, amikor a nyugati világba való bekapcsolódásunk elsődleges kérdései immár nem politikai, hanem gazdasági és kulturális természetűek, és amikor „odatartozásunk” megélése és dokumentálása vált általános igényünké és hangsúlyos feladatunkká, zavarbaejtő módon szembesülünk azzal, hogy megannyi kérdésről nem egyszerűen mást, hanem vagy semmit sem, vagy átfordíthatatlanul más nyelven beszélünk.

Fábri Annát talán kimondatlanul is e helyzet felismerése és mély megélése vezette, amikor „A SZÉP TILTOTT TÁJ FELÉ” címmel közreadta egy bő évszázad tollat fogó magyar nőíróinak történetéről szóló könyvét. Munkájának minden erénye a „felzárkóztatás” feladatának felismeréséből és abból fakad, hogy volt ereje, bátorsága és szellemi muníciója ahhoz, hogy belevágjon. De ugyanebből fakadnak gyengéi is: az el nem végzett feladatot ugyanis egy lélegzettel, egy lépésben és magányosan elvégezni nem lehet. Különösen nem lehet akkor, amikor a feminista diskurzus önbizalma időközben Nyugaton is megingott, s amikor a megközelítés alapvetései – mint azt Németh Zoltán a folyamatot talán némileg eltúlzó módon állítja Fábri Anna könyvéről szóló, sarkítottan és *Kalligram*-béli bírálatában – az újkonzervatívizmus kritikájának tárgyává váltak. Hová kell tehát kapcsolódni? Behozni, ami elmaradt, elvégezni azt az analízist, ami másutt évtizedek előtt elvégzetett? Vagy a mai napi vitákhoz kapcsolódni, és revízió alá venni az öntudatos feminizmus nagyolásait? És hogy lehet akár az egyik, akár a másik utat követni, ha elemi tények ismerete hiányzik? Továbbá hogy lehet a magyar nők irodalmi szerepéről *bárminő* módon, bárminő elméleti alapvetések mentén szólni, ha a tudósnak – nő lévén – már egyszerű tárgyválasztása okán is a „lefeministázás” veszélyével kell számolnia? Nem könnyű helyzet tehát a Fábri Annáé.

Amit megoldásként választott, leginkább azt a törekvést tükrözi: legyen birtokunkban előbb a *tárgy* ismerete. S aztán döntsük el, hogy e tárggyal mit is kezdhethünk. Bár egy ilyen törekvés látszólag akár jogos is lehetne, a könyv mégsem semleges tárgyismereti közlemény. És ha mélyebben belegondolunk, értjük, hogy Fábri Anna miért nem követte a pusztá tárgyleírás két lehetséges útját: vagy nőírókról szóló lexikon összeállítását, vagy egy nagy nőírói antológia közzétételét. Ami a lexikont illeti, összeállításának elsődleges akadálya a mögöttes közmegegyezés hiánya. Hiszen a lexikon konszenzuális műfaj: tárgyszavait hitelesen csak az érintett kultúra szereplőinek egyezsége alapján választhatja meg. Funkciója pedig az egyezés életben tartása, megerősítése és információs bázisának ápolása. Egy sikeres nőírói lexikon alap-

feltétele az irodalomban való helyfoglalásról szóló egyetértés volna. De itt a kigyó a farkába harap: hiszen a magyar nőírók többsége úgy írt és alkotott, hogy teljesítményük javarészt kívül rekedt az irodalomként számon tartott intézményeken – ami definíció szerinti akadálya róluk szóló, sikerre számító irodalomtörténeti lexikon összeállításának.

Hasonlóan lehetetlen vállalkozás lett volna nőírói antológia közreadása. Főként azért, mert egy ilyen antológiának számos olyan írást is tartalmaznia kellett volna, amely nem „irodalmi” a szó esztétikai értelmében, de az programatikus értelmében: szerzőik azért írták e műveket, mert megírásukkal egy lépéssel közelebb kívántak kerülni amaz intézményrendszerhez, amelyből addig kizárattak. Az antológiának hitelesen tehát inkább irodalommozgalmi, mint irodalmi antológiának kellett volna lennie. De a mozgalmak nem antológiát, hanem dokumentálást és elemzést kívánnak. És történetük akkor lesz hiteles, ha értelmüket az elemző szélesebb társadalmi folyamatokra vetítve fejti ki: a nők irodalmi törekvéseinek története tehát a nőmozgalmak társadalomtörténete. A nőmozgalmak társadalomtörténete meg akkor értelmezhető, ha elvégzetett a nők történelmileg változó helyzetének, e helyzetből fakadó egyéni és csoportos konfliktusainak elemzése – azaz, ha megszületett a „nőiség” honi társadalomtörténete.

Ha mindezt végiggondoljuk, könnyen belátható: bármelyik irányban indult is el, Fábri Annának a munkát megalapozó hagyományok óriási hiátusaival kellett megküzdenie. Válasza aligha lehet más, mint ami valóban lett: egy olyan könyv, amely mind műfaji értelemben, mind interpretációs szintjei szerint meglehetősen eklektikus, eklekticizmusában pedig a kifejtések és elhallgatások egyenlenségeinek foglya. Így lett az „A SZÉP TILTOTT TÁJ FELÉ” kicsit széljegyzetsor és információgyűjtemény a magyar nők egyenjogúsági harcairól, kicsit lexikon ötvenegy tollforogató nőről, kicsit az oktatást segíteni hivatott irodalmi olvasókönyv szemelvényekkel és sommás értékelésekkel, kicsit és leginkább – kezdeti kísérlet egy itthon feledésbe merült, Nyugaton azonban virágzó téma hazai (újra)bevezetésére. És így lett a könyv – főként szerkesztési elveit és fejezetcímei rejtett trend-

vonulat tekintve – társadalomtörténeti vázlat a női egyenjogúság változó tartalmairól, értelmezéseiről, aktorairól és intézményeiről, irodalomtörténeti forráskiadvány, szaktudományos biográfiai munka, esztétikai analízis-töredékek gyűjteménye – de leginkább defenzív kísérlet a nők irodalmi teljesítményeinek újraértékelésére. Az „A SZÉP TILTOTT TÁJ FELÉ” azt mutatja meg tehát: hm, hm, hát bizony... itt tartunk; valami van már, de nem az igazi. E fanyar mondattal a recenzens sem a munka érdemét, sem szerzőjének szellemi bátorságát és tárgya iránti alázatát nem kívánja elvitatni – inkább csak regisztrálni szeretném, hogy sokunknak sokféle dolga van még, mielőtt Fábri Annától számon kérhetnénk, hogy tárgyát – a magyar nők irodalmi munkásságának bemutatását – egycélúbb, célját tekintve viszont átütőbb erejű könyvben jelenítse meg. Mert az impozáns szakmai tudásról tanúskodó anyag így kevéssé szólítja meg olvasóját. Szakkönyv marad a kérdéssel foglalkozó irodalomtudósok, történészek és diákjaik számára, pedig maga a választott téma akár közkeletű bestsellerré is tehetné. Ám a könyv mögül hiányzik a párbeszéd, amely a munka félig rejtett és elharapva jelzett problémaköreit tematizálná, félig feltett kérdéseit pontosítaná, és így a „poénok” felfedezésének aha-élményéhez a beavatatlanokat is elvezetné. A szerzőt segítő előzmények és munkáját kísérő párbeszéd hiányának következménye az is, hogy bizonytalanok a könyv szerkesztési elvei, amelyek fogódzót nyújthatnának a hatalmas tényhalmaz elrendezéséhez, és feszesebb keretbe szerveznék a könyv mondanivalóját. Így pedig a kiváló munka üzenete javarészt palackba zárt üzenet marad.

A kifejtés olykori egyenetlensége és az érvelés nemegyszer zavaróan defenzív alapállása ellenére a könyvből ugyanakkor igen sokat tudhat meg az olvasó. Mindenekelőtt – a szerző alapszándékával összhangban – tényeket. Tényeket ötvenegy olyan asszonyról, akik próbálkozhattak ugyan különböző műfajokkal, törekedhettek ugyan különböző egyéni vagy társadalmi célok megvalósítására, de írni mindenképpen azért írtak, hogy mondandójuknak nyilvánosságot szerezzenek. Így Fábri Anna – akár nyíltan elemzi a kérdést, akár csak rendezőlként használja adatai bemutatására – értékes ele-

mekkel gazdagítja ismereteinket egyrészt a XIX. századi hazai nyilvánosság formálódásáról, másrészt azokról a lehetséges szerepekről, amelyekkel a „legesélyesebb”, de korábban kirekesztett társadalmi csoportok – az arisztokrata és nemesi, később nagy- és középpolgári réteg asszonyai – a nyilvánosságot birtokukba kívánták venni. A könyvből világosan kiderül: nem volt elég élni a nemesasszonyoknak 1791-ben megadott lehetőséggel, és hallgatóként jelen lenni a pozsonyi országgyűlés karzatán. E jelenlét ugyan kiindulópontja volt annak, hogy a közügyekről tájékozódjanak, a nyilvánosságban való részvételükhöz, különösen pedig alkotókként való befogadásukhoz azonban még sok más is szükségeltetett. Így az első író nők – Molnár Borbála, Újfalvy Krisztina, Fábri Julianna, Vályi Klára vagy Bessenyei Anna – nyilvános színre lépésének a korban meg sem kérdőjelezhető elsődleges előfeltétele volt a „beajánlás” egy olyan férfi pártfogó által, akinek irodalmi ízlését és értékítéletét a kortársak elismerték. A pártfogás mellett szükség volt továbbá egy vagy több irodalmi rokonra, aki(k)től nemcsak az új szerep családon belüli elfogadtatását, hanem a költői és/vagy szépírói szakma csínjának-bínjának elsajátítását is remélni lehetett. Kellett ezen túl az, hogy az író asszony önálló foglalkozás révén biztosítsa megélhetését – irodalmi függetlenségének mindennapi egzisztenciális függetlensége igencsak kemény előfeltétele volt. Mindez azonban még együtt sem volt elég. Bár az írás egyszemélyes tevékenység volt és maradt, megfelelő közeg hiányában aligha számíthatott volna arra, hogy irodalmi ténykedéseként vétessék számba. Így az írónők szerepformálódásának további előfeltétele volt a közönségigény intézményesülése, a vidéki kúriák szalonjainak rendszeres verselői vetélkedősorozata, az írónők elsődleges befogadói körét jelentő nőolvasók divatlapjainak, tanácsadó füzeteinek színre lépése – azaz, a nők – alkotók és befogadók – tömeges megjelenése a polgárosodó világ közéleti fórumain. Mindez pedig nem történhetett volna meg a korszak jellem változása nélkül, közelebről, a nők társadalmi helyét és funkcióit újraértékelő nemzeti gondolat érlelődése nélkül.

Mert a nőkérdést a nemzeti kérdés tűzte napirendre – a XVIII. század végén e tárgyban született első írások és programbeszédék

tanúsága szerint egyelőre nem a polgári fejlődés, hanem a rendiesség modernizálásának jegyében. A nőügy első magyar szószólói – Bárány Péter és Pálóczi Horváth Ádám – nemesurak voltak, akik – erős francia és angol hatásra – röpiratokban szorgalmazták a felsőbb rendek nőtagjainak a politika színterére való bebozsátását. Nem politizáló, hanem kellően informált asszonyokat kívántak látni. Érvelésük középpontjában a nemzeti érzelmű ifjúság nevelésének ügye állt, s az a felismerés, hogy a modern nemzeti gondolat elterjesztése elképzelhetetlen az új generáció első számú nevelőinek kellő kiművelése, azaz az asszonyok kulturálódási lehetőségeinek megteremtése nélkül. E gondolatmenetben tehát a nemzeti ügy a nők kulturális emancipálásának kérdésével párosult – s ez így maradt vagy egy évszázadon át, a XIX. század végének választójogi mozgalmaiig.

A nemzeti ügynek a nők kulturális felemelkedésével való tartós párosításából számos dolog következett. Először is ebben az értelmezési keretben válik érthetővé, hogy a kezdetektől a XIX. század végéig a női emancipáció körüli harcok első számú tárgya nálunk nem a politikai részvétel, nem is a munka és az önálló megélhetés ügye, hanem – az iskolaügy volt. A század nagy női alakjait a nevelésügy reformja iránti elkötelezettségük léptette színre, s ugyancsak a nevelésügy volt az, amely köré az 1860-as évek első női tömegmozgalma szerveződött. (Szimptomatikus értékű e kultúracentrikus nőmozgalom amaz 1868-as csúcsteljesítménye, amelyet a báró Eötvös József közoktatási miniszternek egy állami felsőfokú női tanárképző felállításának tárgyában benyújtott folyamodványt jegyző kilencezer (!) asszony aláírása dokumentál.) De a nemzeti fejlődés azonosítása a nők kulturális emancipálásával érthetővé teszi azt is, amiért Fábri Anna könyvének tárgyválasztása korántsem esetleges: a magyar író nők nem egyszerűen irodalmi befogadtatásukért küzdöttek, hanem egy jóval általánosabb küldetéssel azonosultak. Önképüket és ambícióikat a nemzet nevelésének nemes feladata formálta, és jogukat a tollforgatásra elsősorban nem az esztétikai mércék tudomásulvétele, hanem pedagógusi hivatásuk kiteljesítése legitimálta. A szélesen felfogott nevelésügy volt tehát a korabeli közéletnek az a szegmense, amely megnyílt a nők nyil-

vános szereplése előtt, s amely tartós társadalmi részvételüknek fórumokat, intézményeket és foglalkozási ágat teremtett. S így szinte önmagát magyarázza, hogy irodalmi megjelenésük is jobbára a nevelésügyhöz kapcsolható. Szereplésük fő fórumai az elsődleges céljuk szerint felvilágosító és nevelő szándékú divat- és háztartási lapok. Domináns műfajuk pedig ugyancsak didaktikus: mint az ötvenegy nőíró tevékenységi területeinek Fábri Anna által elkészített – könyve függelékében közölt – statisztikus feldolgozásából kiderül, alkotói munkásságukban egyértelmű vezető szerep jutott a közhasznú és ismeretterjesztő műveknek, amelyeket számosság szerint a szépirodalom és a közírói szereplés határterületi műfajai követtek, a gyermek- és ifjúsági könyvek vagy naplók, memoárok. Noha legjobb tudomásom szerint a jelenség igazi magyarázata mindeddig ismeretlen, érdemes megjegyezni, hogy ez utóbbi téren – napló- és memoáriródalomban – születtek a késő XVIII. és a XIX. század talán legértékesebb női alkotásai. Hogy csak egy-két példát említsék: Déryné emlékirata mai szemmel olvasva is irodalom a javából; Kánya Emíliaának az 1848-as forradalom utáni menekülés hónapjairól, éveiről szóló visszaemlékezései nemcsak történeti érdekességük okán izgalmasak, hanem szépprózai értelemben is azok.

Az „igazi” irodalom egyelőre férfiak uralta területeire – a főfoglalkozású költői, prózaírói vagy kritikus pályákra – a tollat forgató nők közül azonban csak kevesen merészkedtek. És ha a Fábri Anna által feldolgozott anyagot építőköveire bontjuk, érthetővé válik, hogy miért. Az irodalmi intézményekért ugyanis területfelosztási harc folyt, s e harc pró és kontra érvei kevésbé vonatkoztak az esztétikum sajátosságaira, mint az új jövevények helyfoglalási szándékainak jogosultságára. A XIX. század második fele volt az a kor, amelyben – mint ezt a Fábri Anna könyvében olvasható szemelvények is sejtetik – egymásra rétegződött az új nyilvánosság formálódása, az irodalom konszenzuális fogalmának újraértelmezése új, maguknak helyet követelő műfajok megjelenése által, valamint a Horváth János érzékletes terminológiájával „*tróí rend*”-ként jellemzett értelmiségi-foglalkozási csoport határainak feszegetése. A részben egymástól független folyamatoknak, ese-

ményeknek ebből az egymásra rakódásából következett azután, hogy a nőírók teljesítményeinek megítélésében szinte szétbogozhatatlanul keveredett a kor ízlését tükröző általános mércék alkalmazása, a nőiség jellegzetességeinek és az új hangok esztétikai hozadékának értékelése, illetve a nők „alkatához” illő és számukra kevésbé ajánlott irodalmi formák és intézmények kijelölésének érvrendszerre. Az élénk vita, amelyet nem kisebb nevek, mint Gyulai Pálé vagy Arany Jánosé fémjeleztek, végül is az irodalmi határok kitágulásával zárult: a nők és az általuk képviselt új műfajok irodalmi jelenléte tudomásul vétetett. A változás mélyreható és tartós volt. A nyilvánosság szerkezetének átalakulása, női irodalmi szalonok, hetilapok és folyóiratok színre lépése, az új polgári életformák támasztotta kulturálódási szükségletek, valamint a nők jelentékeny csoportjainak önbizalomteli fellépése nemük egyenrangú nyilvános képviselőtéért együttesen játszottak közre abban, hogy a század második felében a nőirodalom robbanásszerűen gyarapodott. E robbanás nyomában jelentékenyen kiszélesedett az irodalom fogalma, de a „művészi-ként” való elismerés klasszikus esztétikai mércéi érzékelhetően felpuhultak.

Nem véletlen talán, hogy Fábri Anna a korszakból éppen ez utóbbi vonást – a művészi teljesítmény művészi voltának kétségesé válását – érzékeli legélesebben. Ez állhat a háttérben annak, hogy könyvének utolsó harmadában a korábbi építkezés vezérfonala elvész, és a lapokon majdhogynem taxatív jegyzethalmaz olvasható. A XIX. század második felének meghatározó lapszerkesztő, iskolaalapító és megíró asszonyairól szóló életrajzi összefoglalók váltakoznak a foglalkozási csoportonkénti áttekintésekkel (tollat fogó színésznők, író tanárnők, az irodalom felé törekvő iskolaigazgató-nők), hogy közéjük iktatva egész életműveket egy-két bekezdésnyi terjedelemben jellemző irodalmi értékelések adjanak számunkra némi támpontot a dzsungelban való eligazodáshoz. A korábbi fejezetek plasztikus életművázslatait és az írói teljesítményt részleteiben elemző irodalomkritikáit a könyv utolsó részében ilyesféle általánosító összegzések váltják fel: „Gyarmati Zsigáné közepes képességű író volt (trónőnek azonban alighanem mindaddig a legkiválóbb – ki-

emelés a szerzőtől), s bár műveinek több költészet és kevesebb szociáldarwini eszme valószínűleg javára lett volna, nem lehet elvitatni jó lélektani érzékét s kiváló megfigyelőképességét. Talán legfontosabb – noha el nem ismert előfutára ő a századelő önállóbb s harcossabb trónőnemzedékének.” Vagy másutt: „Melháné Szaák Lujza egy évtizedig (férjhezmenetelég) állt a tanítói katedrán, miközben ismeretterjesztő cikkei és elbeszélései vidéki és fővárosi lapok tucatjai közötték. Számos pedagógiai tárgyú kötetet jelentetett meg. Népszerű és keresett felolvasó volt, s különféle egyesületek felkérésére készített előadásait rendre közölték a lapok is. Alighanem ő az első magyar nő, aki irodalomtörténeti tárgyban – irodalomkritikai megközelítéssel – könyvet szentelt. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS ÉLETE ÉS MUNKÁI címmel 1891-ben közreadott művében határozott útelőerő birtokában lévő, önálló szempontokat is érvényesítő értékezőnek mutatkozott.” A sűrű szövetű ismeretközlés és a kissé tankönyvízü értékelések e hálójában vergődve, a könyv e harmadik harmadában már csak az extenziivitást érzékeljük: sokan voltak, sokfélélt akartak, voltak közöttük sikeresek, voltak sikertelenek. De elvész, ami korábban a bemutatott anyag legfontosabb összeszervező elve volt: a társadalom- és eszmetörténeti motívumok feltárása az író asszonyoknak az irodalom határainak kitágítására tett törekvései mögött és értékálló – mert a közgondolkodást formáló – hozzájárulásuk a modern nyilvánosság megteremtéséhez. Így pedig homályban marad, hogy a XIX. század második felének író asszonyai egyszerű női karrieristák voltak-e, vagy köszönhetünk-e nekik talán valamit abból, amit Horváth János az irodalomnak és történetének változásait elemző gyönyörű, klasszikus tanulmányában így fogalmaz: „Nem más ez, mint az egyéni különfélésegek fölött és ellenére létrejövő, kiegyenlítődő, tról s olvasót irodalmi szempontból egyneművé avató közös lelki forma... E közös lelki forma egyrészt fejlődmény, aktuális eredője az egész irodalmi múltnak, némiképp kényszerű megköötöttség, öröklött hajlam: irodalmi ízlés; másrészt azonban eleve-állásfoglalás minden továbbival szemben, adva levő foglalat az aktuális irodalmiság számára, befogadó képesség és akarat, mérték és ütlelet, szemlélet és eszmélkedés: egyszóval irodalmi tudat.” (Horváth János: MAGYAR IRODALOMISMERET. In: ESSZÉPANO-RÁMA 1900–1944. I. kötet. [Szerk.: Kenyeres Zoltán.] Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.)

Az „irodalmi tudatból” a század második felének ünnepelt Gyarmathy Zsigánéja vagy „idegenszerúsége” miatt bírált De Gerando Antoninája mára töröltetett. De kevesen olvassák közülünk a kortársaik által „hivatásosnak” (azaz immár nem dilettánsnak) tartott Szalay Fruzina vagy Czóbel Minka verseit is. Irodalmi munkásságuknak azonban mégis nagy jelentősége volt. Mert hiszen az író nők története – legalábbis Fábri Anna könyvének első kétharmadából én ezt tanultam – kevésbé a jelenkori irodalmi mércék szerint újraírandó magyar irodalomtörténet, mint inkább a nők társadalomtörténete és a hazai nőmozgalom önképének formálódása szempontjából tarthat számot közfigyelemre. Ha pedig ez utóbbi szempont szerint nézzük, akkor a XIX. század második felének nőirodalma a könyvben fel nem vetett megannyi izgalmas politika- és eszmetörténeti kérdés további végiggondolására kínál gazdag terepet. Ilyesmikére: Mi volt az elismertetésükért küzdő író női rétegek viszonya a századvég liberális eszmeáramlataihoz? Erőteljesen „bóbitás” népiségük pusztán az archaikus értékek védelmének vagy az első világháborút előkészítő és egyre markánsabban politikai szerepre is törő nacionalista áramlatoknak állott-e szolgálatában? A századvég harcos nyugati feminizmusának hazai befogadása szakadást hozott-e a korábban oly impozáns méretű és egyfókuszú női kultúrmozgalomban, vagy a nemzeti gondolat modernizálását segítette-e elő? A nőirodalomnak Fábri könyvében csak a jegyzetek szintjén tárgyalt műfaji gazdagodása mennyiben tükrözte az író női kör kiszélesedését, s termése mennyiben képezte le a kiszélesedett kör egyre határozottabb belső rétegződését? – És a kérdések hosszú sora még folytatható. Persze magam is tudom: a válasz rájuk igen nehéz. Egyszerűen, támogató diskurzus és a tudományos kutatás nélkülözhetetlen kérdezz-felelek játéka nélkül meg sem adható. Fábri Anna könyvének érdeme, hogy ezt a tényt napnál világosabbá tette. Amit közreadott: igazi kihívás, amelyhez felkínálta az izgalmas anyagot. Hogy anyaga „élni” kezd-e majd – nem csak, sőt nem is elsősorban az ő felelőssége.

Szalai Júlia

A TÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉS KEZDETE

Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány.

A kora kádárizmus ideológiája

Magvető, 1998. 281 oldal, 1190 Ft

Amíg az utolsó szűk évtizedben a politikai tudomány diskurzusában a „kádárizmus”, a Kádár-rendszer jellegzetességei szinte evidenciaként jelentek meg, nem túl mélyen szántó, többnyire impresszionisztikus meghatározások (paternalizmus, életszínvonal-alku, depolitizálás, centrumpolitika, pragmatizmus stb.) formájában, addig a történettudomány meglehetősen bizonytalansággal kezelte ezt a problémát. Források tanulmányozása, hosszabb folyamatok aprólékos elemzése nélkül eléggé nehéz is lett volna túllépni a tálcán kínált felszínes meghatározásokon. Akik viszont mégis ezt az utat választották, többnyire arra jutottak, hogy forrásaik vagy azokhoz ragaszkodó, megfelelően okadatolt történeteik amúgy is magukért beszélnek, ezért nincs különösebb szükség elméleti konstrukciók megalkotására.

Kalmár Melinda könyve mintha azt jelezné, hogy a legközelebbi múlttól szóló gondolkodás és beszéd új szakaszába lépett. A szerző nemcsak kitűnően ismeri választott korszaka (a Kádár-rendszer első éveit, nagyjából 1959–60-ig, itt-ott kitekintésekkel) és témája (a rendszer önmagáról, közel múltjáról, közeli jövőjéről való gondolkodása) forrásait, nemcsak történeteket beszéltet el általuk (a könyv legtöbb darabja önálló tanulmányként is megállja helyét, sőt, sok inkább annak is készült), hanem mindezt igen jellegzetes elméleti konstrukciókba is foglalja. Minden bizonnyal ez fog sok olvasót zavarba ejteni, sokakat meghökkeníteni, némelyeket vitára ingerelni. Minden bizonnyal – és remélhetőleg. Ha így lesz ugyanis, akkor Kalmár Melinda könyve a Kádár-korszakról szóló történetmondás helyébe lépő történeti értelmezés kezdetét jelzi majd.

A szerző eredetileg irodalomtörténész (magát több televíziós műsorban ideológia-kritikusként határozta meg), tanulmányaiban és most könyvében a szó legjobban értelmében

vett komplex jelenkortörténetet művel. Képzettségét, szabadfoglalkozású státusából adódó, nem mindig és nem feltétlenül előnyös helyzetét mintaszerűen aknázza ki. Nem kötik intézményes kötelekkel, nem tartozik táborokba, önmagát a korszakban, annak gyakorlatában így vagy úgy „érintett” és „érintetlen” generációk közötti „köztes” térben helyezi el. Saját szavai szerint „felszabadult elfogulatlansággal” tekinti tárgyát, amelyet a legutóbbi években lehetővé vált egyik legérdekesebb kutatását végző team (MTA „Tájékoztatáspolitikai- és cenzúratörténet” kiemelt kutatási főirány) tagjaként tanulmányozott. Amint már szó esett róla, alaposan.

A könyv a szerző koncepciójának tömör és erőteljes ismertetésével kezdődik, amely egyszerre ad értelmezési keretet az utána következő esettanulmányok tárgyalásához – és hat csaknem provokációként. Kalmár Melinda a Kádár-korszak genesisét, az 1956-os forradalom utáni éveket elhelyezi a kommunista rendszer „erőzójának” hosszú folyamatában, amely szerinte 1953-mal, Sztálin halálával csupán nyilvánvalóvá vált, valójában a harmincas évek közepén, az ún. antifasiszta népfrempolitika meghirdetésével – vagyis jószerevével a rendszer megszilárdulásával egyidejűleg – kezdődött. Ez az utóbbi taktikainak nevezett fordulat még csupán kikezdte a mozgalom integritását, a szovjet párt XX. kongresszusán meghirdetett „*sztálinizmus- és dogmatizmuskritika*” azonban „*egy végeláthatatlan, nehezen korlátozható exegézist*” indított el, amely „*átalakulásra kényszerítette a kommunista diktatúrát, egyiket jobban, a másikat kevésbé*”. (15–16.) A kommunizmus tagolatlan, archaikus, ortodox eszmék szerint szerveződő szakaszát belülről való differenciálódás útján tagoltabb, rugalmasabb struktúrák váltották fel, amelyek – legalábbis a kelet-közép-európai csatlós országokban – kezdtek visszakerülni „*saját történelmi idejükbe és környezetükbe*”.

A folyamat általános kereteit az új helyzetben Kalmár az „*interpretációs kényszer*”, illetve a kommunista mozgalom „*aktív interpretációs korszaka*” fogalmaival jelöli ki. A sztálinizmus mozdíthatatlan ideológiai bástyafalai megrepedeztek, a külső világ és a belső folyamatok kihívásai egyaránt arra kényszerítették a hatalmon levőket, hogy folyamatosan, újra és újra meghatározzák helyüket a gyorsan vál-

tozó világban, vagy legalábbis reagáljanak a jelenségekre. A magyar változatot a forradalom tette különösen „érdekessé”, a helyzetet ’56 tette kiélezetté, hiszen a fenti kényszerekhez járult a diktatórikus rendszer teljes összeomlásának nyomasztó élménye. Ezt pedig nem csupán „belső használatra”, hanem az egész tábor (s azon túl a nemzetközi kommunista mozgalom) számára is meg kellett magyarázni, hiszen nem csupán elméletileg, hanem a szovjet hadsereg intervenciója révén gyakorlatilag is érintett volt a magyar ügyben.

Kádár János választása tehát a következő volt: „*vagy visszaállítja, azaz restaurálja a korábbi, anakronisztikussá vált kommunista rendszert, s ezzel megengedhetetlenül provokálja a társadalmat, magát pedig biztosan bukásra ítéli, vagy olyan változtatásokat hajt végre a kommunista szisztéma keretein belül, amelyek biztosítani tudják a hosszabb távú működést. Kádárék ez utóbbi választották: a rendszer meghatározó elemeit megtartották, ugyanakkor erőteljes belső változtatásokra szánták el magukat. Szanálták a kommunista rendszert, anélkül, hogy annak minőségileg meghatározó tulajdonságain változtattak volna*”. (18.)

A „szanálás” kifejezés, azaz „*a kommunista uralom átalakított, működőképes formában való újraterelemése*” (12.) kétségkívül a könyv központi kategóriája. Kalmár Melindának sok tekintetben igaza van, amikor azt állítja, hogy a kilencvenes években a Kádár-korszak kezdetét rendszerint a „konzolidáció”, illetve a „restauráció” fogalmaival írják le, s véleményem szerint azt is helyesen veszi észre, hogy a fogalomhasználat többnyire „*az elnyomás, illetve az elnyomtatás történetírői pozícióhoz*” kapcsolódik. Ehhez legfeljebb annyit kell hozzátenni, hogy mindez békés egymás mellett élés vagy békés egymás mellett elbeszélés (ahogy tetszik) viszonyai között zajlik, tehát mint oly sok kérdésről, a Kádár-korszakról sem kezdődött még meg a magyar történešzvíta. Lehetséges, hogy éppen az ezektől elszakadó, szintetizáló történeti értelmezés indítja majd el?

A szanálás folyamatát a szerző a sajtó- és tájékoztatáspolitikai, az irodalompolitikai, a könyvkiadási, a művelődéspolitikáról, a filozófiáról, „*a burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiségről*” szóló párthatározatok és állásfoglalások, a Lukács-ügy és az „ünnepek” esetein szemlélteti. Megfelelő kitekintéssel,

adatok sokaságát mozgatva, logikus szerkezetben, világos előadásban. A szövegből hiányzik minden szélsőségesen sértett általánosítás, nem hiányzik azonban az ironia, de módjával, s híján minden szeretetteljes megértésnek, amely a nosztalgia felé mutatna. Kalmár Melinda láthatóan jól mulatott a kádári ideológiatermelő szakrészlegek és az erre nem kifejezetten fogékony csúcsvezetés dialógusai olvastán, de sokkal komolyabban vette tárgyát annál, hogy értekezését a parodisztikus leírás felé akár csak elmozdítsa. Pedig biztosan talált volna ehhez elégséges muníciót. Nem tette, annál is kevésbé, mert a valóban felszabadult, távolságtartó hang időnként érezhetően meg-megremeg, amikor az ideológiai csatazajba kalapácsütések hangja, a konkrét bitófákat ácsoló munka zaja szűrődik.

A könyv számos kitűnő részletének, sok-sok kiváló részelemzésének ismertetése helyett e helyütt csak néhány észrevételt szeretnék tenni azzal az elméleti-fogalmi kerettel kapcsolatban, amelyet a szaktörténeti feltáró munka mellett – talán az eddigiekből kiderült – Kalmár Melinda könyve legnagyobb érdemének tartok.

Az első Kádár János már sokat elemzett (de korszakához hasonlóan még nem vitatott) politikai személyiségével kapcsolatos. Kalmár Melinda itt-ott részletesebb fejtegetések, többnyire azonban töredékek formájában meglepően plasztikus portrét nyújt utolsó szocialista évtizedeink névadójáról. A mindenféle irányú alkalmazkodás képessége tette Kádárt „genetikusan azonosossá” a (kényszerűen) alkalmazkodó, „interpretációs” korszak „programjával” (278.), ez a képesség mutatkozott meg abban a jól jellemzett politikai vezetői stílusban, amely szerint „a politikát elsősorban csinálni, alakítani kell, ahelyett, hogy sokat rágódnánk rajta” (25.). Kádárt a hatalomban eltöltött első évei alapján Kalmár Melinda úgy jellemzi, mint egy antisztálinizáló párt meggyőződéses vezérét, aki modernizálni és ésszerűsíteni kívánta a korábbi rendszert, ám mindezt egy pragmatikus rendpárti centrumból tette; az antisztálinista pártvezető és a korábbi kommunista rendőrminiszter személyisége két, egymástól elválaszthatatlan komponensét alkotta. Utóbbira közvetlenül és közvetve (pl. Rajk László sorsának állandó felelőlegességével) Kádár állandóan utalt is.

A „szanalás” terminusa, mint e személyiség sajátos válasza az 1956-os forradalomban kifejeződő csődhelyzet kihívására, valóban telitalálatnak tűnik. A fogalom számomra akkor válik kérdésessé és itt-ott kissé túlhajtottá, amikor a kádári (rész)megoldások egyrészt a kommunista világmozgalom valamiféle nagy transzformációjába illeszkednek, másrészt a szanalás egy már-már tudatos modernizációs, reformáló program végrehajtásaként jelenik meg.

A kommunizmus „archaikus korszaka” – s ezt érzésem szerint a szerző nem hagyja figyelmen kívül, de nem hangsúlyozza eléggé – egyben egy birodalom kialakulásának korszaka. Nemcsak a politikában válik meghatározóvá a birodalmi szempont és keret, hanem az ideológiában is. A viszonylagos nyitás, a kihívásokra adott válasz jelentkeztetett ideológiai köntösben, ily módon beszélhetek róla, de mégiscsak elsősorban a második világháború után kiterjeszkedett, a központtól nagyon különböző peremterületek „megemésztésének”, válságaik „kezelésének” kényszeréről és rendszeréről volt szó. Mindez erősen relativálja az ideológia szerepét. Inkább tűnik sajátos, örökölt jelrendszernek, amelyre a birodalom és perifériái stabilizációjának másképpen ki nem mondható nagy kérdéseit meg lehet beszélni. Azt a kérdést pedig valójában nem a kommunizmus sorsáról vagy jövőjéről tették fel, hanem arról, hogy mi történik majd a Szovjetunió rendszerével.

A szanalás esettanulmányai – egy fontos kivétellel – arról győznek meg, hogy az ésszerűsítés irányába ható kezdeményezések a megvalósulásig számottevő átalakuláson mentek keresztül a korai Kádár-korszak praxisában. Való igaz, megjelent bennük egy sor technokratikusan racionális felismerés, és sokat merítettek abból a pártellenzéki-reformer gondolatvilágból is, amelynek képviselőit Kádár és társai gondosan eltávolították a közéletből 1956 után. Amire azonban egy-egy határozat megszületik, alaposan megváltozik. Alakítja az a szintizta pragmatizmus, ami nem csupán Kádárra oly jellemző, hanem igen gyorsan felnőnek mellé e vonatkozásban a Politikai Bizottság más tagjai. (A Kádár beszédstílusában, sebességében, hangsúlyaiiban, vállrándításában döbbenetesen hasonlító, de amúgy harmincas éveiben járó függet-

lenített KISZ-titkár hetvenes évekbeli meghatározó alakja itt, a genezisben kezd körvonalazódni.) Alakítja a helyzet, a „konstelláció” idebenn és odakünn. Alakítja az archaikus korszakból örökölt, Rákosi beszédein és a sztálini tíz csapáson felnevelkedett apparátus és „aktíva”, az ezeknek tett kényszerű vagy belenyugvó kisebb-nagyobb engedmények sorozata. A végén érdekes módon *tényleg* a későbbi kádárizmusra oly jellemző képlet áll előttünk. Nem annyira a hatvanas évekre jellemző tartalommal (azt a konstelláció pár évvel a forradalom után nemigen engedte meg), mint működési mechanizmusában, amelyben az alkatrészek egyre olajozottabban csúszkálnak egymáson; nem sokat számít, hogy ugyanazon masina különböző típusaiból származnak, az aranykezü, gépkönyvekkel nem sokat törődő mester nem sajnálta a kenőanyagot, a zötyögés-csattogás kevéssé zavarja, az egész „jól meg van buherálva”...

Akad azonban egy valóban lényeges kivétel, s ez az a paradigmaváltás, amelynek eredményeképpen az irodalom-, sőt íróköz-pontú ideológiaközvetítést (ez Révai József időszakát jellemezte) 1956 után „tájékoztatópolitika” váltotta fel, középpontban a populáris, nagy példányszámú, népszerű termékekkel. Kalmár Melinda elemzése talán ezen a ponton a legfinomabb, leginkább összetett; talán jobban aláhúzhatta volna Révai József személyiségének és érdeklődésének szerepét, mert ez igen sokban hozzájárult ahhoz, hogy az irodalom és az író az ideológiai front élharcosa lehetett Magyarországon. A váltásban magam inkább az 1956. tavaszi-őszi időszakra helyezném a hangsúlyt, s nem is annyira az Újságíró-szövetségben vagy a Petőfi-körben megfogalmazódó, körültekintően elemzett reformjavaslatokra, mint inkább arra a jelenségre, hogy a sajtó az „archaikus korszaktól” valóban gyökeresen eltérően hatalmi, politikai tényezővé vált. Nem csupán a pártellenzéki írók *Irodalmi Újságja* (amelyben azonban az írók publicisztikát írtak, s ekkor már nemigen vitatkoztak versekről, politikáról annál inkább), hanem a *Béke és Szabadság*, a *Magyar Nemzet*, a *Művelt Nép* is.

A recenzens egy-két, némileg kételkedő megjegyzése semmiképpen sem vonja vissza azt, amit előljáróban hangoztatott: Kalmár Melinda munkája kezdete lehet a Kádár-kor-

szak olyan történeti értelmezésének, amelyről még remélhetőleg sokat fogunk beszélni. A felhasznált források bősége, a következtetések újszerűsége, a gondolati rend és a nyelv koherenciája mind erre hív fel. A dolgot magát távlatból elemző pozíció ma még új, s a hiány, sőt veszteség érzetét keltheti. Amint a könyv zárómondataiban rejlő finom, majdnem gyöngéd vallomás érzékelteti, kissé a szerzőben is: „...a morális ellenállás példája s ezzel az egyén szabadsága – az idő haladtával egyre inkább elvonatkoztató történetírásban – alig jelenik meg a maga személyességében, s így a várt igazi katarzis a diktatúra után, ebben a történetben elmarad. A történetírói folyamat láthatóan nem az intranzigens moralizálóknak és a bátor ellenállóknak kedvez. Mégis őket igazolja az a kommunizmus történetéből is világosan kiolvasható tanulság, hogy minden diktatúrának ideje lejár egyszer”. (281.)

Rainer M. János

PARÁDÉS ILLÚZIÓ

Sztankov Iván új CD-je

Double Bass Parade

Emil Tabakov: Motius for Double-bass solo

Serge Koussevitzky: Andante, Op. 1 No. 1

Valse miniature, Op. 1 No. 2

Chanson triste, Op. 2

Humoresque, Op. 4

Sergei Rachmaninov: Elégie, Op. 3 No. 1

Franz Schubert: Arpeggione-Sonate, D 821

Ferenc Liszt: La lugubre gondola

Nicolay Rimsky-Korsakov: The Flight of the Bumble-Bee

Sztankov Iván – nagybőgő

Tóth Erika – zongora

Hungaroton Classic HCD 31 732

58'21"

Voltaképpen a kritika megszületése óta folyik a vita annak létjogosultságáról. Richard Wagner szerint kritikusnak lenni: erkölcstelen foglalkozás. Valóban: a „sine ira et studio” elvét csaknem lehetetlen érvényesíteni, ha a recenziót tényleg (hogy pozitívan vagy nega-

tívan, lényegében mindegy) megérintette a mű vagy a produkció. Ám ha – mint jelen esetben is – a kritikust nem kéri fel, hogy írjon, s mégis úgy érzi, hogy egy jelenségre reflektálnia kell, magyarul, hogy nem maradhat néma, talán a szokásosnál valamivel több jogot formálhat arra, hogy kijelentse: valóban harag és részrehajlás nélkül próbál meg reagálni.

A szándék nem nélkülözheti az objektív alapállást, a tényeken alapuló reális helyzetfelmérést. Hogy Sztankov Iván hangszerének világviszonylatban is egyik első művésze, ahhoz nem férhet kétség. Ezt azonban megtudhattuk már bemutatkozó – 1995-ben szintén a Hungaroton gondozásában megjelent – CD-jéről (Hungaroton Classic HCD 31 518) is, amelyen ugyancsak Tóth Erika működik közre, messze túllépve a zongorakísérő szokványos szerepkörén. A mostani kiadvány csak megerősítheti az első benyomást, azt mintegy a művész előadói portréjának rajzsabbá, kontúrosabbá tételével hitelesítve. Nyilván nem csak a gondos szerkesztés az oka annak, hogy a lemez egyvégtében meghallgatható: úgy tűnik, a művészek a korábinál jóval nagyobb felelősséggel válogattak a nem éppen széles nagybőgő-repertoárból, valószínűleg ab ovo kerülve a selejtes eredeti műveket és a zenei szubsztanciát kevésbé, ám a hangszer lehetőségeit annál jobban reprezentálni vágyó átdolgozásokat.

Magától értetődő, hogy a hangszer szóló-instrumentum voltának hangsúlyozására irányuló makacs próbálkozások főként a gordon prominens művészeitől indulnak ki. A zenetörténet produkált már elég furcsaságot ahhoz, hogy ne tűnjék tökéletesen illuzórikusnak a nagybőgősök részéről időről időre feltámadó, a hangszer rehabilitációjára irányuló erőfeszítés. Végeredményben egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a hallás egy idő után idomulhat a hangterjedelemhez, és a napi táplálék szintjén fogadja be a gordonkáéhoz képest tagadhatatlanul nazálisabb, „náthásabb”, kissé hápogó hangszínt. Minden valószínűség szerint ez történik minden olyan hangszeres művésszel, aki az általános fogalmak szerint szokatlan instrumentummal éli mindennapi életét. Nekik alkalmasint a „normális” zenehallgatási igényei, hangzás-

ideáljai tűnhetnek furcsának, beszűkültek. A másság hangsúlyozása, elfogadása az ő számukra létkérdés; igaz ugyan, hogy korunk egyre demokratizálódó világában nem kis esélyük van vélt vagy valós küldetésük beteljesítésére. Feltéve, hogy valódi tehetségek, igazán komolyan veszik, amivel foglalkoznak, tevékenységük nem valamiféle pótcselekvés vagy bizonyos frusztráció(k) kompenzálása.

Am – még mindig az objektív faktornál maradván – szinte biztosra vehető, hogy vonzó címe ellenére a kiadványért nem fognak árkot taposni a sorban állók. Valószínűleg sor sem lesz. A tagadhatatlanul csinos borítójú CD egy ideig virít majd a kirakatokban, no meg a Hungaroton reklámfüzeteinek lapjain, majd örökre eltűnik. S akit tán később mégiscsak érdekelnének a rajta hallható művek, elmehet a legközelebbi fonotékába a lemezt meghallgatni vagy kikölcsönözni. Vajon így lett volna ez tizenöt-húsz évvel ezelőtt is, amikor hasonlíthatatlanul érdektelesebb produkciók kaptak jóval szélesebb publicitást pusztán a zenei kuriózum hangsúlyozása végett? Egészen biztos, hogy nem. A tömegtermelésről észszerű elcsépelet szölamok igazi aktualitással egy ilyen vagy hasonló kiadvány megjelenésekor tolnak fel. Tudniillik az sem bizonyos, hogy a nagybőgő szólóhangszerként tagadhatatlanul periférikus jelentősége az oka az előbb említetteknek. Sokkal inkább a konzervzene fontosságának mindenki számára érzékelhető háttérbe szorítása. Mintha a közönség valamiféle öntudatlan védekezési mechanizmusára utalna, hogy a koncertek látogatottsága egyre nő, a lemezek, kazetták eladási aránya viszont világviszonylatban is ijesztően csökken. Hovatovább nem marad mű, amelyből ne állna rendelkezésre egy vagy több etalonértékű felvétel, de nem lesz olyan előadó sem, aki fontosabb produkcióit, jobb esetben az életművét ne rögzítette volna valamilyen formában, néha több ízben is. A gyűjtők tárolási kapacitása azonban nagyon is véges, és ez nem is feltétlenül annak fizikai természetére vonatkozik. Sokkal inkább a zenei befogadókészség mennyiségi és minőségi hanyatlása, aminek áldozatul eshet akár a leggondosabban elkészített hangfelvétel vagy a hosszú évek munkája során kielélt produkció is. A hangversenyt bizonyára könnyebb kitörölni az emlé-

kezetből, mint megszabadulni az értékrendünkben kacattá silányodott CD-től, az egyéb hanghordozókról itt és most nem szólva. Tehát nem árt az óvatosság: talán jobb, ha a portékát meg sem veszi az ember, eleve élve a gyanúperrel a minőséget illetően. Lehetetlen százszázalékos biztonsággal prognosztizálni, mi történik a távolabbi jövőben. Talán hangfelvételi minőségvizsgáló bizottságok fognak alakulni, őket ismét egy magasabb grémium fogja ellenőrizni, és így tovább a legfelső szintig. Vagy minden marad a régiben, a hangrögzítés házi szórakozássá silányodik, s a végén esetleg eljuthatunk oda, mint a fényképezéssel: a művész egyben a producer, de a hallgató is, aminek egyenes következménye, hogy legkésőbb a dédunokák könyörtelenül kidobálják a nekik valódi jelentéstartalommal már nem bíró vacakot, a számukra minden szempontból használhatatlant, ha az mégoly kedves volt is a dédapának.

A kritikuskak viszont itt és most kell teljesítenie kötelességét s megpróbálkoznia a kiadvány értékelésével, lehetőleg függetlenül magától kínzó gondolataitól, mintha minden a lehető legnagyobb rendben volna. Először tehát felületesen megtekinti a borítót, nagyon szép, végre a nyomdatechnika is felnőtt a feladathoz, a színek nem hajlanak el okkersárgába, mélybíborba, lagúnazöldbe. A műsor átfutása, kísérőfüzet elolvasása már kínosabb gondolatokra készítet. Nem csupán olyanokra, hogy például Wilhelm András átlagon felüli igénytel megírt tanulmányát egyáltalán el fogják-e olvasni a vásárlók, s ha igen, vajon hányan? Hanem inkább a hol nagyon, hol kevésbé bosszantó apró és nagyobb hibák, hiányosságok láttán ötlük fel, hogy ezek kiküszöböléséhez bizony nem kellett volna sokkal több figyelem. A gyűjtő, ha már egyszer megvásárolta a lemezt, és szeretne minél alaposabban tájékozódni, joggal kifogásolhatja, hogy a zongorista életrajza egyszerűen lemaradt a kiadványról, jóllehet a négy nyelven megírt kísérőfüzetben bőven volna hely, még Sztankovék előző CD-jének egy teljes oldalt elfoglaló hirdetésén kívül is. Ha a szerkesztők nem zongorakísérőként, hanem kamarapartnerként kívánták szerepeltetni Tóth Erikát – márpedig a borító fotója, nevének nyomdai szedése ezt sugallja –, egyenesen érthetetlen

ez a hanyagság. A Liszt-kompozícióit illetően megérdemelt volna egy röpke utalást a tény, hogy voltaképpen a szerző két azonos zongoraműve közül a második darab szerzői adaptációjáról van szó. Nem került volna túlzottan nagy munkába Rimsky-Korsakov művének teljes címét közölni, mint ahogy az a Hungaroton egyéb kiadványain már előfordult néhányszor. Nem szólva arról, hogy A DONGÓ címének általánosan elterjedt hivatalos angol fordítását a műsor meglepő módon még a névelő használatát is mellőzve egyszerűsíti. A fordításokkal, a kiadó által már hosszú idő óta preferált angol nyelv használatával egyébként is baj van. Ha a kísérőfüzetben szereplő műsorban Tabakov nevének a többi szerzőnél eggyel nagyobb betűtípussal szedett megjelenése még tekinthető a nyomda ördögének, az már semmiképpen sem, hogy kompozíciójának magyar és angol címei nem egészen fedik egymást, hiszen ez a hiba a külső és belső borítón egyaránt előfordul. Ha a Schubert-mű hangnemét Shakespeare nyelvén közölni ennyire fontos – arpeggionéra csak ezt az egyetlen művét írta –, miért szerepel címében a „szonáta” szó a műfelsorolásban kétszer is németül? És ha már sikerült egy ilyen jól csengő CD-fantázia címet találni, az miért nem olvasható a védődoboz egyik gerincén sem? Természetesen meg lehet nagy ügyesen magyarázni, hogy a szponzor megemlézése miatt kapott hasonlíthatatlanul nagyobb nyomtatékot, mint a gyűjtőket sokkal inkább érdeklő felvételi körülmények (időpont, helyszín, a hangszerek adatai stb.), azt már azonban semmiképpen sem, hogy miért nincs sehol egy apró célzás arra, hogy a nem eredeti műveket kik ültették át erre a hangszer-kombinációra. Az okot és az átdolgozó(k) személyét illetően mindössze találgatni lehet. A már említett régebbi kiadvány kevésbé izléses megjelenése mellett az említettekre vonatkozóan lényegesen több információt kínál: ennek alapján győnithatjuk, hogy Rachmaninov gyönyörű ELÉGIA-ját talán Tóth Erika dolgozta át, míg Rimsky-Korsakov darabjának átültetése esetleg Todor Toshevnek, Sztankov egykori mentorának munkája. Nehéz, mondhatni lehetetlen felelősséggel minősíteni, hogy ezekre vonatkozó pontos adatok sem a borítón, sem a kísérőfüzetben nem szerepelnek, e sorok író-

ja pedig nem érzi magát igazán illetékesnek arra, hogy a kérdést a szerzői jogvédelem oldaláról megvilágítsa. Mindössze sajnálkozhat: alapjában véve kár mindezekért, mert egyébként a kiadvány nem csak a szűkebb szakmai körökben érdemelne nemzetközi méretű figyelmet. Címéhez méltón valóban parádés, ami elhangzik, a legnemesebb értelemben vett virtuozitástól az intimitás olyan részletfinomságaiig, amely utóbbiak már csak a hangszerével tökéletesen összeforrott muzsikuszajátjai lehetnek.

A lemezen található legértékesebb mű vitathatatlanul a Schuberté. A kísérőfüzet idevonatkozó mondatai sem oszlatják el azonban a kételyt, hogy a témák túlnyomó részének egy oktávval mélyebben történő megszólaltatása esetleg mégsem teljesen adekvát a mű szellemével. A faktúra súlypontja ugyanis eltolódik: néha az az érzésünk támad, mintha egy gigantikus méretű keljfeljancsival játszadoznánk (ugyanaz a probléma persze fordított előjellel jelentkezik fuvolára vagy egyéb magas hangszerre átültetett verziók esetében). Félő, hogy ilyenkor a mégoly érzékeny előadásmód sem segít, hiszen az eredeti fekvéstől való eltérés szükségszerűen hozza létre az összhatást szubsztanciálisan érintő változásokat. Amennyiben az első tétel főtémája a kísérethez képest kétszeres hangerővel szólna, akkor sem lenne másképp. Csábító persze az elméletben felállított hipotéziseket gyakorlatba is átültetni, de több mint valószínű: ha Schubert történetesen a kor ismert nagybőgőművészeinek egyikétől kapja a megrendelést, nem csupán a kíséret, de maga a darab is különbözne a ma ismert formájától, Liszt GYÁSZGONDOLÁ-ja minden tekintetben jobban jár, hiszen részint anyagánál, részint hangulatánál fogva jobban megfelel azoknak a lehetőségeknek, amelyeket kizárólag a nagybőgő nyújthat. A Rachmaninov-darab nyil-

ván praktikus okokból került át az eredeti esz-mollból e-mollba. A felhangzó produkciók közül vitathatatlanul ez a legérdekesebb, nemcsak a két hangszer egyenrangú szerepeltetése, de az eredetitől jócskán eltérő, dúsbabb felrakás és nem utolsósorban a belekomponált ellenszólások miatt, amelyek az átdolgozót már-már társszerzővé avatják. A legmagasabb fokú virtuozitást ezen a kiadványon Rimsky-Korsakov műve képviseli; ugyancsak fel kell frissíteni memóriánkat, hogy visszaemlékezzünk ehhez hasonló tempójú előadásra.

A Koussevitzky-apróságok persze hogyan is érhetnének fel Rachmaninov művével, amely szerzője életművében is különleges helyet foglal el, mint az első igazi magára találás egyszeri, megismételhetetlen dokumentuma. De tudj' isten, valahogy mégis szívesen odafigyelünk a kis miniatűrökre néhány perc erejéig, legfőképpen azért, mert hallható, sőt kitapintható bennük a kizárólag instrumentális gyakorlatból származtatható invenció. Szerzőjük nem szándékozik túllépni a Csajkovszkijtől egyenes ágon örökölt stíluson, néha kifejezetten képzetlen komponista benyomását keltve, de valamivel mégiscsak kárpótol. E darabokat ugyanis csak olyasvalaki írhatta, aki ezt a cseppet sem könnyű hangszeret tökéletesen a magáénak érezte s birtokolta. A zenetörténetbe különböző tevékenységei révén többféle minőségben is méltán bevonult Koussevitzky a maga módján talán a legtöbbet tett a nagybőgő repertoárjának bővítéséért. Egy fecske azonban soha nem csinál nyarat, s a legmélyebb vonóshangszer szólóinstrumentumként való általános elfogadottsága minden valószínűség szerint illúzió marad. A lemez meghallgatásának idejére azonban a legnagyobb örömmel vagyunk ennek az illúzióknak rabjai.

Butykó Tünde

GÁBOR MIKLÓS

1919–1998

Áttűnés

Járok föl s alá a lakásban, töprengek, nekrológot kellene írnom Gábor Miklósról, de nem megy, nem tudom még halottnak tekinteni őt. Ami történt, olyan nekem, mint valami váratlan áttűnés egy film ijesztő képsorában.

Meg-megállok kopott dossziém polca előtt, kutatom azt az emlékezetes HAMLET-cikket az *Illustrated London News* egy réges-régi számában... Milyen öröm volt nekünk annak idején Trewin lelkes írása! Egy született angol Budapestre vetődve Gábor Miklós Hamletje kapcsán álmélkodva fedezi föl a magyar Shakespeare-kultuszt!

Végül, papírhalmok között matatva, csüggedten föladom a meddő nyomozást. De van még egy halvány reménysugár: kérésemre egy elszánt kutató az Országgyűlési Könyvtárban vállalkozik rá, hogy végigböngéssze a patinás angol hetilap két éven át megjelent szárait (1962–63.).

Persze – ahogy lenni szokott – mindent fölforgató kutakodásaim közben nem remélt leletekre bukkanok magam is. Előkerülnek rögtönzött jegyzeteim, melyeket akkor vettem papírra, mikor Miklóst mint „újdonsült” író tagjai közé választotta a Magyar PEN Klub, s nekem jutott az új tag bemutatásának szerepe. Izgatottan olvasom rég elfelejtett soraimat, s próbálom elképzelni, hogyan hathattak akkor Óréa:

„Akiiket szeretünk, azokról csak úgy tudunk beszélni, hogy magunkról is szólunk. Ezúttal, hogy nekem szabad bemutatnom egy Gábor Miklós nevű író – aki azonos a kiváló színésszel –, azon tűnődöm: milyen goethei »Wahlverwandschaft« kapcsolt hozzá már első találkozásunkkor, s kapcsol azóta is egyre erősebben minden újabb együtt-létünk során – anélkül, hogy a szó hétköznapi értelmében barátokká lettünk volna... Habozó arckifejezése, mely minden pillanatban kész átváltani valami pardont kérő félmosolyra?... Nyilvánvaló sebezhetősége a sikercsúcsokon is?... Az önelégült nyugalmat nem ismerő örökös készenléte?... Ez, talán ez leginkább!

Gábor Miklós mindig készültségben van, menetöltözetben, kezében viharlámpával. S villanófényeivel mindegyre kutatja a saját jobb lehetőségeit. Vagy egyszerűen csak új lehetőségeit, a még földéretleneket.

Gábor az az alkat, aki tudja, hogy az ember soha sincs teljesen készen, míg a koporsó födelét rá nem csukták. Addig mindig tartogathat meglepetéseket – még saját maga számára is.

Ilyen alkattal nehéz nem íróvá lenni. Gábor Miklósnak – szerencsénkire – nem is sikerült: végül író lett. Anélkül persze, hogy megszűnt volna színész lenni. De hangsúlyozom, író lett, nem afféle írogató, jó tollú színművész. Mert mit szokott nyújtani egy tipikus, népszerű színészmemoár? Sikerek láncolatának színes ecsetelését. S mi ihleti Gábor Miklóst legragyogóbb lapjain? Kudarcainak fájdalmas élménysora. Valóságos viviszekció ez: sikertelen kísérletek kitergetése és boncolása. Hogy mért nem boldogul az OTHELLO-próbákon Jago alakjával... vagy mért nem érzi magát otthon Molière DON JUAN-jának nagyszerű szerepében... Vérbeli író hajlama az ilyen önvizsgálat. Gábor persze nem szorítkozik írásaiban a színházi világ szemrevételére, figyel-

me kiterjed a szakma csataterének hátországára s a maga egész belső életének könyörtelen átvilágítására. Nem habozom kimondani, hogy legjobb helyein a nagy erdélyi emlékiratszerzők vallomásos passzusaira emlékeztet ezzel engem.”

Megállok itt egykori jegyzeteim idézésében. Gábor Miklósnak lehetett elsőrenden fontos, hogy sikertelennek érzett próbálkozásairól írjon, de énnekem meg az a szívügyem, hogy felejthetetlen alakításairól szóljak. Azokról, melyekben egyszerre valószínűsította meg a szerző álmát s a tulajdon mélyrétegeinek föltárását. Föl tudom-e itt idézni kellőképpen, mit adott nekünk mint Hamlet, Romeo, Octavius Caesar, Shylock (hogy csak a legnagyobb Shakespeare-alakításait említsem) – vagy hogy kavart föl mint Szophoklész Oidipusza, majd Kreónja –, s hogy ragadott meg mint Molière Mizantrópja, Musset Lorenzacciója vagy Hugo Ruy Blasa, a halálba vágató „királyasszony lovagja”? S e rögtönzött listával még csak klasszikus szerepeim futottam át; nem szóltam arról a páratlan művészintelligenciáról és problémaérzékenységről, mellyel jellegzetesen modern szerzők alakjaihoz közeledett.

S most döbbenek rá: nem beszéltem filmalakításairól, a VALAHOL EURÓPÁBAN kamasz hőisével induló szerepek változatosan hullámzó folyamáról.

Jókor szólal meg asztalomon a telefon: új barátom, az Országgyűlési Könyvtár kutatója jelenti: megvan J. C. Trewin remek képekkel illusztrált HAMLET-cikke az *Illustrated London News* 1963. április 20-i számában! Meglepő címe: PRINCE OF HUNGARY!

Izgatottan sietek a könyvtárba.

Minket, magyarokat általában nem kényeztet el a nagy népek figyelme. Hozzászoktunk már, hogy köreikben alig vesznek tudomást arról, mi történik irodalomban, művészetben itt a Duna–Tisza táján. Ha meggondoljuk, mennyi HAMLET-előadás születik évről évre szerte a világon, akkor foghatjuk föl igazán a súlyát Trewin fölfedező cikkének.

Ilyen mondatokat idézhetek belőle: „*Egy márciusi estén Hamlet királyfi alakítója lépdél fölfelé a dán királyi vár lépcsőin, a budapesti Madách Színház tágas színpadán... Már az első percben azt súgja ösztönöm: Gábor Miklós álmaim Hamletje. S valóban: az egész este szakadatlan ígézet. Bár nem tudok magyarul, sosem veszttem el a szöveg fonálát, mely a XIX. századi költő, Arany János csodálatos fordításában szól. S Gábor sajátos eszköze egy nemzetközi nyelv: a nagy színész ékesszólása. Íme: »udvarfi, hős, tudós szeme, kardja, nyelve.«*”

Trewin figyelme kiterjed Vámos László rendezésének apró, finom mozzanataira; s kiemelten dicséri (és plasztikus leírásával *látatja*) a drámai fordulatokat szolgáló díszletet s a mindig kifejező világítás hatás eszközeit. A közönség áhítata is megragadja: „*Se köhintés, se püsszenés a hatalmas nézőtérén.*” Úgy látja, hogy „*Magyarországon a főváros és a vidék egyaránt rajong Shakespeare-ért.*” Megjegyzi: „*Budapesten töltött két hetem alatt tapasztaltam, hogy bármely társaságban könnyedén s jól értesülten szólal meg akárki, ha ezek a drámák szóba kerülnek.*”

Nem emlékszem, beszélünk-e Miklóssal erről a Trewin-cikkről. S belém nyilall – most, hogy már nem lehet –, milyen jó volna Ővele beszélni meg mindezt! S mai Shakespeare-kultuszunkat is... meg napjaink színházi életét általában – s benne a mi helyzetünket e „piacgazdaságnak” titulált dzsungelben...

Érzem, szó szóra jönne, s aztán lassanként messzire kalandoznánk, soha eddig nem érintett témák mezőire is.

Igazi barátság művészek közt is az, mikor már nem művészetről beszélnek. Eszembe villan most egy régi emlék: a ROMEO ÉS JÚLIA egyik szünetében az ő „kölykös” Ro-

meojáról beszéltünk, s Miklós egyszer csak azt mondta: „Sosem tudtam magam érett férfinak elképzelni. Egy darabig még fiatal leszek, aztán végül öreg fiú, »old boy«.”

Tökéletes önjellemzés volt ez: telitalálat.

Kereső ember volt Gábor Miklós. Nagy kereséseiben kicsapott az életnek – s az úgynevezett „közéletnek” – éntőlem idegen területeire is. De soha oly távolra nem került, hogy ha a színházi munka vagy a véletlen játéka újra összehozott, ne tudtunk volna azonnal, régi barátokként meghittent szót érteni. Tűnődöm: akad-e még valaha olyan beszélgetőtársam a színházi szakmában, mint Ő?

Töprengő s egyben játékos elme volt. Nagyon jólesnék beszélgetni vele ezen a borús délutánon is, míg e sorokat rovom. Elmondanám most neki, hogy én, ki semmiféle babonában nem hiszek, szert tettem egy különös tapasztalatra. Ha valakinek a nevét függőlegesen írom le, s a betűk pilléreire verssorokat kezdek építeni, valami vezérli a tollam, s az egész vers végül elébem idézi a név viselőjének szellemalakját...

Hadd ne folytassam prózában.

– Hozzád szólok, Miklós!

Ezt az akrosztichont küldöm Neked, *Old Boy*, a nagy utazásra, búcsúajándéku:

„PRINCE OF HUNGARY”

(*Illustrated London News*, April 20, 1963)

Gondolatok – „halványra betegítők” –
Áldását-átkát hordoztad fejedben.
Balsorsnak „nyügét s nyilat” veretlen,
Oly némán tűrted a végső menetben:
Riadtan kérjük egymástól, mi élők,
Miféle kór, milyen kivédhetetlen,
Irgalmatlan csapás ütött le végül?
Köd ül reánk – „festett ég” sose kékül –
Leng gyászos szuffitánk a szín felett...
Ó, magyar Hamlet, „Prince of Hungary”,
Sötét a roppant színpad nélküled!

Mészöly Dezső